

**De economische, sociale, ecologische en culturele consequenties van
globalisatie:
De soja-case**

Louis Oostendorp

Eindwerk ingediend
tot het behalen van de graad van
licentiaat in de handelswetenschappen

Academiejaar 2002-2003

Promotor: prof. dr. Lieve De Kinder

CAMPUS VLEKHO – Departement Handelswetenschappen van de

Hogeschool voor Wetenschap en Kunst

De VN heeft onlangs een wereldwijde enquête gehouden. De vraag luidde: “Geef alstublieft eerlijk uw mening over een oplossing voor het tekort aan voedsel in de rest van de wereld”

Dit waren de resultaten:

In Zuid-Amerika begreep niemand de betekenis van “alstublieft”

In Oost-Europa was het woord “eerlijk” niet duidelijk

In China had men nooit horen spreken over “uw mening”

In het Midden-Oosten kende niemand het woord “oplossing”

In West-Europa was de term “tekort aan” onduidelijk

In Afrika begreep niemand het woord “voedsel”

In de VS kenden ze “de rest van de wereld” niet

Al is dit een grapje, het typeert in zekere mate hoe onze wereld in elkaar zit.

Voorwoord

In uw handen hebt u het eindwerk tot het behalen van de graad van licentiaat in de handelswetenschappen waar ik de laatste maanden aan gewerkt heb.

Het schrijven van dit werk ging niet zonder enige moeite maar ik heb uiteindelijk kunnen rekenen op veel steun van verschillende personen die ik hier speciaal wilde bedanken.

Allereerst gaat mijn grote dank uit naar prof. dr. L. De Kinder zonder wie ik nooit tot dit eindwerk had kunnen komen. Zij heeft mij aan een uitstekend stageadres geholpen en veel advies en steun gegeven tijdens dit jaar.

Ik zou mijn oprechte dank willen betuigen aan de medewerkers van Wervel en met name Luc Vankrunkelsven en Patrick Deceuster. Zij hebben mij ingewijd in de problematiek waarover mijn werk gaat en zonder twijfel voor een groot deel mijn inzicht erover bepaald.

Mijn dank gaat eveneens naar mijn familie van wie ik onmisbare steun en advies heb gekregen en mij hebben onthouden kritisch te blijven.

Mijn dankbetuiging zou ik in schoonheid willen beëindigen door mijn oprechte erkentelijkheid te verklaren aan Agnes Vercauteren, Céline Laurent, Gert Coppens en aan alle andere personen die ik misschien vergeten zou hebben. Ook hun steun, advies en hulp waren onmisbaar om tot dit werk te komen.

Ik hoop oprecht dat dit werk u niet onverschillig laat en ruimte geeft voor verdere bedenkingen waarover ik met plezier met u van gedacht wissel.

Ik wens u veel leesgenot,

Louis Oostendorp

april 2003

INHOUD

Woord vooraf	4
Lijst van tabellen en grafieken	7
Inleiding	8
1 Landbouwproblematiek	12
1.1 Een schets van de situatie van de West-Europese landbouw	13
1.2 Een schets van de situatie van de Braziliaanse landbouw	16

2	Korte beschrijving van soja en de sojacultuur	22
3	De rol van soja: de positieve effecten	23
3.1	De positieve effecten van soja voor Europa	23
3.1.1	De positieve effecten van soja voor Europa op economisch gebied	24
3.1.2	De positieve effecten van soja voor Europa op sociaal gebied	26
3.1.3	De positieve effecten van soja voor Europa op ecologisch gebied	27
3.1.4	De positieve effecten van soja voor Europa op cultureel gebied	27
3.2	De positieve effecten van soja voor Brazilië	28
3.2.1	De positieve effecten van soja voor Brazilië op economisch gebied	28
3.2.2	De positieve effecten van soja voor Brazilië op sociaal gebied	33
4	De rol van soja: de negatieve effecten	34
4.1	De negatieve effecten van soja voor Europa	34
4.1.1	De negatieve effecten van soja voor Europa op economisch gebied	34
4.1.2	De negatieve effecten van soja voor Europa op sociaal gebied	36
4.1.3	De negatieve effecten van soja voor Europa op ecologisch gebied	39
4.1.4	De negatieve effecten van soja voor Europa op cultureel gebied	42
4.2	De negatieve effecten van soja voor Brazilië	43
4.2.1	De negatieve effecten van soja voor Brazilië op economisch gebied	43
	Het historische kader van de Braziliaanse landbouwproblematiek	43
	De Braziliaanse landbouw en economie in cijfers	48
	Concurrenten van Brazilië	52
	Waarom internationaal gaan?	52
	Braziliaans zuivel vs. Europees zuivel & Braziliaans soja	53
	GGO-zaad	56
4.2.2	De negatieve effecten van soja voor Brazilië op sociaal gebied	58
	Schets	58
	Landconcentratie en armoede	58
4.2.3	De negatieve effecten van soja voor Brazilië op ecologisch gebied	62
4.2.4	De negatieve effecten van soja voor Brazilië op cultureel gebied	68
5	Kringlopen	70
6	Het Braziliaans standpunt	72
7	Oplossingen	78
7.1	Menselijke sojaconsumptie leidt tot daling grondverspilling	78

7.2 Biolandbouw	79
7.2.1 Op Europees vlak	79
7.2.2 Op Braziliaans vlak	81
7.3 Vegetarisme	83
7.3.1 Op Europees vlak	83
7.3.2 Op Braziliaans vlak	84
7.4 Gezamenlijke voordeel	85
7.5 Multifunctionaliteit van de landbouw	86
7.6 Zoeken naar alternatieve producten	87
7.7 Minder handel in landbouwproducten	88
7.8 Het model van Sri Lanka	90
7.9 Uitwisselingen	91
7.10 Druk op de distributiesector	92
7.11 Oorsprongskeurmerken	93
7.12 Combinatie	94
8 Conclusie	96
9 Lijst van geraadpleegde werken	98

LIJST VAN TABELLEN EN GRAFIEKEN

TABELLEN

TITEL	Pagina
Aandeel van de totale productie van gewassen op boerderijen van verschillende grootte (1995 – 1996)	17

Totale productie, ingezaaid gebied en gemiddelde opbrengst van de belangrijkste gewassen van 1985 tot 1995	19
De belangrijkste landen met GGO-teelten in 2001	30
Sojaproductie wereldwijd in 1998	30
Sojaboonexport wereldwijd, 1998	31
De Braziliaanse landbouw en economie in cijfers	48
Export en import cijfers en opmerkingen voor de belangrijkste landbouwproducten van Brazilië	51

GRAFIEKEN

TITEL	Pagina
Voornaamste importeurs van Braziliaanse sojagraan	32
Voornaamste importeurs van Braziliaanse sojameel	32
Voornaamste importeurs van Braziliaanse sojaolie	32
Aandeel van soja en totale landbouwproducten in Braziliaanse export	49
Inkomensverdeling in Brazilië, 1998	58
Aandeel van land bezet door boerderijen van verschillende grootte	59
Ontbossing van Braziliaanse Amazone	62

Inleiding

In dit werk worden verschillende facetten van de huidige landbouw bekeken. Er wordt met name aandacht geschonken aan de problemen die de huidige landbouw wereldwijd kent. Deze problemen vinden hun directe oorzaak in de wereldwijde drang naar globalisatie. Ironisch gezien stellen sommigen vast dat de landbouw binnen het globalisatiemodel haar problemen kan oplossen. Dit is in een bepaalde zin waar, maar de prijs die men ervoor zal moeten betalen

weegt op economisch vlak, alsook op ecologisch, sociaal en cultureel gebied lang niet op tegen de baten van een geglobaliseerde landbouw.

Een van de axioma's van de globalisatie is dat elk land zich specialiseert in datgene waarin het een competitief voordeel heeft. Dat wil zeggen dat Brazilië, dat zeer competitief is in de productie van Genetisch Gewijzigd-vrije soja, de hele wereld van GGO-vrije soja¹ (Genetisch Gemanipuleerd Organismevrije soja) zou moeten voorzien. Die economische wetmatigheid zou echter desastreuze ecologische en sociale gevolgen hebben, zowel in Brazilië als in Europa en in de hele wereld.

Het globalisatiedogma heeft zich binnen de landbouw opgedrongen. De familiale landbouw van weleer wordt langzamerhand vervangen door de industriële landbouw. In het kader van de industriële landbouw en de wereldwijde concurrentie probeert de West-Europese landbouw zo goedkoop mogelijk te produceren om te kunnen overleven.

Soja bevat veel eiwitten en stikstof. Eiwitten kunnen ervoor zorgen dat dieren sneller groeien of beter produceren. Daarom voeren de Europese boeren massaal hun dieren met soja daar dit de goedkoopste manier is om zoveel mogelijk te produceren. Tevens produceren de dieren veel meer stikstof, en stikstof zorgt ervoor dat gewassen sneller groeien. Helaas leidt een overschot aan stikstof tot vervuiling. Dit is een algemeen probleem in West-Europa.

Een belangrijk sojaproducerend land is Brazilië. Brazilië heeft een immense capaciteit om veel soja te produceren. De Braziliaanse landbouw kreeg eveneens de globalisatiedoctrine opgedrongen waardoor het haar sojaproductie steeds verder opvoert. De vraag naar het wonderproduct is namelijk stijgende. Maar de uitbreiding van de productiecapaciteit van soja gaat wel ten koste van het milieu, de kleine boeren en hun cultuur.

Het voorbeeld van soja komt uitvoerig aan bod. Echter, soja is niet het enige voorbeeld van de manier waarop de huidige globaliserende wereld omgaat met de natuur en de meerderheid van de wereldbevolking. Andere gewassen zoals maniok, aardnoten en cassave² kennen een soortgelijke evolutie.

¹ De term GGO-vrije soja betekent letterlijk Genetisch Gemanipuleerd Organismevrije soja. Deze term lijkt duidelijker dan GG-vrije soja (Genetische Gemanipuleerd-vrije soja).

² Cassave – ook wel maniok, tapioca of yuca genaamd – is een knolplant gebruikt als voedsel. *Moderne Encyclopedie*, Vigila.

De gewone Europese burger heeft veelal de indruk dat de noodlijdende landbouw op hun rug leeft. Een groot deel van hun belastingsgeld gaat naar de landbouw zonder dat zij – de Europese burgers – er beter van worden. Dit werk laat zien dat de landbouw niet per definitie op de rug van de gewone Europese burger leeft maar eerder gebukt gaat onder de drang naar absolute globalisatie. Men zou zelfs kunnen stellen dat de Europese burger op de rug van de boeren leeft, zowel van de boeren uit het noorden als uit het zuiden. De prijs die de boer, waar ook ter wereld, voor zijn producten krijgt weegt niet op tegen het werk dat hij verricht om het product te vervaardigen.

Globalisatie heeft ontegensprekelijk vele voordelen. Maar over de nadelen wordt zoveel mogelijk gezwegen. Toch is het van groot belang dat de machthebbers overal ter wereld inzien dat de nadelen op termijn serieuze gevolgen kunnen hebben en de voordelen ver overtreffen. Dit werk pleit daarom niet tegen globalisatie maar wel tegen een absolute globalisatie en vóór een globalisatie met beperkingen op sommige levensnoodzakelijke domeinen.

Een korte verduidelijking van enkele begrippen:

GATT

De GATT (General Agreement on Tariffs and Trade – Algemene Overeenkomst over Douanetarieven en Handel) is een handelsakkoord waarover tijdens verschillende “rondes” onderhandeld werd over internationale handel. De belangrijkste rondes voor landbouw waren de Dillon-ronde en de Uruguay-ronde.³

Dillon-ronde

³ SALTO, *WTO en voedselzekerheid: contradictio in terminis?*, p. 15.

De Dillon-ronde (1962) gaf aanleiding tot een handelsakkoord tussen de Verenigde Staten (VS) en de toenmalige Europese Economische Gemeenschap (EEG). De EEG wilde een landbouw uitbouwen dat zou zorgen voor een eigen voedselvoorziening met goede en betaalbare prijzen voor boer en consument. Landbouwbeleid was weliswaar nog niet opgenomen in de GATT-regels maar een dergelijk protectionistisch landbouwbeleid ging in tegen de principes van GATT. De Dillon-ronde zorgde ervoor dat de EEG zijn landbouw mocht beschermen maar de havens moesten onbeperkt opengesteld worden voor oliehoudende zaden en derivaten zoals maïsgluten, soja en sojaschroot, komende van buiten de EEG.⁴

Uruguay-ronde

Tijdens de Uruguay-ronde kwam de vrijhandel van landbouw aan bod. Dit was een grote struikelblok. Tijdens de Dillon-ronde werd zuivel en vlees beschermt. De Uruguay-ronde zorgde uiteindelijk voor complete vrijhandel in landbouwproducten. De ronde werd in december 1993 afgesloten en in 1994 ondertekent in Marrakesh (Marokko).⁵

WTO

De WTO (World Trade Organisation – Wereldhandelsorganisatie⁶) werd opgericht in januari 1995 en is de opvolger van GATT.⁷

Globalisering (ook wel globalisatie)

Globalisering is de term die algemeen gebruikt wordt wanneer men spreekt over internationale vrijhandel.

Mercosul (ook wel Mercosur)

Zuid-Amerikaans handelsblok opgericht op 1 januari 1995 waarbij Brazilië, Argentinië, Uruguay en Paraguay zich ertoe verbonden hebben de onderlinge handel te bevorderen door lagere tarieven tegenover elkaar op te stellen.

Cairns-groep

⁴ Ibidem, p. 7.

⁵ Ibidem, p. 15; L. VANKRUNKELSVEN, Interview met auteur, april 2003.

⁶ Om misverstanden te voorkomen met de Engelse afkorting van WHO (World Health Organisation), zal met WTO verwezen worden naar de Engelse benaming van de Wereld Handels Organisatie, de World Trade Organisation.

⁷ SALTO, *o.c.*, p. 15.

Een groep van veertien landen hebben in 1986 in de Australische badplaats Cairns een akkoord gesloten om samen de liberalisering van de handel in landbouwproducten te eisen. Het gaat om landen met sterk uiteenlopende handelsbelangen: landen van de Oeso-zone, zoals Australië, Nieuw-Zeeland en Canada, maar ook belangrijke ontwikkelingslanden, zoals Brazilië en Argentinië. Deze landen zijn elk netto-uitvoerders van landbouwproducten en geven hun landbouw weinig subsidies.⁸

1 Landbouwproblematiek

Alvorens over te gaan naar de rol van soja in het globalisatieproces is het wisselijk eerst een goed beeld te krijgen van de algemene landbouwproblematiek.

Globalisatie doelt op het globaliseren van de economie en brengt de nationale economie zodoende op een internationaal niveau. Op dit niveau moeten ondernemingen concurreren met andere ondernemingen op internationaal vlak. De concurrentie wordt dus groter en sterker en voor de ondernemingen wordt het moeilijker te overleven. De concurrentietoename leidt tot betere en goedkopere producten wat de consument op het eerste gezicht ten goede komt.

⁸ *WHO doet stof opwaaien*, sociaal economisch nieuwsbrief p. 3, <http://www.ccecrb.fgov.be/crb/text/oktober-99.pdf>

Op landbouwwvlak wordt de concurrentie gevoerd door middel van schaaconomie. Schaaconomie betekent het vervaardigen van producten in grote omvang om de productiekosten per eenheid te kunnen verlagen. Bij de vervaardiging van een product worden er namelijk vaste en variabele kosten gemaakt. Een stijging van de productie leidt tot een stijging van de variabele kosten terwijl de vaste kosten constant blijven. Hoe groter de productie, hoe beter de vaste kosten verspreid kunnen worden over de geproduceerde hoeveelheid en hoe lager de totale eenheidskost van een product zal zijn. Om schaaconomie toe te kunnen passen hebben vele boeren zich gespecialiseerd in bijvoorbeeld de varkenshouderij, de kippenkwekerij, de tuinbouw, de akkerbouw of de rundveehouderij.

In de landbouw wordt er geijverd naar schaaconomie door middel van mechanisering. Dit vereist veel kapitaal en technologie waar enkel de rijke boeren en rijke landen toegang tot hebben. Momenteel zijn er 1,3 miljard boeren in de wereld. Hiervan hebben 30 miljoen een tractor en blijven zij onder druk van de hoogtechnologische, chemische, gentechnologische en kapitaalintensieve landbouw. Het grootste deel van deze boeren leeft in het rijke Westen, een minderheid is grootgrondbezitter in een armere land of in een ontwikkelingsland. Verder werken er 300 miljoen boeren met een ploeg en hebben 1 miljard boeren enkel een hak om de grond te bewerken. Onder globalisatie moeten deze 1 miljard boeren dus in concurrentie treden met boeren uit Europa, Amerika, Australië en Nieuw-Zeeland. Een ongelijke strijd, zo blijkt.⁹

Met de komst van bepaalde beslissingen uit de Uruguay-ronde¹⁰, waaronder de oprichting van de WTO¹¹, is de nationale politiek van een land sterk onderhevig geworden aan de internationale regels opgelegd door de WTO met het oog op internationale vrijhandel. Zodoende wordt ook de prijs van agrarische producten sterk beïnvloed door wat er op de internationale markten gebeurt. Beslissingen die door de Europese Unie (EU) worden genomen met betrekking tot haar landbouwbeleid kunnen van grote invloed zijn voor de landbouw en economie van ontwikkelingslanden. Wanneer de EU bijvoorbeeld beslist de steun aan haar boeren te verminderen, dan zullen de producten van de Europese boeren op de wereldmarkt duurder worden waardoor de producten van de boeren uit ontwikkelingslanden competitiever worden. De ontwikkelingslanden zouden zo hun deel in de wereldmarkt van landbouwproducten zien toenemen. De handel van soja en melk tussen Europa en Brazilië is

⁹ L. VANKRUNKELSVEN, *Bové staat niet alléén*, (onuitgebracht artikel), 2002.

¹⁰ Zie p. 10.

¹¹ Idem.

een uitstekend voorbeeld van hoe de Europese landbouwpolitiek de Braziliaanse landbouw kan beïnvloeden en vice versa.

1.1 Een schets van de situatie van de West-Europese landbouw

Met de komst van de globalisatie is het West-Europees landbouwmodel sterk veranderd. De familiale landbouw van weleer wordt vandaag gedomineerd en met uitsterven bedreigd door de industriële landbouw. Naar het Amerikaans landbouwmodel hebben de West-Europese overheden de schaaconomie op landbouwniveau aangemoedigd. Sinds de Dillon-ronde in 1962¹² hebben de West-Europese boeren te maken met concurrentie van buiten West-Europa. Europa had na de Tweede Wereldoorlog in de lijn van het Marshallplan¹³ haar grenzen gesloten om de ontwikkeling van haar eigen landbouw te vrijwaren met het oog op zelfvoorziening in voedsel. Maar de VS kon met de Dillon-ronde een stok tussen het wiel van Europa steken. Dankzij hun schaaconomie en enige financiële steun vanwege de overheid, leverden zij goedkoper graan waardoor West-Europa sinds de Dillon-ronde bijna jaarlijks met een graanoverschot overblijft.

De Dillon-ronde was maar het begin van een resem van bijeenkomsten ten voordele van de internationale liberalisering van de handel. Sindsdien zijn er vele andere ronden geweest die iedere keer een stap verder zijn gekomen op het pad van de vrije handel. De Uruguay-ronde is daar de belangrijkste van.

Graan is niet het enige West-Europees product dat bloot staat aan internationale marktprijzen. Suikerbieten, zuivel en vlees kennen een zelfde verloop. Rietsuiker uit ontwikkelingslanden is immers veel goedkoper en ook Australië en Nieuw-Zeeland slagen erin goedkoop zuivel te produceren. Het vlees uit Zuid-Amerika is op prijsvlak onklopbaar op de internationale markten.

De Europese boeren zien hun inkomens op alle vlakken dalen. Onder druk van de boeren blijven de West-Europese overheden daarom steun geven in de vorm van subsidies, importbeperkingen en exportsteun daar waar mogelijk is. Zo worden de West-Europese

¹² Idem.

¹³ SALTO, *WTO en voedselzekerheid: contradictio in terminis?*, p. 13.

boeren enigszins beschermd. Dankzij deze steun kunnen zij graan, suiker, zuivel en vlees blijven produceren, weliswaar met overschotten als gevolg.

Deze steun is wel tegen de principes van vrijhandel waartoe de huidige EU zich verbonden heeft. Door deze steun worden de binnenlandse producten bevoorrecht ten koste van de buitenlandse producten. Dit is een doorn in het oog van de handelspartners van de EU. Zij oefenen druk uit op de EU om haar landbouwpolitiek volledig te liberaliseren naar de wet van vraag en aanbod op de internationale markt. Deze druk komt niet enkel vanuit het buitenland. Sommige Europese politici zweren bij een volledige vrijhandel en menen dat deze op termijn alle tekorten en overschotten zal wegwerken ten dienste van de wereldburger¹⁴.

Bovendien staat landbouw in voor zo'n 50 % van het budget van de Europese Unie. De gewone Europese burger heeft daarom veelal de indruk dat het grootste deel van zijn of haar belastingsgeld naar de gedoemde EU-landbouw gaat in plaats van naar domeinen waar hij of zij direct mee betrokken is. De Europese burger moet dit cijfer echter relativiseren. Het budget van de EU gaat jaarlijks voor ongeveer 50 % naar landbouw omdat landbouw voorlopig het enige politieke domein is waarin de EU zoveel bevoegdheden heeft. Zaken zoals sociale zekerheid, gezondheidszorg, en verkeer zijn nog steeds hoofdzakelijk nationaal bepaald. Ten tweede realiseert de EU zich hoe verwoestend het Amerikaanse landbouwmodel werkt voor het landschap. Om deze te beschermen gaat een groot deel van het landbouwbudget naar landschapsprojecten. Het landschap wordt immers goedkoper door boeren onderhouden dan door uitbestedingen aan privé-ondernemingen. Hier heeft ook de burger baat bij.¹⁵

Tenslotte wordt de doorsnee burger onafgebroken ingebakerd dat globalisatie goed is voor iedereen, de armen, de consumenten, de producenten, met enige regulering hoeft de natuur er ook niet onder te lijden, en zelfs de boeren zullen er uiteindelijk baat bij hebben. De doorsnee burger, de doorsnee consument heeft door de globalisatie inderdaad een daling van uitgaven aan bepaalde goederen kunnen constateren. Voornamelijk aan basisgoederen zoals voedsel. Het deel van de portefeuille dat de consument aan voedsel besteed is immers niet enkel gedaald vanwege de groei van zijn of haar inkomen, maar ook door een sterke daling van de voedselprijzen doorheen de jaren¹⁶.

¹⁴ G. VERHOFSTADT, *De paradox van het antiglobalisme*, open brief, 30 oktober 2001.

¹⁵ L. VANKRUNKELSVEN, gesprekken met auteur, juli 2002 – april 2003; COPPENS G., telefoongesprek met de auteur, 28 april 2003.

¹⁶ Rekening houdend met inflatie.

Door de interne en externe druk op de EU wordt het hedendaagse landbouw in Europa gedwongen zich te profileren als een industriële landbouw waarbij technologie en modernisering onmisbaar zijn en schaalconomie een sleutelwoord is. Ondanks de steun van de EU aan de landbouw is het aantal mensen actief in de landbouwsector de laatste jaren fors gedaald, deels door het moderniseringsproces, deels door de recente onaantrekkelijkheid van het boerenleven. Het aantal zelfmoorden en stressgevallen onder de boeren zijn gestegen. Steeds meer boeren stoppen er vroegtijdig mee of gaan failliet. Vanwege de druk op de boeren en het vele werk waarvoor men nog nauwelijks fatsoenlijk beloond wordt zoeken de jongeren hun heil elders dan in het boerenleven. Vele boeren zijn verplicht een tweede baan erbij te nemen of hebben een levenspartner die buitenshuis werkt.

De druk van voorstanders voor de vrijhandel van landbouwproducten is niet het enige waar de boeren mee te kampen hebben. Zij krijgen eveneens druk van milieubewegingen. In het kader van de industriële landbouw moeten de boeren zich moderniseren om hun productiviteit te verhogen en aan bepaalde productienormen voldoen om hun bedrijf te kunnen behouden. Overleven is de eerste zorg van de boeren, daarna pas komt het milieu. Om de productiviteit van zijn grond te verhogen gebruikt de boer kunstmest en pesticiden om een goede oogst te verzekeren. Het invoeren van veevoeders uit het buitenland en de verhoogde productiecapaciteit per hectare zorgt eveneens voor een toename van vee dat veel mest produceert. Mestoverschotten, lucht- en grondwatervervuiling zijn enkele van de resultaten waartoe de industriële landbouw tot nu toe geleid heeft. Onder druk van de milieubewegingen krijgen de boeren allerlei beperkingen en normen opgelegd die voor veel boeren het einde van hun boerenleven betekent.

1.2 Een schets van de situatie van de Braziliaanse landbouw

Brazilië is het grootste land van Zuid-Amerika. Het land neemt zo'n 66 % van de territoriale oppervlakte voor haar rekening¹⁷. Landbouw is sinds het koloniale tijdperk al gericht op het vervullen van economische belangen die losgekoppeld zijn van de maatschappelijke context en het milieu context. De ontwikkeling van de Braziliaanse landbouw wordt getekend door sociale ongelijkheden en verslechtering van het milieu. In de jaren 50 kwam de Groene

¹⁷ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 4.

Revolutie op gang, gesteund door de overheid. Het moest voor een expansie van de landbouw zorgen opdat deze exportproducten zou produceren en zorgen voor arbeid voor de industrieën in de steden. Dit is deels gelukt maar met serieuze gevolgen voor milieu en maatschappij. De problemen van de landbouw in de jaren 90 zijn daarom voor een deel afkomstig van het begin tijdperk van de Groene Revolutie.¹⁸

De liberalisering van de economie heeft veranderingen teweeggebracht in het agrarische productiepatroon van Brazilië. Vergeleken met de jaren 80 wordt er vandaag ongeveer 6 % minder land bebouwd en zijn er 1 miljoen boerderijen minder¹⁹. Gesteund door de daling van het aantal kleine boerderijen en door de technologische vooruitgang op landbouwgebied worden er vandaag veel meer zogenaamde “commodity crops”²⁰ (handelsgerichte gewassen) verbouwd ten nadele van de traditionele gewassen. Onder commodity crops verstaat men sinaasappelen, rietsuiker, sojabonen, koffie en cacao. Traditionele gewassen zijn bijvoorbeeld bonen, cassave, katoen, rijst, graan en maïs. Deze gewassen worden door kleine, middelgrote of grote boerderijen verbouwd naargelang de eigenschappen van het gewas. Commodity crops worden door de toepassing van technologie veeleer door de grote boerderijen verbouwd. De grote en rijke boeren hebben het kapitaal om technologie aan te wenden voor hun productie. Op kleine boerderijen vindt men veelal gewassen die meer arbeidsintensief zijn. Het zijn ook de kleine boerderijen die voornamelijk voor de binnenlandse markt produceren, terwijl de grote bedrijven op export gericht zijn. Zo blijkt uit de volgende tabel.

Aandeel van de totale productie (in %) van gewassen op boerderijen van verschillende grootte (1995 – 1996)						
	<10 ha	< 20 ha	20 < 50 ha	50 < 100 ha	100 < 500 ha	> 500 ha
Export gewassen						
Cacao	8,3	8,4	19,7	19,6	16,6	8,0
Koffie	9,3	9,6	19,3	16,2	33,7	12,1
Rietsuiker	1,0	1,6	4,3	5,0	23,4	64,6
Tabak	38,1	30,0	25,5	4,9	1,6	0,1
Sinaasappel	4,6	5,9	14,2	12,3	32,2	30,3
Sojabonen	1,7	4,6	10,3	8,5	25,7	49,3

¹⁸ A. VERCAUTEREN, *Soja – Perspectieven van het Zuiden – Brazilië*, 2002 (onuitgebracht artikel).

¹⁹ A. CORDEIRO, *o.c.*, p. 8.

²⁰ Idem.

Binnenlands verbruik						
Katoen	10,1	9,5	14,4	10,5	25,0	30,6
Rijst	7,9	3,7	9,1	8,4	26,8	44,2
Bonen	28,1	15,6	19,9	10,7	15,5	10,3
Cassave	35,0	18,0	21,2	10,1	11,0	4,0
Maïs	8,5	9,9	15,8	10,1	25,5	28,5
Tarwe	2,5	7,5	20,0	15,7	33,7	20,9
Bron : IBGE, 1998 ²¹						

Uit deze gegevens blijkt dat de landbouwgebieden kleiner dan 50 ha instaan voor 63,5 % van de totale productie van bonen; 74,6 % van de productie van cassave; 35,2 % van de maïsproductie; en 34 % van de katoenkweek. Cacao en tarwe zijn veelal geconcentreerd op de grote bedrijven die tussen 100 en 1000 ha grond bewerken. Nochtans zijn de landbouwbedrijven met minder dan 50 ha goed voor 36,4 % van de cacao-productie en 29,9 % van de tarweproductie.²²

Sojabonen en rietsuiker zijn typische intensieve gewassen en bevinden zich dan ook vooral op boerderijen die meer dan 100 ha bezitten. De landbouwbedrijven met minder dan 50 ha staan in voor 16,6 % van de totale Braziliaanse sojaproductie. Dit betekent dat de grote bedrijven – de bedrijven die meer dan 50 ha bezitten – 83,4 % van de sojaproductie in handen hebben. Een ander belangrijk exportproduct is tabak. In tegenstelling tot de andere exportgewassen wordt de tabaksproductie voor 93,4 % verzekerd door de kleine boeren. Dit komt omdat tabak een arbeidsintensieve product is waarvoor machines niet altijd gebruikt kunnen worden.²³

Onderstaande tabel laat zien hoe de productie van de belangrijkste gewassen in Brazilië van 1985 tot 1995 geëvolueerd is.

²¹ Landbouw- en visserij telling van 1995 – 1996. A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p.9. Deze cijfers zijn integraal overgenomen.

²² A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 9.

²³ *Idem*.

Totale productie, ingezaaid gebied en gemiddelde opbrengst van de belangrijkste gewassen van 1985 tot 1995						
<i>Gewas</i>	<i>Totale productie</i>		<i>Oppervlakte</i>		<i>Opbrengst</i>	
	<i>(1000 ton)</i>		<i>(1000 ha)</i>		<i>(Kg/ha)</i>	
	<u>1985</u>	<u>1995</u>	<u>1985</u>	<u>1995</u>	<u>1985</u>	<u>1995</u>
Bonen	2.067	1.451	5.480	4.086	377	355
Cassave	12.432	9.099	1.636	1.234	7.601	7.371
Cacao	429	242	691	680	620	356
Koffie	3.700	2.839	2.637	1.812	1.403	1.566
Katoen	2.178	814	2.049	620	1.063	1.314
Maïs	17.774	25.512	12.040	10.604	1.476	2.406
Sinaasappel	59.208	78.143	633	947	93.607	82.525
Rijst	8.986	8.077	5.173	2.989	1.737	2.702
Sojabonen	16.730	21.651	9.435	9.479	1.773	2.284
Suikerriet	229.882	259.807	3.798	4.216	60.525	61.618
Tarwe	3.824	1.433	2.518	894	1.519	1.604

Bron: IBGE, 1998

Hieruit blijkt de productie van sinaasappels en rietsuiker, beide exportproducten, sterk te zijn gestegen, zowel in oppervlakte als in opbrengst en totale productie. De productie van sojabonen is qua oppervlakte niet gestegen, maar in de opbrengst heeft het een aanzienlijke groei gekend. Bemerk wel dat de meest recente gegevens uit de tabel van 1995 dateren. De evolutie sindsdien kan verder gevorderd zijn.

Andere gewassen zoals koffie en cacao kenden een sterke daling. Deze zijn echter veroorzaakt door sterk dalende prijzen en ziekten in de planten. De traditionele gewassen die vooral op de binnenlandse voedselvoorziening zijn gericht, zoals bonen en cassave, noteren een daling in productie, oppervlakte en opbrengst. Ook de maïsproductie is in oppervlakte verminderd maar de opbrengst per hectare is sterk gestegen waardoor de totale productie toch sterk is toegenomen. De productie van katoen, rijst en tarwe hebben het zwaar te verduren gehad, vooral door internationale concurrentie. Zo is de met tarwe bebouwde oppervlakte sinds de toetreding van Brazilië in Mercosul, gedaald met 65,5 % en de totale tarweproductie met 62,5 %.²⁴

Dit werk spitst zich toe op de sojaproductie. Toch is het interessant om te zien dat andere gewassen eveneens van groot belang zijn voor de Braziliaanse landbouw. Al verschillen de

²⁴ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p.8.

gewassen soms sterk, soms weinig van elkaar, de discussies over genetische manipulatie, het gebruik van pesticiden, kunstmest en andere milieuvriendelijke producten, alsook de sociale en economische gevolgen, blijven grosso modo dezelfde. De discussie rond soja zou dus als een voorbeeld kunnen gelden over hoe de discussie rond andere gewassen wordt gevoerd of zou gevoerd moeten worden.

Runderen vindt men op grotere boerderijen met meer dan 100 ha. De grote boerderijen bezitten 82 % van de Braziliaanse runderenkudde. Met de bevordering van vrijhandel is de melkproductie gedaald onder de kleine boeren. De nationale productie is 17 miljoen liter waarvan 39 % van de kleine boeren komt. Kippen en varkens worden door kleinere boeren gefokt, veelal op intensieve wijze. Kleine bedrijven zijn hier geschikter voor; zij staan in voor 67 % van de varkens en 66 % van de kippen.²⁵

De grote boeren produceren bijna volledig voor de export. De kleine boeren dragen bij tot een groot deel van de voedselvoorziening alsook voor een aantal exportproducten. De kleine boeren zijn dus van groot belang in de nationale voedselvoorziening.

Toch is ook in Brazilië het aantal boeren dalende, voornamelijk het aantal kleine boeren. Dit vormt daarom een groot gevaar voor de nationale voedselvoorziening binnen Brazilië²⁶. De kleine boeren worden systematisch onderdruk gezet door de grote boeren. De grote boeren zijn namelijk op jacht naar meer land daar de productiviteit van hun eigen land daalt. Dit komt omdat de meeste grote boeren een monocultuur²⁷ vormen naar het voorbeeld van schaaieconomie. Zij verbouwen in veel gevallen maar een of twee gewassen waardoor de teeltrotatie, wat anders zo belangrijk is om de grondconditie op peil te houden, opgeheven wordt.

Op regeringsniveau zijn het de landheren, de grootgrondbezitters en de rijke boeren die de rurale sector vertegenwoordigen. Dit beïnvloedt de landbouwpolitiek sterk. Middels hun grote invloed voeren zij de druk op politiek vlak op. Op politiek vlak wordt er weinig gedaan om de kleine boeren te beschermen daar de overheid meer belang heeft in de export van producten om zo haar handelsbalans te kunnen verbeteren en haar schulden af te betalen. De grote boeren zijn de voornaamste producenten van landbouwexportproducten.

²⁵ Ibidem, p. 9.

²⁶ Idem.

²⁷ Een enkel product produceren.

Daarbovenop krijgen de kleine boeren zeer lage prijzen voor hun producten vanwege de import van goedkopere producten uit het buitenland. Vaak gaat het hier om producten waarvan de prijs kunstmatig laag is. Bijvoorbeeld de gesubsidieerde zuivel- en graanproducten uit de VS en de EU. Daar kunnen de kleine boeren niet tegen op. Door de daling van de landbouwprijzen zijn ook in Brazilië vele kleine boeren gedwongen hun land te verkopen. Zij vertrekken dan naar de grote steden waar ze veelal in de sloppenwijken terechtkomen. Of ze vertrekken naar het Amazonegebied waar ze aan illegale overlevingslandbouw doen: ze verbranden een stuk woud waarop ze gewassen kweken totdat het land niet meer opbrengt of ze weggejaagd worden. Dan vertrekken ze naar een ander stuk woud waar zij het zelfde systeem toepassen.

De jacht van de grote boeren naar land richt zich niet enkel op de kleine boeren. Grote natuurgebieden en biotopen zoals het Amazonegebied moeten er ook aan geloven. Duizenden hectaren wouden en savannes worden omgevormd tot landbouwgebieden waarop exportproducten worden verbouwd. Wanneer het land van de grote boeren niet meer rendeert oefenen ze hun politieke invloed uit om andere natuurgebieden te ontginnen.

2 Korte beschrijving van soja en de sojacultuur

Sinds de 19^e eeuw groeit soja, een plant afkomstig uit China, in Brazilië. Soja is een vlinderbloemige plant met witte tot paarse bloemen en behaarde peulen en kan net als andere peulvruchten, stikstof uit de lucht fixeren waardoor de vrucht rijk in eiwit is²⁸.

De moderne sojacultuur is een gevolg van de opgedrongen globalisatie. Om deze reden geeft het perfect enkele effecten van globalisering weer. Als er daarom gesproken wordt over de

²⁸ *Moderne Encyclopedie*, Vigila, zie: soja.

economische, ecologische, sociale en culturele effecten van de sojacultuur dan hebben we het dus ook en vooral over de economische, ecologische, sociale en culturele effecten van de globalisatie in haar huidige vorm. De opkomst van de agro-industrie zorgt voor goedkopere voeding voor de consument en een wereldwijde concurrentie die competitiviteit en productiviteit bevordert. Maar de agro-industrie ageert niet geheel ten voordele van de menselijke gezondheid, is schadelijk voor het milieu en brengt boeren overal ter wereld in de onderdrukking. De soja-industrie is een van de motoren van deze agro-industrie.

3 De rol van soja: de positieve effecten

3.1 De positieve effecten van soja voor Europa

De EU is een van de grootste importeurs van soja. De Unie importeert voornamelijk GGO-vrije soja uit Brazilië. Sinds 1996 is er namelijk GGO-soja verkrijgbaar op de internationale markt. De EU heeft zich tegen GGO-soja gekeerd en vraagt daarom vrijwel enkel naar GGO-vrije soja. Brazilië is het enige land dat voorlopig nog vrij is van GGO-soja en kan zodoende de West-Europese vraag beantwoorden.²⁹

²⁹ GREENPEACE, *The advantages of non-genetically engineered soya and corn for the Brazilian market*, www.greenpeace.fr/campagnes/ogm/dossiers/brazil_soya_en.pdf, 2002.

Soja vindt men in verschillende menselijke consumptiegoederen zoals sojaolie, plantaardige zuivelsubstituten en plantaardige vleesvervangers. Hier gaat echter maar een fractie van de geïmporteerde soja naartoe. Het merendeel van de soja is bestemd voor veevoeder. De sojaplant is een vlinderplant waarvan de vrucht een sojaboon is. Bij de productie van sojaolie wordt de sojaboon uitgeperst en verliest zij een vijfde van haar gewicht. Het overblijfsel wordt sojaschroot genoemd en wordt aan de dieren gevoerd. Het vee kan dus gezien worden als de afvalverwerkers van soja. Toch is deze veronderstelling in een zekere zin verkeerd omwille van het belang van sojaschroot in het veevoeder³⁰. Zou een deel van de soja niet tot plantaardige olie of andere producten verwerkt worden is de mogelijkheid groot dat de gehele boon als veevoeder gebruikt zou worden. Er wordt immers meer sojaschroot ingevoerd dan sojaolie of sojabonen.

Grofweg 15% van de sojaschroot gaat naar rundvee, ongeveer 50% naar kippen en zo'n 25% gaat naar varkens.³¹

3.1.1 **De positieve effecten van soja voor Europa op economisch gebied**

De Europese import van soja kwam op gang na de overeenkomsten gesloten op de Dillonronde. Sindsdien is de import sterk gestegen. Er is vooral een vraag naar soja vanwege vegetariërs en veganisten. Maar ook van mensen allergisch voor producten op dierlijke basis. De vraag naar soja is de laatste jaren sterk gestegen omwille van de verschillende crisissen in verband met het West-Europees vlees. Verschillende gebeurtenissen zoals de varkenspest, de hormonencrisis, de Mond-en-Klauwzeer ziekte (MKZ), de BSE-crisis en de dioxinecrisis hebben het consumentenvertrouwen geschaad. Velen onder hen hebben hun toevlucht gezocht naar vlees- en zuivelsubstituten en hebben hun antwoord in soja gevonden. Voor menselijke consumptie vindt men soja onder andere terug in lecithine. Lecithine wordt gebruikt als conserveermiddel voor voedingsproducten.

³⁰ Tegenwoordig ziet men steeds vaker de term sojameel naar de Duitse term "sojamehl", om de indruk te vermijden dat sojaschroot enkel afval zou zijn; L. VANKRUNKELSVEN, gesprekken met auteur, juli 2002 – april 2003.

³¹ L. VANKRUNKELSVEN, *Steak Onrecht*, artikel.

Cynisch genoeg zijn de consumenten niet de enigen die soja hebben ontdekt. De markt van veevoerders verwerkt massaal sojaschroot. Soja bevat namelijk veel eiwitten. Eiwitten zorgen ervoor dat dieren sneller groeien, en dus sneller vlees krijgen. Ze helpen koeien veel melk geven en kippen om veel eieren te produceren. De West-Europese veevoederbedrijven hebben hier goed op ingespeeld en een sterke groei gekend.

Soja heeft ervoor gezorgd dat een boer meer kan produceren met minder capaciteiten. Het kan het aantal liter melk per koe doen toenemen, en een dier in korte tijd meer vlees laten produceren dan wanneer het deze bron van eiwit niet zou opnemen. Daarbovenop zorgt eiwit voor stikstof. Wanneer een dier eiwit opneemt zet het ongeveer een derde deel om in vlees of een ander product, en de rest in stikstof. De stikstof komt op het land terecht in de vorm van mest, meer precies als urine³². Stikstof kan zeer vruchtbaar werken voor landbouwgrond en is een zeer belangrijke voedingsstof voor allerlei gewassen. Bij het voeren van soja aan zijn dieren vangt de Europese boer dus twee vliegen in een klap: hij produceert meer vlees, eieren, melk of andere dierlijke producten, en zorgt indirect voor belangrijke voedingsstoffen voor zijn gewassen. Soja draagt in grote mate bij tot de productiviteit van een Europese boerderij.

De grond wordt productief gehouden door de stikstof die de dieren produceren dankzij de eiwitrijke soja. Een enorme groei van de Europese veestapel is hiervan het resultaat. Nergens ter wereld is er zo'n hoge concentratie van runderen als in West-Europa. Grondloze bedrijven met varkens en pluimvee zijn alom vertegenwoordigd waardoor de vraag naar veevoer nog meer stijgt.

De toename van vee komt door de toenemende vleesconsumptie van de Europeanen. Onder invloed van de stijgende welvaart neemt de Europese vleesconsumptie sterk toe en vormt het een extra stimulans voor het gebruik van soja in veevoeder.

De vraag naar soja nam spectaculair toe met de komst van de BSE-crisis. Voor de BSE-crisis werden de karkassen van geslachte runderen gemalen tot beendermeel en verwerkt in diervoeders. Het beendermeel was een belangrijke bron van eiwit. Maar vanwege de BSE-crisis verbood de EU in 1996 elk gebruik van diermeel in het voer van rundvee. Nu wordt het vervangen door soja. Het verbod wordt sinds 1/1/2000 toegepast op het voer van alle vee, dus ook van varkens en kippen. Zo worden grote delen van karkassen vernietigd die voordien tot

³² W. SCHEP, telefoongesprek met auteur, 24 april 2003.

dierenvoeder verwerkt werden en heeft soja het beendermeel, dat van de karkassen afkomstig is, vervangen.³³

Daarbovenop groeit het aantal honden en katten in Europa twee keer sneller dan de bevolking zodat die diervoedermarkt elk jaar met 5% stijgt wat eveneens leidt tot een stijgende vraag naar soja.³⁴

In 2001 voerde de EU 14 miljoen ton sojabonen in. Hiervan werd 3 miljoen ton omgezet in sojaolie en 11 miljoen in sojaschroot³⁵.

De EU is niet alleen een groot importeur van soja, maar ook een belangrijke sojaverwerker. De Unie exporteert zelfs verwerkte soja. In 1998 was zij goed voor 11,2 % van 's werelds sojaschrootexport³⁶. Europese veevoederfabrikanten exporteren sojaschroot naar het buitenland. Een ander voorbeeld van sojaverwerking is de productie van zuivel- en vleesvervangers. Producten op basis van soja zoals yofu, tofu, tempeh, sojaburgers en sojabrokken bieden een alternatief voor dierlijk zuivel en vlees. Vlees- en zuivelvervangers worden van de eiwitrijke sojaschroot gemaakt. Het Belgisch bedrijf Alpro-Vandemoortele³⁷ produceert zulke producten. Alpro-Vandemoortele koopt soja uit Brazilië om vervolgens te verwerken tot sojaolie en allerlei zuivelsubstituten op basis van soja³⁸. De EU is dan ook erg gesteld op haar hoge importtarieven voor bepaalde landbouwproducten. In 1996 waren de gemiddelde importheffingen voor landbouwproducten in Europa 12,5 %. Op sommige producten zoals vlees, zuivel en verwerkt voedsel stond een tarief van 15 %. De CAIRNS-groep, waaronder Brazilië, en de VS oefenen daarom samen met hun nationale agro-industrie druk uit op de EU en internationale instanties zoals de WTO om deze heffingen en beperkingen ongedaan te maken.³⁹

Een stijging van de sojaconsumptie leidt wel tot een daling van het verbruik van Europese producten.⁴⁰

³³ L. VANKRUNKELSVEN, gesprekken met auteur, juli 2002 – april 2003.

³⁴ Dierenvoeding is 'booming business'. In: *De Standaard*, 11 juli 2001; Belg koestert hond en kat. In: *De Standaard*, 10 april 2003.

³⁵ L. VANKRUNKELSVEN, *Bové staat niet alléén*, onuitgebracht artikel, 2002.

³⁶ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p.14.

³⁷ De olieafvuller-departement van Vandemoortele is sinds 2002 volledig in handen van graanhuisgigant Cargill. Vandemoortele heeft in 1998 Cargills activiteiten in verpakte vetten in Europa overgenomen.

³⁸ Bekende producten van Alpro-Vandemoortele zijn tofu en yofu.

³⁹ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p.14.

⁴⁰ Zie verder.

3.1.2 De positieve effecten van soja voor Europa op sociaal gebied

Zoals reeds aangehaald is biedt soja voor sommige Europeanen een alternatief voor zuivel- of vleesproducten. Mensen met hart- en nierklachten mogen zuivel- en vleesproducten enkel met mate of zelfs helemaal niet verbruiken vanwege het cholesterol- en vetgehalte van deze producten. Soja biedt voor hen een gezonde oplossing voor de opname van eiwitten. Hetzelfde geldt voor mensen met een allergie voor vlees- of zuivelproducten.

Een aantal mensen verkiezen sojaproducten boven zuivel- of vleesproducten. Het wantrouwen in de kwaliteit van de zuivel- en vleesproducten als gevolg van de eerder vermeldde crisissen, speelt een grote rol. Daarom is er een groep mensen die resoluut gekozen heeft om geen vleesproducten meer te consumeren. Zij noemen zich vegetariërs en weigeren vleesproducten te eten uit principe. Zij protesteren hiermee op de manier waarmee onze maatschappij dieren opfokt, hen zo productief mogelijk maakt en hen vervolgens afslacht zonder de dieren enig recht op leven gegeven te hebben. In dezelfde lijn bevinden zich de veganisten voor wie elk consumptie van voedsel dat van een dier afstamt, taboe is. Zuivelproducten en eieren worden door hen niet verbruikt. Ook voor deze groep mensen biedt soja goede alternatieven.

Er worden tegenwoordig wel vragen gesteld in hoeverre soja gezond is. Teveel sojaproducten consumeren zou schadelijk voor de gezondheid kunnen zijn.⁴¹

Door soja als grondstof in te voeren en binnen de Unie te verwerken, zorgt de EU voor werkgelegenheid. Echter, met de stijging van de sojaconsumptie ten nadele van West-Europese producten gaan er tevens banen verloren.⁴²

3.1.3 De positieve effecten van soja voor Europa op ecologisch gebied

⁴¹ Zie verder; *Onrust over gevaren van eten soja*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=22201>, 14 augustus 2000; *Marktomvang vleesvervangers stijgt met 40%*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=27811>, 27 december 2001.

⁴² Zie verder.

Op West-Europees ecologisch vlak kan de stijgende vraag naar soja voor directe menselijke consumptie verwelkomd worden. Immers, een stijging van de vraag naar soja betekent een daling van de vraag naar West-Europese zuivel- en vleesproducten. Bij een daling van de vraag naar deze producten zou, volgens de wet van vraag en aanbod, de West-Europese veestapel ook dalen. Momenteel is deze te groot voor het gebied dat zij bedekt waardoor zij milieuproblemen veroorzaakt.

3.1.4 De positieve effecten van soja voor Europa op cultureel vlak

Op cultureel vlak geeft het exotische soja de West-Europese inwoners een zekere bewustwording over de herkomst van hun voedsel. Door de aanwezigheid van gezonde alternatieve voedingsproducten groeit de bewustwording van de West-Europeaan over welk voedsel voor hen gezond is. Soja beïnvloedt het West-Europese eetpatroon door vlees- en zuivelproducten te vervangen.

3.2 De positieve effecten van soja voor Brazilië

Dit werk handelt over de economische, ecologische, sociale en culturele gevolgen van de globalisatie, toegespitst op het sojaverhaal in Brazilië. Alvorens de gevolgen te bespreken zullen, net als in de Europese context, eerst de voordelen aan bod komen. Er zijn helaas enkel op economisch gebied en aanvankelijk in enige mate op sociaal gebied, positieve effecten. Op ecologisch en cultureel gebied zijn er alleen maar nadelige gevolgen te bespeuren.

3.2.1 De positieve effecten van soja voor Brazilië op economisch gebied

Eind jaren 60, begin jaren 70 stelde de Braziliaanse regering een plan op om haar torenhoge schulden af te betalen. Het plan was gericht op de uitbreiding van de landbouwproductie en een toename van de export van verwerkte landbouwproducten. Het plan werd de Groene Revolutie genoemd.⁴³

⁴³ A. VERCAUTEREN, *Soja – Perspectieven van het Zuiden – Brazilië*, 2002 (onuitgebracht artikel).

Onder de Groene Revolutie zou de regering de uitbreiding van de landbouw en het transport van landbouwproducten stimuleren via logistieke steun en ander infrastructuur. Door ontbossing en ontginning van natuurgebieden, het aanleggen van wegen, het bevaarbaar maken van rivieren en de stimulatie van de productie van exportgoederen begon het Braziliaanse landschap te veranderen. Vanwege hun grotere productiecapaciteit – door schaaleconomie en mechanisering – en hun politieke invloed, werden de grote boeren bevoorreed. De kleine boeren werden door allerlei politieke en apolitieke maatregelen gedwongen hun bedrijf te stoppen en naar de stad te trekken⁴⁴.

De landbouwproducten zouden over de nieuw aangelegde wegen naar de stad worden vervoerd voor verdere verwerking. Hier waren natuurlijk arbeidskrachten voor nodig. De arme boeren van het platteland die plaats moesten maken voor de grootschalige gemechaniseerde landbouwproductie, zouden de arbeidsplaatsen invullen. Brazilië zou dus in plaats van haar landbouwproducten direct aan het buitenland te verkopen, haar eigen landbouwproducten zelf verwerken tot consumeerbare eindproducten, en deze exporteren.

De kapitaalkrachtige landbouw had machines nodig. Deze machines zouden in de industriële steden worden vervaardigd. Ook hier konden de mensen die als gevolg van de mechanisering op het platteland, hun werk verloren hadden, een baan vinden. Het doel van de Groene Revolutie bestond er dus tevens in arbeidsplaatsen in de industriesteden te creëren.

Door dit plan zou Brazilië uit haar ontwikkelingssituatie raken, haar schulden kunnen afbetalen en een industriële macht kunnen worden. Met de toenemende West-Europese vraag is soja, onder de Groene Revolutie, een van de meest belangrijke exportproducten geworden. Soja hielp dus in belangrijke mate mee in de afbetaling van de Braziliaanse schulden. Vanwege het belang van soja voor de overheid is ze vanaf 1973 begonnen de productie ervan te stimuleren via allerlei maatregelen zoals infrastructuur.

Tussen 1970 en 1980 steeg de Braziliaanse sojaproductie in tienvoud en in de laatste dertig jaar, terwijl de wereldproductie van soja met 4,5 % per jaar steeg, nam de Braziliaanse sojaproductie toe met jaarlijks 11,8 %. Dit werd mogelijk gemaakt door investeringen in plantenkweek en in de ontwikkeling van aangepaste variëteiten naargelang de omgeving in

⁴⁴ Zie verder.

samenhang met hoge stikstoffixatie. De soja-expansie werd – naar het voorbeeld van de Groene Revolutie – ondersteund door goedkope leningen aan grote boeren of agro-industriële fabrieken alsook door investeringen in infrastructuur.⁴⁵

De Groene Revolutie ging echter niet geheel zoals gepland, en de baten waren kleiner dan de uiteindelijke kosten⁴⁶. Nochtans bepaalt de Groene Revolutie de huidige Braziliaanse landbouwpolitiek nog zeer sterk.

De Groene Revolutie ligt aan de basis van de grootschalige sojaproductie. Maar de sojaproductie werd vooral bepaald door de

vraag naar soja, met name vanwege de EU. Drie factoren hebben de West-Europese vraag in de hand gewerkt.

De West-Europese vraag naar soja begon al in de jaren 60 met de beruchte Dillon-ronde waardoor de EEG onbeperkt haar havens moest openstellen voor oliehoudende zaden en derivaten zoals maïsgluten, soja en sojaschroot, komende van buiten de EEG.

De belangrijkste landen met GGO-teelten in 2001:		
Land	Oppervlakte in miljoen ha	%-verdeling
VS	35,7	68
Argentinië	11,8	22
Canada	3,2	6
China	1,5	3
elders	0,4	1
Totaal	52,6	100%

Bron: G. COPPENS, *Soja als GGO*

Sojaproductie wereldwijd in 1998	
Land	ton
VS	75,0
Brazilië	31,0
Argentinië	18,5
China	13,8
India	5,5
Paraguay	3,2
EU-15	1,6
Andere	8,6
Totaal	157,2

Bron: USDA

Een verdere stijging van de Braziliaanse soja-export naar West-Europa werd veroorzaakt eind jaren 90 toen een bewustwordingscampagne tot stand kwam, zowel in Brazilië als in Europa, waarin men wees op de potentiële gevaren van GGO-voedsel.

Soja wordt sinds 1962 onbeperkt in de EU ingevoerd en verwerkt. Toen in 1996 GGO-soja vanuit andere continenten op de markt kwam heeft de EU evenmin beperkingen opgelegd. Om deze reden

hebben verschillende NGO's (Niet-Gouvernementele Organisaties) zwaar campagne geleverd tegen GGO-gewassen, zowel in Europa als in Brazilië. Brazilië is zich als enig sojaproducerende land, gaan keren tegen GGO-soja. Al kan het Zuid-Amerikaanse land niet

⁴⁵ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 13.

⁴⁶ Zie verder.

meer garanderen dat het geheel GGO-vrij is vanwege het clandestien gebruik van GGO-soja en het overwaaien van GGO-soja van over de Argentijnse grens. Daarom is het beter Brazilië een niet-GGO sojaproducerend land te noemen. Ten slotte is de Europese vraag naar Braziliaans soja sterk bevorderd door de BSE- en de MKZ-crisissen.

Vandaag is Brazilië de tweede grootste sojaproductent ter wereld met een productie van gemiddeld 30 miljoen ton per jaar. Soja is het voornaamste agrarische handelsproduct. In 1997 was de soja-export goed voor VS\$ 5,5 miljard waarvan VS\$ 2,7 miljard aan sojameel, VS\$ 2,5 miljard aan sojazaad en VS\$ 0,5 aan olie [*sic*]. Andere belangrijke Braziliaanse agrarische handelsproducten zoals koffie en suiker kennen beide een lagere waarde, respectievelijk VS\$ 3,1 miljard en VS\$ 1,8 miljard. De EU is nog steeds de belangrijkste importeur van Braziliaans sojagraan en sojameel terwijl Aziatische landen de voornaamste importeurs van sojaolie zijn.⁴⁷

Volgens de markttheorie moet men over een zekere comparatief voordeel beschikken om op de internationale markt te kunnen overleven. In de landbouw zijn de meest competitieve landen de landen die het goedkoopst kunnen produceren. Schaalconomie is de sleutel tot het verlagen van de kost. De Braziliaanse soja-expansie is gebaseerd op deze stelling. Om deze reden is de sojateelt vooral geconcentreerd op grote boerderijen van minstens 1000 ha.⁴⁸

Aangezien soja de voornaamste bron van veevoeder is, wordt de vraag en de prijs ervan op de wereldmarkt grotendeels bepaald door de vleesconsumptie. Marktanalisten stellen dat de vleesconsumptie in de toekomst zal stijgen als gevolg van de marktliberalisatie. De stijgende vleesconsumptie in China geeft gehoor aan deze voorspelling. De vraag naar soja zal dus eveneens in de toekomst stijgen.⁴⁹

Brazilië heeft het grootste potentieel om haar sojaproductie uit te breiden en zo haar marktaandeel te verhogen. Soja wordt niet voor niets gezien als het gouden gewas van Brazilië en krijgt niet voor niets speciale aandacht van agrarische instanties en van de

⁴⁷ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 13.

⁴⁸ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 13.

⁴⁹ Idem.

Sojaboonexport wereldwijd, 1998				
Land	Sojagraan		Sojameel	
	ton	% totaal	ton	% totaal
VS	21	54,1	6,2	16,1
Brazilië	9,7	25,0	11	28,6
Paraguay	2,5	6,4	-	-
Argentinië	3,3	8,5	12,5	32,6
China	0,2	0,5	-	-
India	-	-	4,3	11,2
Andere	2,1	5,4	1,4	3,6
Totaal	38,8	100	38,4	100

Bron: USDA

overheid. Landbouw is een van de belangrijkste bronnen van het nationaal inkomen en onmisbaar voor de Braziliaanse handelsbalans. Daar soja een belangrijke plaats bezet in de landbouw is het onlosmakelijk verbonden met het genereren van een nationaal inkomen om de handelsbalans op peil te houden en om de verplichtingen tegenover het Internationaal Monetair Fonds te kunnen vervullen. De Braziliaanse handelsbalans is sinds 1995 ieder jaar negatief. Maar wil Brazilië volledig van haar potentieel gebruik kunnen maken moeten er veranderingen komen in een aantal internationale regelingen. Europa, de voornaamste markt van Brazilië stelt namelijk hoge importheffingen en een aantal invoerbeperkingen. In 1996 waren de gemiddelde importtarieven voor landbouwproducten in Brazilië 4,7 %.⁵⁰ In Europa was dat 12,5 %⁵¹.

Naast de stijgende exportcijfers van soja naar Europa, kan Brazilië ook een stijging van de soja-export naar China noteren. Ironisch daar soja oorspronkelijk uit China komt. Maar de grond in Brazilië is zeer vruchtbaar⁵² en het Zuid-Amerikaans land produceert goedkoop. De stijgende vraag naar soja komt door de stijgende vleesconsumptie van de Chinezen. China fokt nu al op grote schaal varkens. De stijging van de welvaart en het inkomen van de chinezen speelt wellicht een rol voor de stijging van de vleesconsumptie. China kan in de toekomst een belangrijke markt vormen daar het land 1,3 miljard inwoners telt.

⁵⁰ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 13 – 14.

⁵¹ Zie p. 26.

⁵² Maar niet duurzaam vruchtbaar, tenzij er aan een aantal strenge voorwaarden voldaan wordt. Zie verder.

3.2.2 De positieve effecten van soja voor Brazilië op sociaal gebied

Onder de Groene Revolutie heeft de sojacultuur in enige mate gezorgd voor werkgelegenheid. Naast de bijdrage aan de handelsbalans en de afbetaling van de buitenlandse schulden moest de industriële landbouw onder de Groene Revolutie voor arbeidsplaatsen zorgen in de industriële steden. Door het belang van soja in de Groene Revolutie kunnen we stellen dat soja meegeholpen heeft tot het creëren van arbeidsplaatsen. Echter, zoals verder in dit werk besproken zal worden, heeft de Groene Revolutie met enkele onvoorziene omstandigheden te maken gehad waardoor op sociaal gebied haar werkgelegenheidsplan grotendeels mislukte.

4 De rol van soja: de negatieve effecten

4.1 De negatieve effecten van soja voor Europa

4.1.1 De negatieve effecten van soja voor Europa op economisch gebied

Zoals vermeld onder “3.1 De positieve effecten van soja voor Europa”⁵³, is de EU een grote soja-importeur. De geïmporteerde soja gaat naar twee markten: de markt van voedingswaren en de markt voor veevoerders. Soja profileert zich op deze markten als een substituut-product. Voor elk product op basis van soja bestaat er een ander product met hetzelfde nut. Soja beconcurrereert dus een aantal Europese landbouwproducten. Vanwege haar eiwitrijke stoffen heeft soja dezelfde voedingswaarde als zuivel en vlees. Vanwege haar vetrijke stoffen kan soja gemakkelijk in concurrentie treden met bijvoorbeeld zuivelboter.

Ook in veevoeder vormt soja een substituut voor Europese producten. Vóór de verwerking van soja in veevoeder werden er volop Europese graanproducten gebruikt. Met de komst van soja kennen Europese producten een geducht concurrentieel product. Europa kan namelijk geen product produceren met zulk een hoog proteïnegehalte. Er zijn wel Europese producten met een hoog eiwitgehalte zoals koolzaad en zonnebloempitten. Maar in het GATT-akkoord heeft de EU beloofd haar productie van oliehoudende zaden te beperken op jaarlijks vijf miljoen hectare. Bovendien kosten deze alternatieven veel meer dan soja. Enkel het in de EU verboden diermeel kan soja vervangen⁵⁴.

⁵³ Zie p.23.

⁵⁴ *Geïmporteerde soja beste vervanger voor diermeel in veevoer*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=24387>; G. COPPENS, telefoongesprek met de auteur, 28 april 2003.

Het akkoord afgesloten ter besluit van de Dillon-ronde heeft ervoor gezorgd dat, soja met haar rijkdom aan eiwit, het aandeel van graan in veevoeder danig heeft teruggeschroefd. Dit heeft deels geleid tot jaarlijkse Europese graanoverschotten van enkele tientallen miljoenen tonnen. Soja is dus deels verantwoordelijk voor de Europese graanoverschotten. Maar niet alleen de graansector moet het ontgelden. De productie-overschotten in de vlees- en zuivelsector kunnen ook deels aan de soja-import worden verweten.

Allereerst is soja immers een van de motoren van de agro-industrie. De agro-industrie streeft naar productiviteit en competitiviteit. Om zo efficiënt mogelijk melk en vlees te kunnen produceren, moet het veevoer veel eiwit bevatten. Soja zorgt voor meer productie tegen een lage prijs en stimuleert zodoende de vlees- en zuivelproductie. Door het verwerken van de goedkopere graanvervangers, met name soja hebben de veevoederfabrikanten het gebruik van veevoer, ook wel krachtvoer genoemd, sterk bevorderd. Veevoer is goedkoper geworden waardoor de West-Europese veestapel sterk is toegenomen en als gevolg tot een stijging in de vlees- en zuivelproductie heeft geleid. Daarnaast probeert soja de vlees- en zuivelproducten te vervangen door de smaak ervan na te bootsen in producten op basis van soja⁵⁵. De overproductie van vlees en zuivel kan dus ook deels aan soja worden verweten.

Natuurlijk is soja alleen niet de reden van de Europese overproductie op vlak van graan en zuivel. Het werkt het wel in de hand. Soja is een symptoom en een oorzaak van de huidige West-Europese landbouwproblematiek.

Het huidige West-Europese landbouwmodel is er een van massaproductie tegen een zo laag mogelijke prijs. Dit model wordt overal ter wereld opgedrongen, aanvankelijk door de VS, maar sinds een aantal jaren ook steeds meer door de EU en elk ander land welke dit desastreus systeem van schaaconomie en productiviteit reeds heeft ingevoerd. Omdat landbouw op politiek vlak zeer gevoelig ligt, heeft West-Europa het heft in handen genomen om haar landbouw financieel te steunen via diverse vormen van subsidies. Dus worden de West-Europese boeren door het prijs- en marktsysteem alleszins gestimuleerd of gedwongen om zoveel mogelijk te produceren aan een zo laag mogelijke kost om hun boerenleven te kunnen behouden.

⁵⁵ *Verenigde Staten: soja-industrie concurrent zuivelproducenten*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=26870> ; *Marktomvang vleesvervangers stijgt met 40%*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=27811>.

De West-Europese boeren hebben echter meer en meer moeite om mee te draaien in dit systeem. Continue investeringen zijn vereist terwijl de prijzen voor hun producten blijven dalen. De komst van soja en andere graanvervangers hebben het veevoeder efficiënter gemaakt, maar zijn tevens een reden voor de dalende vraag naar Europese producten.

Productiviteit en competitiviteit zijn in het huidige landbouwsysteem sleutelwoorden naast schaaconomie. Enkel de grote boeren hebben genoeg kapitaal om de nodige investeringen aan te gaan. Door de daling van hun inkomen zijn steeds meer boeren gedwongen te stoppen. Het gemiddelde inkomen van de Belgische boer ligt al onder de armoedegrens⁵⁶. Veel boeren voelen zich dan ook vaak misplaatst omdat zij gemiddeld twee keer meer werkuren maken dan een gewone arbeider en toch minder verdienen. Zo'n toekomst wensen mogelijk toekomstige jonge boeren zich niet waardoor er steeds minder boeren zijn en enkel grote boeren overblijven. Nochtans zou het platteland veel werklozen kunnen absorberen mits de boeren de financiële capaciteiten ervoor hadden. Maar met de daling van de actieve bevolking werkzaam in de landbouw stijgt de werkloosheid enkel.

Ondanks de daling van de landbouwprijzen merkt de West-Europese consument nauwelijks iets van de prijsdaling in de winkel voor Europese landbouwproducten. De distributieketen heeft namelijk haar winstmarge op landbouwproducten verhoogd. Door druk op de Europese overheden en landbouwers hebben zij hun marge kunnen verhogen door hun producten aan een lagere prijs te betalen in plaats van hun prijzen in de schappen te verhogen. Dit geeft hun een concurrentieel sterke plaats.⁵⁷

4.1.2 De negatieve effecten van soja voor Europa op sociaal gebied

De liberalisering van de landbouw en het landbouwsysteem dat daaruit is voortgekomen zorgt voor een enorme daling van het aantal Europese boeren. De druk naar competitiviteit en productiviteit, het gebrek aan kapitaal om te kunnen investeren in deze twee elementen, de ruk naar schaaconomie en de daling van het inkomen door goedkope importproducten

⁵⁶ Eind 1999 leefde veertig procent van de Nederlandse boeren onder de armoedegrens. J.-P. SMIT, *Duistere Machten*, p. 24.

⁵⁷ G. COPPENS, Producenten gewurgd, consumenten misleid. In: *Wervelkrant*, nr. 2, februari 2003, p. 3.

maakt het de kleine of middelgrote boer op ten duur onmogelijk om door te boeren. Er zijn echter nog andere factoren die de boeren het leven zuur maken.

Er worden allerlei reglementen opgesteld waaraan een boer moet voldoen. Sommigen zijn logisch en acceptabel voor de boer, maar anderen zijn totaal nutteloos en worden door de boeren gezien als een manier om hen weg te pesten. De meeste van de reglementen geven hen immers meer werk dan ze al hebben of vereisen investeringen waarvoor zij het geld niet hebben. In Wallonië bijvoorbeeld, moet de boer bij de geboorte van een kalf, binnen de week het Ministerie van Landbouw op de hoogte stellen door een fiche op te sturen. Het Ministerie van Landbouw verwerkt deze gegevens in haar register. Eens per jaar krijgt de boer dit register toegestuurd om te controleren of de ambtenaren van het Ministerie van Landbouw alles goed ingevuld hebben. Niet alleen zien de boeren dit als het werk van de ambtenaren en niet van henzelf, maar het kan bovendien zeer tijdrovend zijn. Bovendien moeten ze zo'n € 170 betalen voor het werk dat zij zelf verricht hebben. De registratie van dieren in België is al feilloos en een van de beste van de EU, maar toch gaat men verder en krijgen de boeren nog meer papierwerk. Een algemene klacht onder de boeren is de hoeveelheid aan administratief werk die zij moeten verwerken om hun activiteiten uit te kunnen voeren. Zij zien hun privé-tijd daardoor steeds meer afnemen.⁵⁸

Een ander voorbeeld van de golf aan administratief werk voor de boer heeft betrekking op hoeveproducten. Sinds enkele jaren danken vele kleine boeren een belangrijk deel van hun inkomen aan de vervaardiging van typisch boerenproducten zoals kaas, boter en ijscrème. Wederom in Wallonië moeten zij voor het ministerie van Landbouw de hoeveelheid melk verwerkt tot kaas, boter en ijscrème en de hoeveelheid melk de melkfabriek afneemt, maandelijks noteren en opsturen. Aan het eind van het jaar moeten ze dit nogmaals doen voor het hele jaar terwijl alles al in het systeem van het Ministerie zit. Bovendien kan het Ministerie de nodige gegevens opvragen aan de melkfabrieken.⁵⁹

Er worden ook steeds strengere maatregelen genomen in het kader van hoeveproducten zoals de fabricatie van kaas en boter. De boeren worden onderhevig gemaakt aan de meest absurde hygiënische maatregelen waardoor zij hun generatie-oude productieproces moeten veranderen. Niemand is daar vroeger ziek van geworden. In tegendeel, uit onderzoek blijkt

⁵⁸ L. OOSTENDORP, *Interview met auteur*, 12 februari 2003.

⁵⁹ Idem.

dat onze weerstand de laatste jaren sterk is afgenomen vanwege de hygiënische eisen waaraan voedsel moet voldoen.

Verdere sociale implicaties voor de boeren zijn een verhoogde stressfactor door meer zorgen. Vroeger werkte het hele gezin op de boerderij, vandaag zijn er veel meer gezinnen waarbij de echtgenoot of echtgenote buitenhuis moet werken om het nodige geld bijeen te krijgen.⁶⁰

Door hun problemen voelen de boeren zich buitengesloten. De politiek noch de burgers lijken aandacht en begrip te schenken aan hun problemen. De theorie van absolute liberalisering heeft een groot aantal burgers overtuigd en de belofte van lagere en eerlijke prijzen spreekt veel mensen aan. Daarom zien veel mensen de liberalisatie van de landbouw als een noodzakelijke fase waar doorheen moet worden gegaan. Uiteindelijk leidt het tot minder armoede in de wereld en kunnen de arme boeren in ontwikkelingslanden eindelijk hun bestaan verzekeren. Toch zal verderop in dit werk blijken dat deze redenering fout is. De Europese boeren begrijpen dit maar kunnen niet anders dan het moderne landbouwsysteem dat hen opgelegd wordt, te implementeren om hun boerenleven enigszins te handhaven. Daarom stuiten de Europese boeren op onbegrip vanwege de consumenten. Er is een kloof ontstaan tussen de boer en de consument, en deze wordt overbrugd door de multinationale distributieketens, symbool van globalisatie en vrijhandel.

Toch bestaat er een zekere solidariteit vanwege de consument met de boer door het maken van rechtvaardige offers, door bewust te kopen en na te gaan of de prijs van de producten die zij kopen wel degelijk de juiste prijs is, naar het principe van Max Havelaar en de Oxfam-winkels. Helaas gaat deze solidariteit grotendeels naar de arme bevolking in het zuiden waardoor de relatie tussen de Europese consument en de Europese boer nauwelijks verbetert. Hier brengen de voedselteams meer soelaas. Met voedselteams spreekt men van een groep consumenten die samen onderling met een lokale boer afspreken om wekelijks een hoeveelheid voedingsproducten zoals groenten, fruit en melkproducten af te nemen. Zo leren consument en boer elkaar weer kennen. De boer heeft een afzetgarantie en de consument krijgt kwaliteitsvolle producten zonder er meer voor te betalen vermits de tussenhandel wegvalt.

⁶⁰ J.-P. SMIT, *Duistere Machten*, p. 14 – 40.

In de EU hebben de boeren het zwaar te verduren maar ook in de VS hebben de kleine boeren het moeilijk, ondanks al de financiële steun die ook zij krijgen. De VS lopen voorop in de ontwikkeling van de industriële landbouw. Het beeld dat men van de landbouw in de Verenigde Staten heeft is immense landbouwbedrijven met grote machines en honderden hectares grond. Al lijkt inderdaad een groot deel van het platteland van de VS door deze grote mammoetbedrijven te zijn veranderd, toch zijn er nog vele kleine bedrijven zoals in Europa. Deze bedrijven zitten in dezelfde situatie als de Europese kleine boer. Zij worden op dezelfde wijze verplicht hun bestaan op te geven en hun bedrijf te verkopen aan de grote boeren die, net als in Brazilië, van enige politieke invloed kunnen genieten. Het probleem is dus ook in de VS aanwezig, alleen is de evolutie naar een industriële landbouw daar veel verder. Een terugkeer naar het vroegere landbouwsysteem van kleine boerderijen of een matiging van de huidige industriële landbouw in de VS lijkt onmogelijk. Het huidige industriële landbouwsysteem lijkt te ver gevorderd en de grote spelers hebben te veel invloed om terug tot bezinning te komen. De Europese landbouw dreigt dezelfde kant op te gaan als de problemen niet snel erkend worden en er oplossingen worden gevonden.

4.1.3 De negatieve effecten van soja voor Europa op ecologisch gebied

Vanwege de industriële drang naar competitiviteit en productiviteit moet de natuur het soms ontgelden. Hetzelfde geldt in het moderne landbouwsysteem. Daarom zijn er reglementen om de milieuvervuiling in te perken.

Zoals reeds vermeld bevat soja veel eiwitten. Die eiwitten kunnen ervoor zorgen dat varkens meer en vlugger vlees aanzetten, kippen sneller groeien en meer eieren leggen en dat koeien meer melk en vlees kunnen produceren. Eiwit is in zo'n overmaat aanwezig in het voedsel van de dieren – met name door soja – dat de dieren maar een deel – een derde – van het eiwit kunnen omvormen tot “dierlijk eiwit” zoals vlees, melk of eieren. Al wat ze niet kunnen omzetten, “het overschot” – twee derde – “lozen” ze in de vorm van stikstof. De stikstof wordt door het dier uitgeürineerd en komt zo in de grond, water en lucht. Door de overmaat aan stikstof wordt de ecologische kringloop in Europa zo verbroken.

Het aandeel van stikstof in dierenmest is veel groter naargelang de hoeveelheid opgenomen soja. Daarbij gerekend telt de EU veel meer vee-eenheden dan de grond natuurlijkerwijze

aankan. Daardoor is de hoeveelheid stikstof in de grond, water en lucht afkomstig van vee veel hoger dan de natuurlijke grens, waardoor vervuiling ontstaat. De hoge concentratie van vee in de EU zorgt voor een hoog methaangasgehalte. Methaangas is een broeikasgas dat vooral bij koeien veel voor komt en in de vorm van winden in de lucht geraakt⁶¹.

Te veel stikstof leidt dus tot vervuiling. Nochtans heeft de grond stikstof nodig om vruchtbaar te blijven. Planten hebben stikstof nodig om te groeien. Tot een zekere grens⁶² geldt hoe meer stikstof, hoe meer productie. Een te hoog stikstofgehalte kan de grond namelijk ook vervuilen. Door haar hoge eiwitgehalte draagt soja bij tot een hoog stikstofgehalte. Om deze reden kan soja indirect positief bijdragen tot de productiviteit van de Europese landbouwgrond. Maar de stikstofgrens voor het milieu ligt lager dan de stikstofgrens voor bepaalde gewassen. Daarom zijn er milieureglementen die het gebruik van mest per hectare land beperken⁶³. Hierdoor ontstaat er een mestoverschot waarmee de boeren niet weten wat te doen. Landbouwgrond in de EU wordt steeds duurder omdat de kapitaalrijke boeren naar grond zoeken om hun mest op kwijt te kunnen. Er wordt ook actief naar oplossingen gezocht. Een eerste oplossing is het verwerken van mest tot potgrond, exporteerbare kunstmest en verbranding van mest tot loosbaar vloeistof en elektriciteit.

Zo heeft Biopower de vergunningsaanvraag lopen voor verbranding van mest tot losbare vloeistof en elektriciteit. Een pittig detail: achter dit initiatief staan twaalf veevoederfabrikanten.⁶⁴

Een tweede oplossing is het exporteren van mest naar landen met arme grond. Regelmatig vertrekken containers mest naar landen waar er geen overschot aan stikstof is. Vaak is er lang onderhandeld met deze landen en krijgen ze boven op de mest een som geld aangeboden ter beloning voor de toelating van buitenlands mest op hun grondgebied. Dit is echter geen duurzame oplossing maar stimuleert het probleem juist. Verderop in dit werk zal blijken hoe de Braziliaanse grond uitgeput raakt door de export van soja zonder dat het meststoffen terugkrijgt. Wanneer het Europese mestoverschot naar Brazilië verscheept zou worden is de EU van haar mestoverschotprobleem af en Brazilië van haar gronduitputtingsprobleem. Maar de transporten van soja naar de EU en van mest naar Brazilië kan men nauwelijks ecologisch

⁶¹ *Australiërs willen schapen en koeien minder winderig maken*, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

⁶² Te veel stikstof kan een negatief effect hebben op de plant. Deze grens is verschillend per gewas.

⁶³ Bijvoorbeeld het beruchte Mest Actie Plan (MAP).

⁶⁴ *Mestfabriek aan zee*, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

verantwoorden. De schepen verbruiken veel brandstof. Bovendien verergert dit alternatief de economische, sociale en culturele problemen zowel in Europa als in Brazilië⁶⁵.

Soja zorgt niet alleen voor een mestoverschot, het verandert eveneens het West-Europese landschap. Soja is een eiwitrijk product en tegenover een eiwitrijk product moet ook een energierijk product staan om in de nodige voedingsstoffen van dieren te kunnen voldoen. Een energierijk product is maïs. Vroeger zag men nergens in Europa maïs. Sinds het gebruik van eiwitrijke producten zoals soja is maïs niet meer weg te denken uit het Europese landschap.

Sedert de landbouw wordt onderworpen aan het internationaal economisch stelsel van vraag en aanbod en van competitiviteit en productiviteit, worden de Europese boeren gedwongen hun dieren op economisch minder kostbare en minder arbeidsintensieve wijze te houden. Zo kunnen ze meer dieren houden en het principe van schaaconomie toepassen om competitiever en productiever te zijn. Het Europese landschap is sterk veranderd sindsdien. Grote schuren met duizenden kippen, varkensstallen die honderden varkens herbergen, en moderne koeienstallen waar het stro vervangen is door roosters, zijn op de voorgrond getreden van het huidige plattelandsbeeld. Het moderne landbouwsysteem, gebaseerd op de principes van de moderne kapitalistische economie heeft de evolutie van het dierenwelzijn geen goed gedaan. De boer kan echter enkel verweten worden zich aan de veranderende economie aan te passen, zoals de globalisatiedoctrine verkondigt. Helaas zijn deze aanpassingen voor sommige boeren veel te kostelijk en moeten de dieren hieronder lijden. Het vee moet voor de boer goed en veel produceren tegen een zo laag mogelijke kostprijs. Door de productiviteit van elk dier te verhogen, door meer van elk dier te verlangen, wordt het dier kwetsbaarder voor ziekten en blessures. Boerderijen met verwaarloosde dieren worden regelmatig ontdekt. Het gaat hier echter niet altijd om onbekwaamheid vanwege de boer maar vaak om het gebrek aan financiële vermogen om de dieren een degelijke verzorging te geven. Wanneer een boer een ziek dier heeft moet hij twee keer nadenken alvorens de veearts te roepen en het dier medicijnen te geven. Vaak kosten deze medicijnen en de komst van de veearts meer dan het beest economisch nog kan opbrengen. Het huidige economisch stelsel dwingt boeren hun dieren als machines te zien: als een machine kapot zou zijn gaat men eerst na hoeveel het repareren kost en kijkt men of de machine, eenmaal gerepareerd, deze kosten kan terugwinnen. Zoniet, dan repareert men de machine niet en doet men het weg. Alleen, wanneer men een ziek beest wil wegdoen kan het niet aan handelaren verkocht worden.

⁶⁵ Zie verder.

Slechts gezonde dieren kunnen verkocht worden om vervolgens via het slachthuis in onze voedselketen te komen. Een alternatief kan worden gevonden bij de dienst RENDAC welk kosteloos dode dieren ophaalt. Maar deze dieren moeten wel dood zijn. Wanneer een boer een ziek dier heeft en het geld niet heeft om het te verzorgen zal hij het beest een spuitje moeten laten geven door de veearts. Dit spuitje kost ongeveer € 40. Elk bezoek van de veearts kost gemiddeld € 20. Als men daarbij nog rekent dat de veearts nog eens € 5 extra aanreken om zo'n spuit toe te dienen, boven op alle kosten die voordien al voor het beest gemaakt zijn, kan het voor de boer soms moeilijk zijn om het geld ervoor op te brengen waardoor de kans van verloedering en lijden van het zieke beest groter wordt.

Het landschap, het milieu en de dierenwelzijn worden bedreigd door de overlevingsdrang van de boer. Niemand kan hen kwalijk nemen in te spelen op de grillen van de moderne landbouw – waar soja een belangrijke rol in speelt – als het de enige manier is om hun boerentoeskomst te verzekeren.

4.1.4 De negatieve effecten van soja voor Europa op cultureel gebied

Veel mensen hebben passie voor hun werk. Zij worden gedreven door hun werk en kunnen zich niet voorstellen hoe het leven zou zijn zonder hun hoofdactiviteit. Zo is het met de boeren. Zij werken veel harder dan de gemiddelde werknemer en doen dat – in tegenstelling tot alle werknemers – 365 dagen in een jaar en 24 uur op 24. Zij gaan nooit op vakantie, maar offeren het grootste deel van hun leven op aan hun boerderij.

Ondanks al het vele werk dat zij verrichten worden zij vaak minachtend bekeken. Dit blijkt ook uit verschillende taaluitdrukkingen⁶⁶. Voor al het harde werk krijgen zij weinig terug, noch in de vorm van geld noch waardering.

De landbouw kent de laatste drie decennia een grote economische crisis. Ondanks deze crisis, ondanks het vele werk dat zij moeten verrichten, ondanks het feit dat zij ondergewaardeerd worden, zelfs als milieuvuilers aangezien worden, ondanks dat alles willen de boeren toch boer blijven. Boer zijn is hun leven. Vandaar de uitdrukking “een boer in hart en nieren”.

⁶⁶ “Hij eet als een boer”, “doe niet zo boers”, “zo dom als een boer”.

Maar met de moderne landbouw wordt hun leven verwoest. De meeste boeren in de EU hebben geen opvolging meer omdat de boerenkinderen niet in de landbouw in haar huidige vorm willen treden. Vele andere boeren moeten hun boerenactiviteiten stoppen vanwege kapitaalgebrek en moeten zich proberen aan te passen aan het burgerleven. De tijd van kleine boeren bij wie men eten kon kopen raakt stilaan voorbij. Het tijdperk van de grote boeren, van de mammoetbedrijven lijkt te komen. Een hele cultuur dreigt daarmee onbewust verloren te raken.

Het West-Europese landschap verraadt dit fenomeen lichtjes. Het aantal boerderijtjes is gedaald, het aantal woonboerderijtjes is fors gestegen en de grote boerderijen van weleer worden als de gewone of kleine boerderijen van vandaag beschouwd. We spreken trouwens niet meer over boerderijen maar over landbouwbedrijven. De grote tractoren, de grote machines, de grote boerderijen en de maïsteelt hebben ons plattelandsbeeld herschapen.

4.2 De negatieve effecten van soja voor Brazilië

Het Braziliaanse platteland wordt gekenmerkt door armoede en landconcentratie. Veel van de huidige problemen zijn afkomstig van de Groene Revolutie. Deze stroming is nog steeds actief, waarschijnlijk door de invloed van rijke boeren in de politiek.

4.2.1 De negatieve effecten van soja voor Brazilië op economisch gebied

Het historische kader van de Braziliaanse landbouwproblematiek

Sinds het koloniale tijdperk wordt Brazilië op landbouwvlak uitgebuit. Onder de dictatuur van de jaren 60 en 70 bouwde Brazilië een enorme schuldenlast op door in het buitenland te lenen voor wapens en prestigeprojecten zoals de bouw van Brasilia⁶⁷. Vanwege haar hoge schulden heeft de Braziliaanse regering begin jaren 70 de Groene Revolutie geïntroduceerd waarbij de landbouw een toename kreeg in productiviteit en competitiviteit door schaalvergroting. Er werden op grote schaal landbouwproducten geproduceerd, met name exportproducten. Deze producten zouden echter eerst verwerkt worden tot consumptiegoederen alvorens geëxporteerd te worden. Hierdoor werd de Braziliaanse industrie ondersteund en de

⁶⁷ L. VANKRUNKELSVEN, *Steak Onrecht*, artikel.

werkloosheid aangepakt. Op deze wijze hoopte de regering Brazilië uit het ontwikkelingsstadium te halen en tot een industriële mogendheid te verheven opdat ze haar schulden kon afbetalen. De Groene Revolutie begon in het Zuiden van Brazilië waar de grond het meest vruchtbaar is.

In theorie leek het een goed plan. Helaas zijn er een aantal dingen gebeurd waardoor op een aantal vlakken een verslechtering van de situatie is veroorzaakt.

Allereerst moest het platteland geherstructureerd worden. Wilde Brazilië haar landbouwproductie opvijzen moest de productiviteit op het platteland stijgen en wilde ze haar landbouwproductie op de wereldmarkt brengen moest de competitiviteit op het platteland toenemen. Daarom stimuleerde de Braziliaanse overheid openlijk de productie in grote hoeveelheid. Immers, naar de theorie van schaalconomie dalen de kosten per eenheid product. Alleen de grote boeren konden in grote hoeveelheid produceren en alleen de grote boeren konden in machines investeren om naast competitiviteit ook productiviteit te bevorderen. Zij kregen hiervoor financiële steun van de overheid. Hun invloed op politiek vlak heeft een belangrijke rol gespeeld.

Het volstond echter niet om de productiviteit en de competitiviteit te verhogen. Om de export van verwerkte landbouwproducten te bevorderen moest er meer land vrij gemaakt worden waarop deze producten konden worden geteeld. Natuurgebieden werden aangesproken doch ook het grondgebied van de kleine boeren. De grote boeren oefenden druk uit op de kleine boeren en boden grote sommen geld aan opdat zij hun land zouden verkopen. Vele boeren hebben op deze wijze hun land verkocht en zijn naar de stad vertrokken of hebben elders in Brazilië land gekocht.

Het grondgebied van de grote boeren werd op deze wijze uitgebreid maar verplichtte ook duizenden boerenfamilies om elders een ander bestaan op te bouwen. Het zorgde eveneens voor ontbossing en ontginning van natuurgebieden. De landheren introduceerden de gemechaniseerde landbouw waardoor duizenden plattelandsarbeiders vervangen werden door machines. Het resultaat was wel een stijging van de productie van de exportlandbouwproducten.

Soja is een exportproduct. De vraag naar soja was toen al van enig belang waardoor de productie gestimuleerd werd. Onder de Groene Revolutie werden producten zoals soja echter niet direct geëxporteerd maar werden ze naar de industriële steden gevoerd waar zij in fabrieken omgezet zouden worden in direct consumeerbare producten. Deze verwerkte producten zouden vervolgens naar het buitenland, met name naar Europa, uitgevoerd worden.

Maar de uitvoer van verwerkte goederen naar Europa bleef uit. Europa had namelijk zelf fabrieken waarin zij de aangekochte grondstoffen, onder andere uit Brazilië, verwerkte tot consumeerbare producten. Via importheffingen op verwerkte goederen van buiten Europa beschermde zij haar nijverheid en belette zij de ontwikkeling van de Braziliaanse voedselindustrie. Hetzelfde gebeurt vandaag nog steeds. We kunnen het voorbeeld van soja weer aanhalen. In 1996 waren de gemiddelde importheffingen voor landbouwproducten in de EU 12,5 %. Maar op verwerkte producten stond een tarief van 15 %. Al is de EU netto-importeur van soja, in 1998 was zij goed voor 11,2 % van 's werelds sojaschrootexport⁶⁸.

Een ander voorbeeld is oploskoffie. In 2001 moest Brazilië een toeslag van 9 procent betalen om haar eigen oploskoffie in Europa te verkopen. Daarentegen importeren Italië en Duitsland onverwerkte koffie voor een veel lagere prijs waardoor zij, zonder zelf koffie te verbouwen, de grootste oploskoffieproducenten ter wereld zijn.⁶⁹

Met de Groene Revolutie dacht Brazilië werkgelegenheid te creëren en de boeren van het platteland werk in de steden te bezorgen, net als in de 19^e eeuw in West-Europa gebeurde. De werkgelegenheid zou verwezenlijkt worden door de verwerking van de landbouwproducten in consumeerbare producten enerzijds en de vervaardiging van landbouwwerktuigen benodigd door de nieuwe gemechaniseerde landbouw anderzijds. Door de tegenvallende vraag naar verwerkte producten heeft de Revolutie echter tot meer werkloosheid en bijgevolg armoede geleid.

De Groene Revolutie moest ook een daling van de schuldenberg beogen. Het mislukken van een deel van het plan zorgde echter voor een stijging van de buitenlandse schuld. De implementatie van de Groene Revolutie benodigde veel geld. De grote boeren moesten investeringsleningen kunnen aangaan en er moest voor wegen, bevaarbare wateren en allerlei

⁶⁸ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p.14.

⁶⁹ M. van ROYEN, *Harde strijd tegen barbarij rijke landen*, <http://www.nrc.nl/geld/1004963714806.html>, 5 november 2001.

andere infrastructuur gezorgd worden opdat de landbouwproductie de industriële steden en de havens zou kunnen bereiken. Verder moesten fabrieken worden opgezet waardoor Brazilië op zoek moest naar geld in het buitenland.

Daar de Groene Revolutie niet meer op haar geplande voedselverwerkingsindustrie kon rekenen moest ze haar schulden proberen af te lossen met de export van onverwerkte grondstoffen. De uitbreiding van de landbouwproductie ging dus door ten koste van de kleine boeren en de natuur. Hierdoor was er nog wel vraag naar landbouwmachines.

Sindsdien is de Braziliaanse landbouw zich gaan concentreren op de productie van direct uitvoerbare producten. De Europese vraag naar soja helpt nu nog steeds in belangrijke mate de Braziliaanse schuld af te bouwen. Tussen 1970 en 1980 steeg de Braziliaanse sojaproductie in tienvoud en in de laatste dertig jaar, terwijl de wereldproductie van soja met 4,5 % per jaar steeg, nam de Braziliaanse sojaproductie toe met jaarlijks 11,8 %⁷⁰. Daarom worden er op gebied van soja-exploitatie nog steeds investeringen gedaan in infrastructuur en uitbreiding van de nationale productiecapaciteiten.

Naast de Groene Revolutie wordt de Braziliaanse landbouw door een ander gebeurtenis gekenmerkt. Het laatste decennium heeft de Braziliaanse economie last gehad van hoge inflatie en een stijging van haar buitenlandse schulden. In 1993 steeg inflatie zelfs tot 2.489 % en de buitenlandse schulden stegen van 1993 tot 1997 met 46 %. Dit leidde tot grote privatiseringen vanaf 1990. Na een periode van protectionisme werd Brazilië uiteindelijk gedwongen tot het implementeren van het model van de globale economie. Economisten waren namelijk van mening dat de Braziliaanse markt open moest zijn om buitenlandse investeerders aan te trekken en zo competitie en bijgevolg productiviteit te stimuleren. Werkloosheid zou op deze wijze afnemen en bijgevolg zou armoede dalen. Met het oog op het aantrekken van buitenlands kapitaal stelde de overheid in 1994 daarom een aantal regelingen in werking onder het Real Plan. Een van de belangrijkste componenten hiervan bestond uit inflatiecontrole door vaste wisselkoersen en interesten. Daarbovenop stegen de privatiseringen om het nationaal inkomen en internationale reserves aan te spekken. De economie stabiliseerde zowaar, maar slechts op korte termijn en ten koste van vele opofferingen, vooral in de agrarische sector dat het Real Plan bijna alleen financierde. Van 1994 tot 1997 viel inflatie van 929,3 % tot 4,3 %. Daarentegen gingen de landbouwprijzen

⁷⁰ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 13.

omlaag waardoor de boeren in het gedrang kwamen. De pariteit tussen de Braziliaanse munteenheid en de Amerikaanse dollar zorgde voor betere voorwaarden voor importproducten waardoor de Braziliaanse boeren in een ongelijke strijd op de markt kwamen.⁷¹ De kleine Braziliaanse boeren konden niet opboksen tegen de lage prijzen van Amerikaanse producten. Vele faillissementen onder de kleine boeren waren het gevolg. En het verhaal gaat vandaag nog steeds door, alleen is de pariteit vervangen door inkomenssteun aan Europese en Noord-Amerikaanse zijde.

Met de Aziatische crisis werden privatiseringen in sectoren zoals energie en telecommunicatie eveneens werkelijkheid. Dit kon echter niet verhinderen dat de Braziliaanse economie ineens stortte door de Russische crisis waarvan de effecten eind 1998 in Brazilië opdoken.⁷²

Eind jaren 90 heeft Brazilië een akkoord met het Internationaal Monetair Fonds (IMF) gesloten om de economie weer terug leven in te blazen. De akkoorden met het IMF en de daaruit opgelegde regelgevingen van de WTO hebben nu meer dan ooit invloed op de Braziliaanse politiek en economie.⁷³

De Braziliaanse landbouw en economie in cijfers

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
BNP (V\$ mio)	469,3	405,7	387,3	429,7	543,1	705,4	775,5	801,7	775,5	557,5
BNP per hoofd (V\$ mio)	3.126	3.109	3.044	3.147	3.283	3.373	3.415	3.491	3.440	3.429
Jaarlijks inflatieratio	/	475,1	1.149,1	2.489,1	929,3	22,0	9,1	4,3	2,4	8,4

⁷¹ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 5.

⁷² Ibidem, p. 6.

⁷³ Idem.

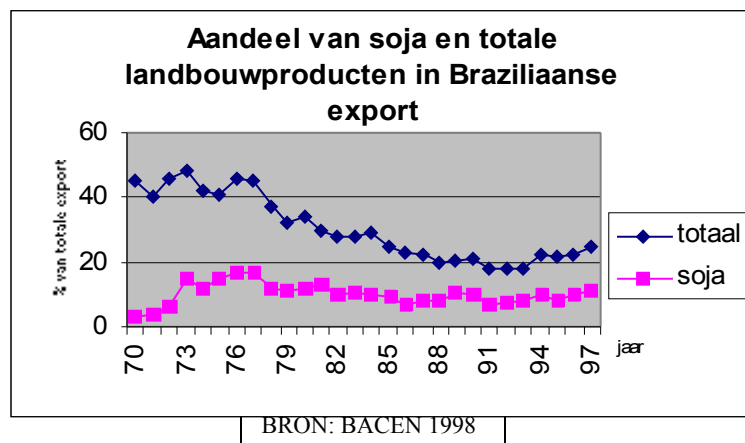
Totaal export (V\$ mio)	31,4	31,6	35,8	38,6	43,6	46,5	47,8	53,0	51,1	48,0
Totaal import (V\$ mio)	20,7	21,0	20,6	25,3	33,1	50,0	53,3	59,8	57,7	49,2
Handelsbalans (V\$ mio)	10,7	10,6	15,2	13,3	10,5	-3,4	-5,6	-6,8	-6,6	-1,2
Landbouwexport (%) ¹	23,9	20,6	21,4	21,4	25,2	24,4	25,4	27,1	25,8	25,6
Totaal buitenlandse schuld (V\$ mio)	123	124	136	146	148	159	180	200	243	237
Werkloosheid (%) ²	4,3	4,8	5,8	5,3	5,1	4,6	5,4	5,7	7,6	7,6

¹ Wordt in rekening genomen: koffie, soja (graan, sojameel, olie), suiker, sinaasappelsap, cacao, vlees en tabak.

² Deze cijfers vertegenwoordigen jaarlijkse gemiddelden.

Bron: BACEN (Braziliaanse Centrale Bank)

Het Braziliaanse aandeel in de wereldmarkt wordt getekend door de bevordering van vrijhandel. Het totale exportcijfer van 1970 bedroeg V\$ 2,7 miljoen. In 1997 was dit V\$ 52,9 miljoen. De Braziliaanse export is dus gestegen, maar het aandeel van landbouw in de totale Braziliaanse export is sterk gedaald. Koffie, sojabonen, suiker, sinaasappelsap en tabak – de vijf belangrijkste landbouwexportproducten – vertegenwoordigden in 1970 nog 45 % van de totale export van Brazilië. In 1997 was dit nog maar 25 %. Dit komt onder andere door een daling van de prijzen, een vermindering van het Braziliaans aandeel in de wereldmarkt en een verlies aan competitiviteit. Van 1980 tot 1986 vertegenwoordigde de Braziliaanse landbouw 1,82 % van de wereldmarkt. In de periode van 1992 tot 1994 was dit al gedaald tot 1,34 %. De daling van competitiviteit is vooral het geval voor tarwe, katoen en rijst. Voor sojabonen, pluimvee en suiker is juist een stijging van competitiviteit genoteerd. Dit zou een gevolg zijn van specialisatie ontsprongen uit het globalisatiefenomeen.⁷⁴

⁷⁴ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 9 – 10.

Volgens de Wereldbank bezette de Braziliaanse economie in 1998 de achtste plaats van de wereld. In 1997 was het gemiddelde BNP VS\$ 804,2 miljoen. Landbouw verzekerde nog maar 7 % van het BNP, terwijl de industrie en de dienstensector respectievelijk 33 % en 60 % in beslag namen.⁷⁵

De Europese Unie is de belangrijkste handelspartner van Brazilië, al is de handel binnen Mercosul sinds 1991 gestegen. De agrarische handel tussen Brazilië en de EU leidde in 1999 tot een positieve handelsbalans van VS\$ 1.253 miljoen in het voordeel van de Unie. Agrarische export naar de EU betreft voornamelijk sojameel (28,5 %), sinaasappelsap (14,5 %), koffie (14,2 %) en sojabonen (13,2 %). Het gros van de importen is afkomstig van Mercosul en betreffen voornamelijk graanproducten (77 %). De vrijhandel heeft het Braziliaanse exportcijfer verhoogd, maar ook de import is gestegen. Vooral de import van basisvoedsel zoals bonen, rijst en tarwe⁷⁶ is gegroeid. Geïmporteerde tarwe beantwoordt al aan 75 % van de binnenlandse vraag. Ook maïs wordt in grote mate geïmporteerd: in 1998 importeerde Brazilië meer dan 1,5 miljoen ton. Dat is een stijging van 214 % met het jaar voordien. Er dient wel te worden opgemerkt dat de maïsimport in 1999 is afgenomen tot 822 duizend ton.⁷⁷

Wereldwijd krijgt Brazilië lage prijzen voor haar zuivelproducten. Toch merken de Braziliaanse zuivelproducenten marktonzuivere praktijken op internationaal vlak. Vanwege subsidies komt Europees melk Brazilië binnen voor de helft van de werkelijke productiekost. Hierdoor stijgt de import op zuivelproducten ten nadele van de Braziliaanse zuivelproductie. In 1999 waren zuivelimporten nog goed voor VS\$ 400 miljoen. Dit is een teken van zwakte van de Braziliaanse landbouw om in haar eigen nationale voedselvoorziening te kunnen voldoen.⁷⁸

⁷⁵ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 6.

⁷⁶ Zie p. 42.

⁷⁷ A. CORDEIRO, *o.c.*, p. 10 – 11.

⁷⁸ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 11.

<u>Product</u>	<u>Mio</u> <u>(VSS)</u>	<u>1.000 ton</u>	<u>Opmerkingen</u>
Exporten			
Koffie	2.230	1.271	Brazilië is de grootste producent en exporteur ter wereld. De EU neemt 45 % van de exporten voor haar rekening.
Suiker ¹	7.911	12.000	Brazilië is sinds 1997 de grootste producent ter wereld. Rusland is goed voor 51 % van de exporten.
Sojaboon	1.593	8.917	Brazilië is 's werelds tweede grootste producent en exporteur, na de VS. Bijna 70 % van de exporten gaan naar de EU
Sojameel	1.503	10.430	Brazilië is wereldmarktleider en de EU importeert 70 % van de Braziliaanse export.
Sinaasappelsap	1.235	1.168	Brazilië is de grootste producent en exporteur. 70 % van de exporten gaan naar de EU.
Tabak	893	343	Brazilië is vierde grootste producent en de grootste exporteur ter wereld. De EU is goed voor 50 % van de exporten.

Pluimvee	875	771	Export groeit maar de Braziliaanse productie kan de stijgende vraag van Japan en het Midden-Oosten nog niet geheel beantwoorden. Brazilië is de vierde grootste producent.
Rundvlees	804	292	Brazilië importeert en exporteert rundvlees. De EU importeert zo'n 60 % van de Braziliaanse exporten. Mercosul is een belangrijke leverancier geworden, ten nadele van de EU.
Cacao ²	95	42	In de jaren 80 was Brazilië een belangrijk exporteur. Afrikaanse landen zijn dat nu. De EU, gevolgd door de VS, hebben de belangrijkste markt.
Varkensvlees	115	75	De binnenlandse markt verbruikt ongeveer 95 % van de nationale productie. Hong Kong en Argentinië zijn de grootste importeurs.
Importen			
Tarwe	832	6.891	Nationale productie daalde van 6 miljoen ton in 1987 tot 1,5 miljoen ton in 1995. Internationale prijzen stegen met 30 % van 1990 tot 1995. 95 % van de importen uit 1995 kwamen uit Argentinië.
Maïs	89	822	Nationale productie kan de vraag niet beantwoorden. Argentinië heeft de VS verstoten als grootste leverancier.
Zuivelproducten	440	384	Mercosul en de EU zijn de grootste importeurs.
Katoen	360	281	Sinds 1992 importeert Brazilië wegens een daling van de opbrengsten en van de importtaksen. Argentinië en Paraguay leveren meer dan 50 % van de importen.
Rijst	275	1.207	In 1999 was Mercosul goed voor 79 % van de importen.
¹ Suiker: zowel verwerkt als onverwerkt ² Cacao: zowel noten, boter als poeder.			
Bron: BACEN, CONAB, MF.			

Concurrenten van Brazilië

Aangezien soja voor een groot deel gebruikt wordt in veevoeder is de handel erin o.a. afhankelijk van de vleesconsumptie. Brazilië heeft het grootste potentieel in de sojaproductie en is tweede sojaproducent van de wereld na de VS. Anders gezegd, soja is belangrijk voor de economie, voor het nationale inkomen en de afbetaling van de Braziliaanse schulden. Vandaar de koestering voor de sojaproductie vanwege de landbouwpolitiek.

De VS zijn de grootste producent en exporteur van soja. Nochtans is hun soja op het vlak van kostprijs niet de goedkoopste. Maar doordat de sojaproductie en de landbouw in het algemeen in de VS sterk gesubsidieerd worden, is het mogelijk om soja uit de VS afkomstig, zeer goedkoop op de markt te brengen. Zonder inmenging van enig middel van subsidie of andere soortgelijke interventies is het Braziliaanse soja goedkoper vanwege de lage loonkosten. Daarbovenop geeft de grond in Brazilië – voorlopig – meer opbrengst per hectare dan de grond in de Verenigde Staten.

Waarom internationaal gaan?

Met het oog op de omvang van de Braziliaanse bevolking kan de vraag gesteld worden waarom de overheid en de landbouwindustrie zich zo op de internationale markt storten. Waarom bevorderen ze de consumptie van Braziliaanse producten niet in hun eigen land? Omdat globalisatie voor Brazilië, net als voor elk ander land dat zich een toekomst wil verzekeren, onvermijdbaar is. De Brazilianen kunnen niet zonder de Europese wagens, de Europeanen kunnen niet zonder het Braziliaans teakhout. De internationale geldmarkt is een ander voorbeeld waarmee een land bij gebrek aan niet goed kan functioneren. De Braziliaanse consumenten hebben een laag inkomen, terwijl op de internationale markt zich consumenten bevinden met een beter inkomen. De internationale markt is dus ook interessanter dan de nationale markt. Om op de internationale markten te komen heeft Brazilië haar eigen markt moeten openen, zowel voor producten waarvoor zij een groot comparatief voordeel voor heeft als voor producten waarvoor zij weinig comparatieve voordelen heeft en ondanks het risico haar eigen voedselvoorziening kwijt te spelen.

Een voorbeeld is de Braziliaanse tarwe. Brazilië was eind jaren 80 dicht bij een complete zelfvoorziening in tarwe. Om aan de handelsverdragen die de overheid heeft ondertekend te voldoen, heeft de Braziliaanse regering alle steun aan de tarweproductie afgeschaft. Hierdoor werd het tarwe van handelspartners zoals de EU, Argentinië en Canada, goedkoper. Zij hebben hun steun aan producten waarin Brazilië meer comparatieve voordelen heeft, niet afgeschaft. Geïmporteerde tarwe beantwoordt al aan 75 % van de binnenlandse vraag⁷⁹.

Sinds de Uruguay-ronde worden er in grote mate graanvervangers de EU ingevoerd die vaak goedkoper zijn dan het Europese graan. Deels hierdoor en deels door de (te) goedkope graan vanuit de VS, zit Europa sinds de invoer van die akkoorden, met een constante graanoverschot dat het enkel door dumping op de wereldmarkt kwijtraakt. De Europese dumping neemt de vorm van subsidies en voedselhulp aan. Het zijn vooral de boeren uit de ontwikkelingslanden die hiervan het slachtoffer zijn: zij kunnen niet opboksen tegen de veel te lage graanprijs waarmee de EU maar ook de VS en recent ook een aantal Oostbloklanden waaronder Rusland, hun graan van de hand doen. De boeren uit ontwikkelingslanden worden verplicht op een andere wijze hun brood te verdienen.

⁷⁹ Zie p. 48.

Als Brazilië haar economie wil uitbreiden met hulp van de landbouw dan zullen er toch veranderingen moeten komen in de regels van de internationale handel. Bijvoorbeeld, de importheffingen die de EU stelt op landbouwproducten zijn drie keer zo groot als die van Brazilië. Daarnaast exporteert de EU veel producten gemaakt van o.a. soja. Een betere toegang tot de (Europese)markt leidt tot meer handel.

Braziliaans zuivel vs. Europees zuivel & Braziliaans soja⁸⁰

Een dramatisch voorbeeld van marktonzuiverheden betreft zuivel. Brazilië is een van de voornaamste importeurs van zuivelproducten. Als men de door de FAO (Food and Agriculture Organisation) ⁸¹dagelijkse aanbevelen in te nemen hoeveelheid melk van 400 ml per dag zou beschouwen, dan zou de Braziliaanse melkconsumptie gelijk zijn aan 24 miljard liter per jaar. Dit kan nog veel meer zijn wanneer allerlei andere zuivelproducten zouden worden aangeboden. Echter, de melkconsumptie per inwoner is ongeveer 246 ml per dag. De melkconsumptie is zeer elastisch naargelang het inkomen. Vooral de armere gezinnen kunnen zich de nodige hoeveelheid melk niet aanschaffen. Aangezien Brazilië regionale verschillen kent kan de dagelijkse hoeveelheid melkconsumptie in sommige regio's erger gesteld zijn. Ongeveer 75 % van het nationale melkverbruik gaat naar 20 % van de bevolking, vooral de bevolking van het zuiden en zuidoosten. Dit betekent dat een zeer groot deel van de Braziliaanse bevolking helemaal geen melk verbruikt.

Ondanks de lage graad van melkconsumptie moet Brazilië toch nog melk importeren, vooral sinds de liberalisatie van de markt. Kaasimporten van de EU zijn van 740 ton in 1992 gestegen tot 24.306 ton in 1995. De import van vloeibare melk uit de EU klom van 19.345 ton in 1992 tot 82.433 in 1995. In 2000 was Zuid-Amerika in het geheel goed voor 19 % van de, door de EU geëxporteerde volle melkpoeder (87.000 ton) en was 31 % van de geëxporteerde magere melkpoeder (86.000 ton) uit de EU, eveneens bestemd voor de Zuid-Amerikaanse markt.

⁸⁰ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 15 – 16.

⁸¹ De Food and Agriculture Organisation is een orgaan van de VN en houdt zich bezig met de honger in de wereld, de landbouw en voedsel.

Economisten en planners verwijten de lage melkproductie aan het gebrek van een goede overheidsbeleid dat de cirkel doorbreekt van kleine zuivelboeren die een kleine hoeveelheid melk leveren aan een grote hoeveelheid zuivelindustrieën. Volgens deze economen en planners is de verwijdering van het kleinschalig boeren de enige wijze om de resultaten van de Braziliaanse zuivelsector te verbeteren. Voor hen is competitiviteit gebaseerd op schaalconomie en al wat buiten dit model valt moet worden verworpen.

Dit model heeft een bezwaarlijk effect voor de kleine boeren. Tot 1990 controleerde de Braziliaanse overheid de binnenlandse zuivelmarkt door middel van prijszetting en gematigde import. Na de opening van de Braziliaanse zuivelmarkt controleerde de overheid de prijzen niet meer en kwam de import terecht in de handen van privé-ondernemingen. Nationale zuivelondernemingen werden door grote internationale ondernemingen overgenomen zoals Nestlé, Parmalat en Fleischmann Royal die samen al zo'n 60 % van de Braziliaanse zuivelmarkt beheersen. Deze ondernemingen zetten boeren aan de kant die de vereiste productieschaal niet kunnen behalen en die te veraf gelegen wonen. Duizenden kleine boeren die afhankelijk zijn van de melkproductie, zullen op deze wijze verdwijnen.

De zuivelsector in Brazilië, ondanks haar lage productiegraad, is van groot belang voor Brazilië. Bijvoorbeeld, de EU heeft 805 duizend boerderijen met zuivelproductie, de VS 105 duizend en Argentinië 22 duizend boerderijen. In Brazilië produceren 1,2 miljoen boerderijen zuivel waarvan zo'n 40 % boerderijen zijn die minder dan 50 ha bewerken, familiebedrijven dus. De zuivelproductie zorgt niet alleen voor een constant inkomen, het vee vormt een belangrijk element voor ecologische duurzaamheid. Teeltrotatie, het verbouwen van voer voor de koeien en het gebruik van koeienmest voor de verbouwing van gewassen vormen een cyclisch geheel. De zuivelproductie gaat om meer dan zuivel alleen. Duizenden boerenfamilies worden door de strategie van de zuivelindustrie bedreigd.

De sojaproductie in Brazilië en de zuivelproductie in de EU zijn naar het model van competitiviteit, verantwoord. Nochtans is deze competitiviteit onzuiver en gebouwd op verborgen overheidssteun, zowel in Europa als in Brazilië. In het geval van soja laat de prijs niets blijken van de ecologische impact van de sojaproductie. In de Cerrado-regio, een gebied duizenden kilometers landinwaarts, heeft de soja-expansie geleid tot ontbossing en verlies van aanzienlijke biodiversiteiten. De energiekosten om de soja van dit gebied naar de havens te krijgen worden ook achterwege gelaten, evenals de gesubsidieerde brandstof en andere

investeringen die de overheid gemaakt heeft om de boeren de nodige faciliteiten voor de sojaproductie aan te kunnen bieden. De Braziliaanse gemeenschap heeft dus een hoge prijs betaald voor deze “competitiviteit”.

In Europa betaalt de gemeenschap de prijs van de competitiviteit van haar zuivelsector. De kosten voor de zuivelproductie worden gedekt door subsidies waardoor de hoge opbrengst van Europees zuivel samen met de kunstmatig lage kosten, de nationale productie van andere landen ondermijnt en zij netto-importeurs van Europees zuivel worden. Daarbovenop worden ook in Europa de milieuproblemen, veroorzaakt door de intensieve zuivelproductie, niet in de zuivelprijs meegerekend.

Uit deze gevallen kan men aannemen dat de lage graad van duurzaamheid van de Braziliaanse sojaproductie en de Europese zuivelsector duidelijk met elkaar gerelateerd zijn. De zwakheden van beide systemen ondersteunen elkaar. Dit geeft de complexiteit weer van het opbouwen van duurzame landbouwsystemen.

GGO-zaad

De internationale zuivelondernemingen zijn niet de enigen die dwangmatig profijt proberen te halen uit de Braziliaanse landbouw. Grote internationale graanhuizen en zaadproducenten proberen de boeren afhankelijk van hen te maken.

De graanhuizen zijn hier al goed in geslaagd. Er zijn wereldwijd maar een vijftal graanhuizen die graan opkopen en vervolgens verwerken of doorverkopen. Deze graanhuizen hebben veel macht waardoor zij zelf kunnen beslissen tegen welke prijs zij het graan aankopen en tegen welke prijs zij het verkopen. Cargill is veruit de grootste en machtigste graanonderneming. Omdat zij een familieonderneming is en niet beursgenoteerd is er weinig transparantie in haar activiteiten. De graanhuizen werken nauw samen met de zaadproducenten. Deze proberen de boeren afhankelijk te maken van hun zaad door middel van patenten en eigendomsrechten. De kleine traditionele Braziliaanse boerderij houdt een deel van haar oogst om de zaden nodig voor het volgend jaar te recupereren. De rest verkoopt zij. Ze teelt haar eigen zaden zelf. De zaadproducenten zien hier een markt waarin zij met goedkoop zaad in proberen te penetreren. Zij verkopen hun zaad goedkoop aan de boeren met de belofte op een hogere opbrengst. Wanneer de boeren hun zaden aankopen bij de zaadproducent zijn zij wel verplicht het jaar daarop opnieuw hun zaden aan te kopen. De zaadproducenten hebben immers een patent op hun product waardoor elk duplicatie van hun producten zonder hun toestemming strafbaar is.

Boeren die onwetend gepatenteerde soja verbouwen kunnen zo door Monsanto voor de rechter gedaagd worden⁸².

Zij hebben hun zaden bovendien zodanig genetisch gemanipuleerd dat deze tegen bepaalde onkruidverdelgers bestand zijn. Onkruidverdelgers die zij zelf vervaardigen en verkopen. De onkruidverdelgers verhogen de productiviteit van de boer daar hij enkel pesticide hoeft te spuiten om van het onkruid af te zijn en zijn gewas van een goede groei te verzekeren.

Monsanto is zo'n onderneming. Zij manipuleert de genetische code van haar zaden zodanig dat deze bestendig zijn tegen de Round-Up bestrijdingsmiddelen door Monsanto zelf ontwikkeld en verhandeld. Met haar zaden probeert zij in de markt te penetreren door haar zaaigoed aan een lage prijs aan te bieden en te wijzen op de gemakkelijkerheid van het product.

Wanneer de boeren eenmaal geduchte gebruikers zijn van de zaden afkomstig van de zaadproducenten, verhogen de zaadproducenten de prijs voor hun zaden. Daar zij hun eigen zaden niet meer hebben en nog slechts kunnen telen door zaad aan te kopen, zijn de boeren sterk afhankelijk geworden van de zaadproducent.

De productie, verwerking en commercialisering komt zo voor het grootste gedeelte in handen van grote multinationale bedrijven zoals Cargill, Bung Born of MDA. Zij leveren de zaden, kunstmest en bovendien het krediet waardoor de boeren in een situatie terechtkomen van contractteelt zonder garanties. De overheid, in samenwerking met deze grote bedrijven zorgt voor allerlei moderne infrastructuur zoals spoorwegen, bevaarbare rivieren en havens.

Zoals reeds vermeld is het gebruik van GGO-zaad verboden in Brazilië dankzij grote bewustwordingscampagnes en de Europese vraag naar GGO-vrije producten. Maar de zaadondernemingen zetten druk op de ketel via clandestiene verkoop van hun zaden. Zij krijgen helaas steun van de natuur daar GGO-zaad uit Argentinië de grens overwaait en de Braziliaanse gewassen beïnvloedt. De zaadproducenten hopen door een wijde verspreiding van GGO-zaad de Braziliaanse regelgeving te ondermijnen en de boeren in hun macht te krijgen. De boeren, vooral de kleine boeren zullen hierdoor nog meer uitgemolken worden en hun plaats moeten laten innemen door de grote boeren.

⁸² *Greenpeace protesteert tegen Monsanto's aanvraag voor soja-genpatent*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=26933>.

Overigens heeft president Lula, sinds 1 januari 2003 het Braziliaans staatshoofd, bekend gemaakt het verbod op genetisch gemanipuleerde soja te behouden. De regering bestudeert een regeling voor de GGO soja die momenteel geoogst wordt, zonder dat de boeren de dupe zullen worden.⁸³ President Lula is een voormalig vakbondsleider en enigszins bekend met het probleem van de kleine boeren. Hij staat echter machteloos tegenover de sojahandel: hij is verkozen voor zijn sociaal programma. Zijn sociaal programma moet echter wel gefinancierd worden en soja vormt daarvoor een noodzakelijk inkomen.

4.2.2 De negatieve effecten van soja voor Brazilië op sociaal gebied

Schets

Brazilië telt 163 miljoen inwoners. Het zuidoosten bedekt 11 % van de Braziliaanse oppervlakte en herbergt 42 % van de bevolking. Hier bevinden zich de grote steden zoals São Paulo en Rio de Janeiro. De urbanisatiegraad schommelt rond 78 % gaande van 62 % in het noorden tot 89 % in de zuidoostelijke regio. In de jaren 60 vertegenwoordigde de rurale bevolking nog 66 % van de totale bevolking in Brazilië.⁸⁴

Op demografisch vlak is de vruchtbaarheidsgraad aan het dalen van 6 in de jaren 60 tot 2,3 in jaren 90.⁸⁵ De bevolking kent een verouderingsproces.

Landconcentratie en armoede

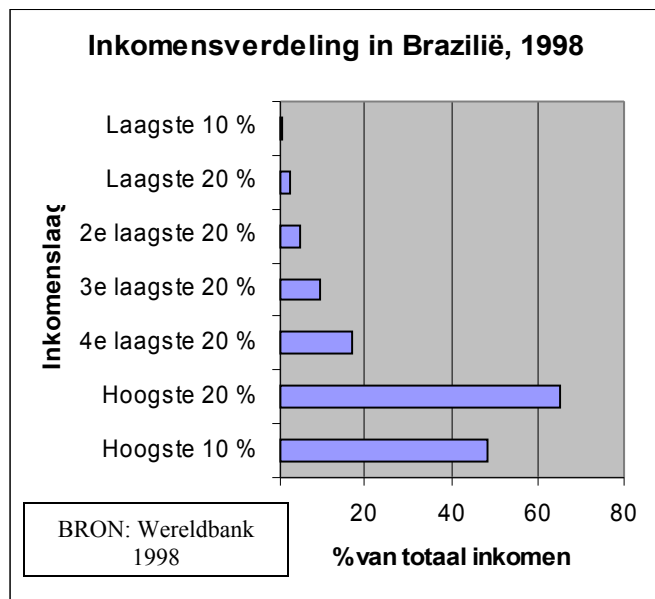
Zoals eerder al werd gesteld wordt het Braziliaanse platteland gekenmerkt door landconcentratie, sociale ongelijkheden en armoede.

⁸³ A. VERCAUTEREN, *mail van de auteur*, 7 maart 2003.

⁸⁴ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 4.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 8.

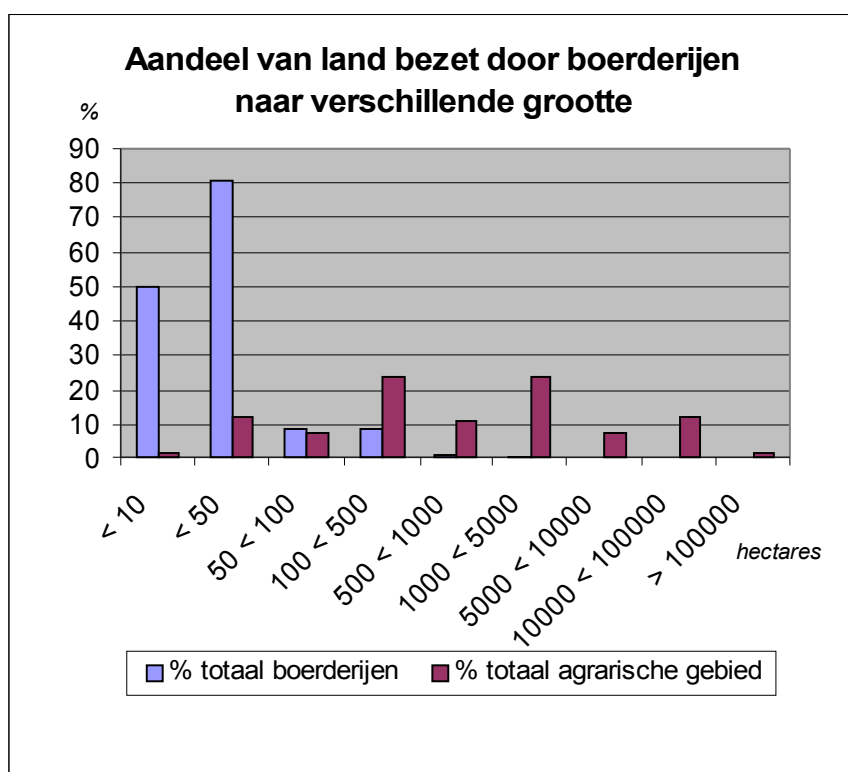
De hoge BNP cijfers van Brazilië zijn in sterk contrast met de armoede in het land. De verdeeldheid van rijkdom en armoede in Brazilië is groot. Volgens de Wereldbank is de concentratie van rijkdom in 1998, een van de grootste ter wereld: de armste 10 % van de bevolking neemt 0,8 % van de inkomsten voor haar rekening terwijl de rijkste 10 % van de Brazilianen goed zijn voor 47,9 % van het nationaal inkomen.⁸⁶

Gegevens wijzen uit dat de sociale kloof tussen arm en rijk binnen de Braziliaanse grenzen groter is dan de kloof tussen rijke en arme landen. De

Gini-index, dat de deviatie van een perfect gelijke verdeling meet, bevestigt deze bewering⁸⁷.

De meeste armoede situeert zich op het platteland. In 1990 leefde 32 miljoen mensen onder de armoedegrens, waarvan 51 % op het platteland woonde. Een van de grote nadelen van het Braziliaanse landbouwsysteem is het verschil tussen de grote, rijke landheren en de kleine arme boeren: in 1998 beschikte 80,6 % van de boerderijen over minder dan 50 ha en in totaal slechts over 12,2 % van de landbouwgrond. Daarentegen vormden de boerderijen die over meer dan 1000 ha beschikten enkel 1 % van het totaal aantal boerderijen en bedekten zij maar liefst 45,1 % van de landbouwgrond. Al zijn er gebieden waar men op 50 ha net zo veel

produceert als op 1 ha elders in Brazilië, toch geven de cijfers over de grondverdeling een idee van de ongelijkheden tussen arm en rijk op het platteland.⁸⁸

Het verschil tussen de grote rijke boeren en de kleine arme boeren is dus groot. Worden door de Braziliaanse Boerenbond als kleine boeren beschouwd: de boeren die (1) maximaal vier modules⁸⁹ land hebben, (2) voor wie minstens 80 % van het totaal inkomen uit de landbouw wordt gegenereerd en (3) waarbij de familie de enige arbeidskracht vormt.⁹⁰

Voor de Groene Revolutie bestond er al een zekere landconcentratie. Deze is door de Revolutie nog groter geworden. Door de Groene Revolutie kwamen de kleine boeren onder druk te staan van de grote boeren en zelfs van de overheid. De grote boeren hebben zich namelijk kunnen opwerpen tot de vertegenwoordigers van de “rurale sector” op
regeringsniveau. Zij hebben geld en daarom hebben zij de politieke steun. Beslissingen met betrekking tot landbouw werden altijd in hun voordeel genomen. Om als boer de Groene Revolutie te overleven was men gedwongen om te investeren en een lening aan te gaan. De overheid bood boeren leningen aan op voorwaarde dat zij kozen voor gewassen met een hoge opbrengst zoals soja, en tevens gebruik maakten van kunstmest en pesticiden om de productiviteit op te drijven. Veelal waren het de grote boerderijen die zo’n lening aangingen. Doch een groot aantal kleine boeren hebben zich ook laten overtuigen. Maar zij konden de kosten voor kunstmest en pesticiden uiteindelijk niet opbrengen en produceerden niet genoeg om er voldoende winst uit te halen. De boeren die geen geld meer hadden om pesticiden of kunstmest aan te kopen zagen de productiviteit van hun grond zienderogen dalen onder de veeleisende sojateelt met als gevolg dat zij niet genoeg winst hadden om hun lening terug te betalen en zij hun land moesten verkopen aan de grote boeren. De kleine boeren vertrokken dan ofwel naar de stad, ofwel naar het platteland.

Deze soort leningen bestaat vandaag nog steeds waarmee de Braziliaanse overheid een belangrijk signaal geeft van waar ze naartoe wilt gaan: grote industriële boerderijen met een hoge productiviteit. Door de benadeling van de kleine boeren worden die weggedrukt en langzaam gedwongen hun land aan de grote boeren te verkopen of af te staan in het belang van de sojaproductie.

Met de crisis van de jaren 90 daalde de geldbesteding aan voedsel van de Braziliaanse consument. Bij de pogingen in 1994 om de economie te stabiliseren verbeterde de verhouding tussen voedsel en inkomen, althans voor de mensen uit de stad die gemiddeld een hoger

⁸⁹ De grootte van een module wordt bepaald op gemeentelijk vlak en varieert naargelang de regio. Bijvoorbeeld, de gemiddelde grootte van een module in het noorden van Brazilië is 85ha terwijl dat in het zuiden 18 ha is.

⁹⁰ A. CORDEIRO, *o.c.*, p. 7.

inkomen hadden. Maar eind 1997, daalde het inkomen weer als gevolg van de crisis, waardoor het verbruik van voedsel eveneens verminderde⁹¹. Met de opheffing van het protectionistisch beleid tengevolge van de crisis kwam er een golf van buitenlandse producten de landbouwproducten – vooral voedingsproducten voor de nationale bevolking – van de kleine boeren beconcurreren. De prijzen voor de producten van de Braziliaanse kleine boer daalden daardoor sterk. Daardoor kunnen meer en meer boeren het niet meer opbrengen en verkopen hun land.

Als gevolg hiervan zijn er in 20 jaar tijd 30 miljoen mensen van het platteland naar de stad getrokken. Vele anderen zijn naar de wouden vertrokken waar ze aan overlevingslandbouw doen. In de laatste 25 jaar zijn ongeveer 25 miljoen gezinnen in heel Brazilië landloos gemaakt.

Nochtans geven de kleine boeren veel werkgelegenheid. Vanwege hun lage mechanisatiegraad geven ze werk aan het grootste deel van de plattelandsarbeiders. Maar de werkgelegenheid die zij bieden belet de overheid niet om door te gaan met de expansie van de landbouwproductie voor exportproducten zoals soja. Als gevolg van deze politiek is van 1985 tot 1995 het aantal mensen werkzaam op het platteland met 23 % gedaald. De meeste mensen zijn landloos geraakt of zijn voortijdig naar de stad gemigreerd.⁹²

De daling van het aantal boeren op het platteland is erg zorgwekkend: 70 % van wat de Brazilianen consumeren is namelijk afkomstig van de gezinslandbouw. Zoals blijkt uit de tabel op pagina 9⁹³ produceren de grote boeren doorgaans exportproducten terwijl de kleine boeren gericht zijn op de teelt van producten voor binnenlands verbruik. Met andere woorden, de kleine boeren staan in voor het grootste deel van de nationale zelfvoorziening in voedsel. Door de sojaproductie te verhogen voor de export worden er echter steeds minder gewassen geproduceerd die voor de voeding van de eigen bevolking dienen en zo wordt Brazilië steeds meer afhankelijk van de import van voedingsproducten. Dit bleek al in het voorgaande hoofdstuk onder “*Braziliaans zuivel vs. Europees zuivel & Braziliaans soja*”⁹⁴ waarin de daling van het aantal boeren de schare nationale toevoer van zuivel bedreigt.

⁹¹ A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 7.

⁹² A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 7.

⁹³ “Aandeel van de totale productie (in %) van gewassen op boerderijen van verschillende grootte (1995 – 1996)”

⁹⁴ Zie p. 52.

De daling van het aantal boeren baart hierdoor zorgen voor de gezondheid van de Brazilianen, vooral de armen en de mensen van het platteland. Honger op het platteland klinkt waarschijnlijk ironisch maar toch bestaat het in Brazilië. Vanwege de Groene Revolutie is de honger op het platteland met 10 tot 20 % gestegen. De kleine boeren kunnen niet meer voldoende produceren en hun aantal is verder dalende. Daarbovenop komt het geïmporteerde voedsel moeilijk op het platteland.

Ondervoeding treft heel Brazilië. Voor de Wereld Gezondheidsorganisatie (WHO⁹⁵) is 6 sterfgevallen per duizend levende geboorten een aanvaardbaar cijfer. Echter in Brazilië treft ondervoeding 5 % van de kinderen onder de 5 jaar en draagt zodoende bij tot een kindersterfte van 36 per duizend levende geboorten. De redenen van deze slechte cijfers vinden zich terug in een slechte en onvoldoende toegang tot sanitaire voorzieningen, onderwijs en gezondheidsdiensten, voornamelijk voor de armere gezinnen. Zolang de overheid het overgrote deel van haar budget moet investeren in de economie, zullen de sociale uitgaven laag blijven en het probleem binnen afzienbare tijd verergeren.

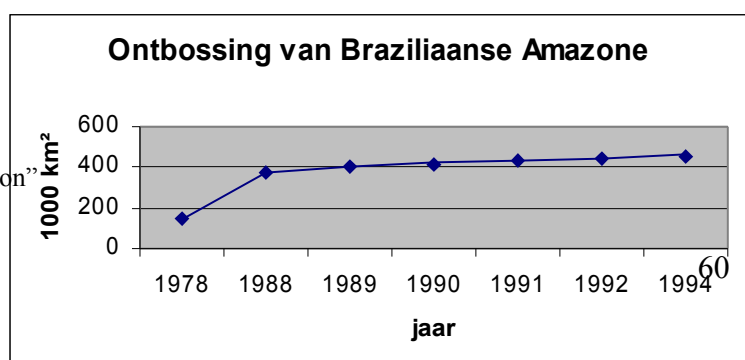
4.2.3 De negatieve effecten van soja voor Brazilië op ecologisch gebied

Naast economische en sociale gevolgen te hebben, richt de moderne Braziliaanse landbouw met haar sojateelt op kop, veel ecologische schade aan. De jacht naar productiviteit gaat ten koste van natuurlijke bronnen. Erosie, watervervuiling en vernietiging van biodiversiteit zijn de grootste problemen veroorzaakt door de Braziliaanse landbouw.

Bijna de helft van het Braziliaanse grondgebied is bedekt door het Amazonegebied. Brazilië heeft veel natuurlijke grondstoffen en vele biodiversiteiten. Naast de Amazone heeft Brazilië de Cerrado (de Braziliaanse savanne), de Caatinga, de Pantanal (moerassen), en vele andere wouden en prairies. Deze biodiversiteiten zijn van elkaar afhankelijk en zeer belangrijk voor een natuurlijk evenwicht. De Cerrado bijvoorbeeld, ligt aan de oorsprong van de grootste waterbassins van Zuid-Amerika en is dus van vitaal belang.

Brazilië heeft een uitstekend klimaat voor landbouw. De grond is

⁹⁵ WHO staat voor "World Health Organisation"

in veel gevallen echter ongeschikt: 35 % is onvruchtbaar, 12 % is beperkt en slechts 8 % is geschikt voor landbouw.

Een tiental jaar geleden kwam de desastreuze en razendsnelle bomenkap in de Amazone ten gunste van hout in het nieuws. Vandaag wordt er nog steeds gekapt in het Amazonewoud, maar niet zo zeer meer voor het hout dan wel voor de uitbreiding van landbouwgebied. Jaarlijks wordt ongeveer 18.000 km² – ongeveer de helft van België – van het Amazonewoud omgekapt, o.a. voor de sojateelt. Dit

Bron: INPE. 1994

 is ongeveer de helft van België.

Gegevens van het Nationaal Instituut voor Ruimtelijke Onderzoek (INPE) laat ons zien dat in 1994 het totaal aan ontboste gebied in de Amazone 456 duizend km² bedraagt. De hoofdreden van deze ontbossing wordt toegewezen aan de uitbreiding van de veehouderijen, gesteund door de landbouwpolitiek. De ontbossing van het Amazonewoud is een zeer kwalijke zaak voor de natuur in Brazilië en de wereld. Nochtans is het niet het eerste woud dat getroffen wordt. Voordien werd Brazilië bedekt door de Atlantische regenwouden en het Araucariawoud. De Atlantische regenwouden zijn de eerste wouden die plaats hebben moeten maken voor de landbouw, meer precies voor suikerriet en koffie tijdens de koloniale periode. Het Araucariawoud bedekte de subtropische regio en was gedurende 150 jaar de grootste bron voor hout. Deze twee wouden zijn vandaag grotendeels verwoest en hetzelfde lot dreigt het Amazonewoud te ondergaan.

De grote landheren zoeken continu naar grotere productiecapaciteiten. Die vinden ze in de wouden en op het land van de kleine boeren. De kleine boeren van wie zij door onderdrukking het land overgenomen hebben vertrekken ofwel naar de steden, ofwel naar de wouden waar zij aan overlevingslandbouw doen, dat wil zeggen, een stuk woud illegaal kappen om daarop te boeren en na een aantal jaar, wanneer de grond uitgeput is, een ander stuk woud kappen. Deze praktijken geven de grote boeren een argument om toestemming te krijgen voor delen woud om te kappen voor de sojateelt. De kleine boeren hebben immers al kleine delen tot landbouwgrond gevormd.

De grond en de biodiversiteit zijn over het algemeen erg kwetsbaar voor grondbewerking. Vroeger werd soja voornamelijk in het Zuiden gekweekt maar met het toenemende belang van soja hebben de sojavelden zich steeds meer over Brazilië verspreid. Centraal Brazilië herbergt belangrijke ecosystemen en biodiversiteiten. Deze regio wordt gekenmerkt door vruchtloze en

zure grond. Niettemin probeerde de Braziliaanse regering reeds in de jaren 70 via verschillende maatregelen de regio interessant te maken voor landbouw. Vooral in de jaren 90 kende Centraal Brazilië een expansie van de landbouw op basis van de bezetting van grote delen land. Een boerderij die soja verbouwt kan gemakkelijk 72 duizend hectares aan een stuk verbouwen, en op deze wijze de oorspronkelijk vegetatie verdrijven. Vandaag is Centraal Brazilië een vooraanstaand producent van vee, granen en oliezaden. In 1996 kwam 38 % van de Braziliaanse sojabonen uit deze regio, evenals 22 % van de maïs, 19 % van de rijst en 9% van de bonen.

Door deze vernietigende soja-expansie verdwijnen niet alleen wouden en belangrijke ecosystemen, maar ook allerlei soorten planten en dieren. Door het verstoren van ecosystemen heeft de modernisatie van de landbouw de genetische variatie van verschillende gewassen en dieren uitgeput. Brazilië heeft een grote variëteit aan cassave, ananas, pinda's, maïs, bonen en katoen. Door de expansie van de industriële landbouw worden de boeren gedwongen om hun lokale variëteit te vervangen door commerciële productievare zaad. Als gevolg hiervan raken kostbare genetische bronnen verloren en –zoals eerder gesteld – worden de boeren afhankelijk gemaakt van de zaadindustrie.

De financiële steun die de regering geeft hangt vooral af van het gebruik van hybride zaden, kunstmest, pesticiden en intensieve mechanisatie. Zo is er in Brazilië een ware monocultuur ontstaan. Nochtans is de enorme biodiversiteit van Brazilië van groot belang voor de leefbaarheid van het land.

De monocultuur van soja is zichtbaar in het Braziliaanse landschap. De intensieve sojaproductie sluit teeltwisseling in Brazilië uit, wat de grond snel verarmt. Bij teeltrotatie krijgt een stuk land elk jaar een ander gewas om te groeien. Elk gewas heeft haar eigen behoeften welke het uit de grond put. Deze behoeften zijn vaak verschillend van gewas tot gewas waardoor een stuk grond met een bepaald gewas het volgende jaar nog voldoende voedingsstoffen heeft voor een ander gewas. Bovendien, eenmaal een gewas geoogst komen de resten van het gewas terug in de grond en veranderen in humus. Ook hierin vindt men verschillende voedingsstoffen voor planten. Wanneer op een stuk grond jaar in jaar uit hetzelfde gewas wordt geteeld, dan zullen de voedingsstoffen noodzakelijk voor het gewas snel opraken. Hierdoor raakt ook de grond snel uitgeput. De concentratie van soja belemmert teeltrotatie waardoor de grond snel verarmt. Teeltrotatie wordt vooral door de kleine boeren

gedaan. Deze boeren hebben over het algemeen vee waarvan zij de mest op het land strooien om de grond voeding te geven. De eenzijdige sojateelt kan hier niet van profiteren waardoor het grond nog sneller verarmt.

Het zuiden van Brazilië heeft veel te kampen met grondverarming, vooral op de grote boerderijen. Schattingen stellen dat het verlies van grond overeenkomt met jaarlijks 20 ton op elke hectare waar soja op wordt gekweekt. Voor Rio Grande do Sul, een zuidelijke provincie van Brazilië en tevens een van de grootste sojaproductenten van het land, betekent dit een jaarlijks verlies van 80,4 miljoen ton. Dit bewijst dat het kweken van een zelfde gewas op een zelfde stuk grond, jaar in, jaar uit, negatieve effecten heeft. Tevens blijkt dat een Noord-Amerikaans/Europees systeem voor grondbeheer – grotendeels gebaseerd op het intensieve gebruik van machines – ongeschikt is voor tropische gronden.

Erosie is namelijk een groot probleem waar de moderne landbouw in Brazilië mee te maken heeft. De grootste oorzaak van erosie is mechanisering. Machines veroorzaken bijvoorbeeld veel stof op het land en bevorderen erosie daar zij veel meer land kunnen bewerken dan wanneer men alles handmatig zou doen.

Een andere vorm van erosie veroorzaakt door mechanisatie is irrigatie. Zo hebben in Centraal Brazilië een intensieve mechanisatie en een gebrek aan duurzame irrigatie serieuze grondverarming veroorzaakt. In de noordoostelijke regio heeft de overheid eveneens irrigatieprojecten opgestart, vooral voor de fruitproductie. Een gebrek aan duurzaam beleid in irrigatie heeft er echter voor gezorgd dat een groeiende hoeveelheid zout de grond steeds zwaarder aantast: 30 % van de geïrrigeerde gebieden zijn al aangetast.

Naast erosie en het gebrek aan teeltrotatie veroorzaken pesticiden en kunstmest eveneens serieuze grondverarming. De moderne productieve zaden, boegbeeld van de moderne landbouw en de vervanging van vele natuurlijke en resistente variëteiten benodigen veel pesticiden en kunstmest. Van 1970 tot 1999 steeg het gebruik van NPK kunstmest (kunstmest met nitraat, fosfaat en kali) van 445.000 ton tot 13,6 miljoen ton. Daarbovenop werd er gesteld dat een onevenwicht in de voeding van de plant de hoofdoorzaak zou zijn voor plantenpesten en ziekten, waardoor het gebruik van pesticiden toenam. In 1999 was het gebruik van pesticiden goed voor meer dan VS\$ 1,7 miljoen.

Onkruidbestrijdingsmiddelen zijn de meest gebruikte pesticiden in de landbouw en vertegenwoordigen ongeveer 48 % van de totale markt. Op het Braziliaanse platteland worden onkruidbestrijdingsmiddelen aanbevolen als een manier om grond te beschermen. Onkruidbestrijdingsmiddelen worden geassocieerd met minimale landarbeid en dit wordt door agrarisch onderzoek aanbevolen om gronderosie te voorkomen. Boeren worden verteld dat minimale landarbeid gecombineerd moet worden met weinig mechanisatie en het gebruik van bestrijdingsmiddelen om onkruid te doden.

Door het besmetten van water en grond vormen pesticiden ook een probleem voor de gezondheid op het platteland. Rapporten van de overheid schatten dat in 1993 zo'n 300 duizend mensen door pesticiden zijn aangedaan. De mate van besmetting hangt af van het gewas. Het gebruik van pesticiden voor gewassen zou eveneens een probleem voor de consumenten vormen. Er zijn echter nog geen nadere onderzoeken gedaan om het toenemend gebruik van pesticiden met bepaalde menselijke ziekten te verbinden.

De omgekapte wouden, de verdwenen savannen, de vernietigde biotopen, erosie, monocultuur, kunstmest en pesticiden zorgen voor kale vlaktes met arme grond. Hetzelfde beeld vormde zich begin vorige eeuw in sommige delen van Afrika.

Ondanks de ecologische gevolgen van de intensieve sojateelt blijkt de economische rol van soja belangrijker voor de overheid. De uitbreiding van de sojateelt gaat door. Nu zijn de sojavelden van de grote boeren tot aan de grenzen van het Amazonegebied gekomen en vragen de grote boeren toestemming om ook dit gebied voor hun doeleinden te gebruiken. Sommigen zijn er al aan begonnen. Vanwege de vraag, het belang van soja als nationaal inkomen en de politieke invloed die de grote boeren hebben, wordt het Amazonegebied ernstig bedreigd. Vanwege de boskap en de erosie die daaruit volgt zal het Amazonewoud hetzelfde lot staan te wachten als het Araucariawoud. Aangezien de verschillende ecosystemen in Brazilië zodanig van elkaar afhankelijk zijn heeft het langzaam verdwijnen van het Amazonewoud een negatief effect op de andere ecosystemen.

Versillende binnen- en buitenlandse NGO's voeren dan ook actie tegen deze vernietigende expansie. Zij argumenteren dat ondanks het ideale temperatuur van het Amazonegebied, de grond ongeschikt is voor landbouw. Binnen de kortste keren zal het uitgeput zijn en moet er naar andere gebieden uitgekeken worden terwijl de schade die in de Amazone aangericht is,

onomkeerbaar dreigt te zijn. Nochtans stellen de NGO's vast dat aan de grenzen van het Amazonegebied honderdduizenden hectaren braakland ligt. Mits enig onderhoud en investeringen en herstel van traditionele aspecten van de landbouw zoals teeltrotatie, kan dit braakland weer gebruikt worden voor onder andere de productie van soja. Dat blijkt ook uit informatie van Binito Rosa do Espiritu Santo, Braziliaanse staatssecretaris van landbouw in 2001. Volgens hem liggen in heel Brazilië 70 miljoen ha weidegrond braak, vooral in de Savannegebieden (de Cerrado). Deze gebieden worden echter niet aangesproken wegens de economische voordelen om Amazonewoud om te kappen voor het hout en het ongerepte grond, zonder al te veel investeringen, voor de sojakweek te gebruiken.

Ook hier steekt de ironie de kop weer op. Soja moet bijdragen tot de vermindering van de schuld, maar in weze zorgt het voor een verhoging van de schuld op de lange termijn door verarming van grond.

Een ander probleem waartoe de intensieve sojateelt leidt is de discussie rond GGO-gewassen. De overheid en de grote landheren staan achter de intensieve sojateelt vanwege de economische belangen. Deze economische belangen zijn vooral afhankelijk van de Europese belangen. Daar de EU geen GGO-soja wilt staat de overheid het gebruik hiervan niet toe. Maar sommige boeren willen toch meer produceren en hopen door de mazen van de netten te lopen door toch GGO-soja te verbouwen. De zaadhandelaren zijn voor het gebruik van GGO-soja zoals bleek bij de bespreking over GGO-zaad⁹⁶. Zij proberen op allerlei wijze GGO-soja op het platteland in te voeren zodat na een tijd de Braziliaanse soja zodanig beïnvloedt is door GGO-soja dat de overheid het gebruik ervan niet meer kan verbieden. Nu al kan Braziliaans soja niet met zekerheid als 100 % GGO-vrij worden genoemd. De term niet-GGO-soja is beter op zijn plaats.

De infiltratie van GGO-soja is echter wel zorgwekkend. Het bevordert immers de vernietiging van verschillende variëteiten, niet enkel van soja variëteiten maar ook van wilde planten. De genetische code van GGO-soja zal zich kruisen met de genetische code van wilde planten, onkruid. Hierdoor worden deze wilde planten bestand tegen de pesticiden die hen aanvankelijk moesten vernietigen. Zwaardere pesticiden zijn dan nodig waardoor men in een cirkel geraakt waarin de schade aan de natuur steeds intenser wordt.

⁹⁶ Zie p. 55.

Dit is reeds het geval in Mexico met transgene maïs. Milieudeskundigen uit de VS hebben wilde maïs ontdekt dat verontreinigt is met DNA van genetisch gemodificeerde maïsrassen. De besmetting zou al enige generaties geleden gebeurd zijn en een afstand van honderd kilometer hebben overbrugd. Nochtans is het gebruik van transgene maïs in Mexico sinds 1998 verboden. Volgens de bedrijven die transgene gewassen op de markt brengen, kunnen deze niet in de vrije natuur overleven. De onderzoekers achten dat wel mogelijk en vrezen dat door middel van genetische manipulatie ingebrachte genen zich zullen verspreiden en er zo kwetsbare monoculturen kunnen ontstaan.⁹⁷

4.2.4 De negatieve effecten van soja voor Brazilië op cultureel gebied

Het nieuwe landbouwmodel is de oorzaak van economische, sociale en ecologische problemen zowel in Europa als in Brazilië. Net als in Europa is de verdwijning van de familiale landbouw zo'n probleem. Vele boerenfamilies moeten hun boerenactiviteiten stoppen en naar de stad vertrekken waar zij zich in veel gevallen opeens werkloos bevinden. Zij moeten zich proberen aan te passen aan een omgeving die hen voordien totaal vreemd was.

Met de verdwijning van de kleine boeren is ook de eetcultuur in Brazilië aan het veranderen. De agro-industrie reflecteert zich in de voedingsindustrie naar het voorbeeld van het succes van McDonalds⁹⁸. Door het toenemend belang van soja voor o.a. de economie en de export, moet er meer soja geproduceerd worden. Hierdoor worden er andere producten minder geproduceerd waardoor het eetpatroon van de Braziliaan wordt verstoord.

De sojakweek bevordert het menselijk verbruik van soja in Zuid-Amerika. Dat klinkt normaal vermits soja naar de EU wordt geëxporteerd om deels voor menselijke consumptie te dienen. Maar in Zuid-Amerikaanse landen zoals Brazilië wordt soja gezien als voedsel voor de armen. Daarom vermijdt men de menselijke consumptie van soja. Soja dient veeleer als diervoeder. Maar langzamerhand komt het besef los bij de rijkere Brazilianen dat soja ook gewoon voor menselijke consumptie kan dienen waardoor langzaam het taboe wordt doorbroken. Maar dit is louter een oplossing voor de honger in Brazilië. Bovendien lijden de rijken geen honger. De

⁹⁷ *Wilde maïs in Mexico besmet met genetisch gemodificeerd DNA*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=27494>, 30/11/2001.

⁹⁸ L. VANKRUNKELSVEN, *Bové staat niet alléén*, (onuitgebracht artikel), 2002.

menselijke consumptie van soja is echter geen ecologisch duurzame oplossing daar het de sojaproductie stimuleert.

Ten slotte verdwijnt met de kleine boeren een heus boerencultuur met tradities, gemengde teelten en teeltrotatie.

5 Kringlopen

Uit de negatieve effecten van de intensieve sojacultuur worden een aantal verbroken kringlopen duidelijk.

Allereerst heeft de sojacultuur in het kader van de moderne landbouw de handelskringloop verbroken. Europese boeren verbouwen landbouwproducten die zij vroeger deels aan de Europese consument verkochten en deels in hun veevoeder verwerkten. Maar onder andere door soja is de afzet van deze producten voor zowel dierlijk als menselijke consumptie sterk gedaald. Vandaag dumpst de EU een groot deel van de Europese landbouwproducten via de wereldmarkt in ontwikkelingslanden⁹⁹.

Ook de boeren in de ontwikkelingslanden verbouwen producten die zij aan hun medeburgers verkochten. Met de komst van veel goedkopere landbouwproducten krijgen ook zij hun goederen niet verkocht en worden ze gedwongen op andere wijze hun brood te verdienen, wat in veel gevallen betekent hun boerenbestaan op te geven. Het dumpen van Europese zuivelproducten in Brazilië is hier een uitstekend voorbeeld van¹⁰⁰. De soja komt zo, ironisch genoeg, weer terug vanwaar het kwam: overgebracht van Brazilië naar Europa wordt het grotendeels tot veevoeder verwerkt opdat het vee de eiwitrijke soja kan omzetten naar eiwitrijke melk.

De ecologische kringloop is verstoord. De stikstof in de Braziliaanse grond werd voor de intensieve sojacultuur opgenomen door soja en door andere gewassen. Deze gewassen, samen met soja, bleven veelal in het land. Zij vormden het stikstof uit de grond indirect om tot eiwitten voor menselijke of dierlijke consumptie. De eiwitten werden na consumptie weer omgevormd tot stikstof dat uiteindelijk in de vorm van uitwerpselen weer terug kwam in de Braziliaanse grond. Zo kreeg de Braziliaanse grond de nodige elementen terug die zij nodig heeft om een nieuwe oogst te kunnen verzekeren. Echter, met het exporteren van soja naar

⁹⁹ SALTO, *WTO en voedselzekerheid: contradictio in terminis?*, p. 18.; WERVEL, *Als GATT/WTO de passie breekt*.

¹⁰⁰ SALTO, *o.c.*, p.10-11; p.18

Europa komt de stikstof niet meer in de Braziliaanse grond terecht, maar in de Europese grond, lucht en water. De te hoge concentratie van vee gevoed met soja zorgt in Europa voor een groot overschot aan stikstof. De Braziliaanse grond heeft echter een tekort aan stikstof om haar oorspronkelijke vruchtbaarheid te behouden. De ecologische kringloop is verbroken¹⁰¹: wat men teveel heeft in Europa heeft men in Brazilië te weinig. Daarbovenop sluit de intensieve sojaproductie de teeltwisseling in Brazilië uit, wat de grond extra snel verarmt.

Daarentegen is er een vicieuze cirkel van rijkdom en armoede. Bij de opening van de landbouwmarkt overleven alleen de sterken. In een wereld waar alles draait om geld ligt de macht bij de rijken. Slechts de rijke boeren, de grote graanhuizen, de distributieketens en andere multinationals halen profijt uit de vrijhandel. Zij worden er rijker door en de kleine onderdrukte boeren juist armer. Nochtans beweren liberalen en mondialisten dat vrijhandel de armen juist ten goede komt. De landbouwproblematiek in Brazilië en in de EU bewijzen het tegendeel: de rijke industriëlen dikken hun buidel aan ten nadele van de boeren, zowel die van het noorden als die van het zuiden.

Door de lage prijzen van de landbouwproducten worden de kleine boeren steeds armer. De boeren in de ontwikkelingslanden hebben daarboven te doen met dumpingprijzen van producten uit de VS en de EU, die de prijzen van hun producten verlagen.

De sociale en culturele kringloop is ook zoek. Vroeger, in een boerenfamilie was er een traditie waarbij de boerderij van ouders tot kinderen overging. De boerderij bleef in de familie. Met de huidige problemen in de landbouw bedanken de meeste jongeren voor de familietraditie. Door honger, laag inkomen, faillissement of mechanisering verhuizen de jongeren naar de stad en proberen zij zich te integreren tussen de andere werklozen. Vroeger had het platteland meer te bieden en was er altijd werk.

¹⁰¹ SALTO, *WTO en voedselzekerheid: contradictio in terminis?*, p. 18.

6 Het Braziliaans standpunt

Brazilië: uiteenlopende meningen van verschillende partijen¹⁰²

In Brazilië zijn er verschillende groepen die enig belang hebben in de landbouw. Zij hebben elk een andere mening over de toekomst van de landbouw en de rol die de landbouw in de toekomst zal moeten spelen.

1. De overheid: een marktgeoriënteerde benadering:

De overheid krijgt druk vanuit verschillende hoeken, van de landbouwindustrie tot volksbewegingen. De overheid probeert hun belangen te behartigen maar kan dit vaak enkel doen door de belangen van een van de partijen te schaden. In 1999 heeft het Ministerie van Milieu een comité bijeengeroepen om een rapport samen te stellen over duurzame landbouw. In het rapport kwamen een aantal voorstellen naar voren om bepaalde beleidsmaatregelen uit te werken en uit te voeren, die zouden aansluiten aan de regeringsagenda. Aan de andere kant stelt de federale overheid een meerjaren plan voor aan het Braziliaans congres voor de periode 2000 – 2003, waarin zij drie doelstellingen voor de landbouw opsomt.

De eerste doelstelling is gericht op het verhogen van de Braziliaanse export naar VS\$ 100 miljard voor het jaar 2002, waarbij landbouw goed zou zijn voor 45 %, oftewel 3 maal de waarde van 1998. De tweede doelstelling streeft naar het verhogen van de competitiviteit van de landbouw via overheidsinvesteringen in infrastructuur ten bate van de uitbreiding van landbouw (vooral van soja) naar het noorden en de centralewestelijke gebieden. De derde doelstelling omvat alle maatregelen gericht op “sociale compensatie”, zoals landhervorming en leningen aan kleine boerderijen. Deze laatste doelstelling is het resultaat van druk uitgeoefend door volksbewegingen.

De overheid geeft duidelijk te kennen dat naar haar mening de landbouw de Braziliaanse economie moet blijven ondersteunen door middel van een exportstijging van een aantal

¹⁰² A. CORDEIRO, *Sustainable Agriculture in the Global Age*, p. 17 – 21.

landbouwproducten. Een studie over de gevolgen van het milieu veroorzaakt door de aanleg van wegen in de Amazone, schat dat 180.000 km² tropische regenwoud dreigt plat te gaan in de komende 25 tot 35 jaar. In internationale debatten over handel laat de Braziliaanse regering merken dat het milieu geen echte prioriteit is. Het is echter het gebrek aan toegang tot de Europese markt waar de meeste aandacht van de Braziliaanse autoriteiten naartoe gaat. Immers, wanneer er geen belemmeringen zouden zijn zou de export van olierijke zaden toenemen en de Braziliaanse landbouwactiviteiten toenemen. Het Ministerie van Landbouw probeert onderhandelingen te voeren met betrekking tot

- Exportsubsidies: elk soort subsidie ter bevordering van export moet worden afgeschaft.
- Markttoegankelijkheid: landbouwtarieven zijn hoger dan tarieven voor industriële goederen. Aangezien export voor 44 % uit agrarische producten bestaat is het voor Brazilië van groot belang dat deze tarieven verdwijnen of afnemen. Ook ijvert de Braziliaanse regering voor de tariefafname van verwerkte goederen ter bevordering van de export van Braziliaanse verwerkte goederen en voor de opheffing van het quotasysteem.
- Binnenlandse steun: de Braziliaanse overheid stelt dat binnenlandse steun de agrarische marktliberalisatie hindert. Binnenlandse steun moet daarom verminderd worden.

De Braziliaanse regering eist toegang tot de markt voor Braziliaanse producten. Aangezien de EU de grootste voedingsimporteur is, richt Brazilië zich vooral op de Europese markt. Brazilië heeft de CAIRNS-groep er onder andere toe gezet druk op de EU uit te oefenen opdat de Unie de landbouwovereenkomst afgesloten tijdens de Uruguay-ronde, in werking zou brengen. In een brief aan de WTO oefent Brazilië felle kritiek uit op het Europese argument rond multifunctionaliteit. Europa beweert een zekere multifunctionaliteit na te streven opdat zij ten alle tijden op haar eigen bronnen kan berusten bij een wereldcrisis. Brazilië ziet hierin een poging tot rechtvaardiging voor het behoud van Europese landbouwsteun en subsidies. De brief vermeldt verder de mogelijkheid tot het verminderd gebruik van machines in de grondbewerking. Dit verminderd gebruik wordt volgens de brief algemeen toegepast in Brazilië ten gevolge van de vrijhandel. Maar het papier bericht niet over de milieuproblemen zoals ontbossing en gronderosie ten gevolge van de eenzijdige sojagroei.

Elk ecologisch argument van Europa in handelsgesprekken zal hoogstwaarschijnlijk door de Braziliaanse overheid als onconventionele handelsbarrières worden bestempeld. De Braziliaanse regering zal tegenargument gebruiken zoals het verminderen van armoede door vrijhandel. Het land heeft samen met Mercosul-leden bij de WTO aangedrongen op geschikte handhaving van de handelsgerichte aspecten van voedselhulp.

2. De landbouwindustrie en de grote boeren: schaaconomie:

De landbouwindustrie en de grote boeren zijn op nationaal vlak vertegenwoordigd door organisaties zoals de CNA (de Nationale Landbouwconfederatie), de SRB (Braziliaans Plattelandsgemeenschap) en de ABAG (Braziliaanse Vereniging van Landbouwindustrie). Er zijn tevens organisaties naargelang de product zoals de Nationale Vereniging van Zuivelproducenten, de Braziliaanse Vereniging van Varkensproducenten en de Braziliaanse Pluimvee Unie. De leden van deze organisaties hebben vaak een zekere invloed op regeringsvlak of een sterke lobbypositie. Veel afgevaardigden in het Braziliaanse Congres zijn tevens grote boeren.

De landbouwindustrie en de grote boeren zien globalisatie als een positief en een onverbiddebaar fenomeen. Vanuit dit standpunt moet de Braziliaanse landbouw zich aanpassen om haar marktaandeel te behouden en om haar marktaandeel in andere producten te verhogen. De Braziliaanse landbouw moet voordeel halen uit haar landbouw en zijn comparatieve voordelen en potentiële competitiviteit. Voor deze groep belanghebbenden is de liquidatie van exportsubsidies door de rijke landen het belangrijkste punt in internationale onderhandelingen over handel. De landbouwindustrie en de grote boeren klagen over agrarische protectionisme door de rijke landen dat de markt voor landbouwproducten sluit, zowel in Europa en de VS als in toekomstige Aziatische markten. De standpunten van de landbouwindustrie en de overheid komen – waarschijnlijk niet per toeval – zeer sterk overeen. Hun benadering is zeer marktgericht en discussies over duurzaamheid is voor hen overdreven. Zij hebben een gebrek aan inzicht en begrip over de sociale en ecologische rol van de landbouw.

3. De kleine boeren: steun voor de kleinere boerderijen en voedselproductie:

Er bestaan verschillende organisaties die de kleine boeren vertegenwoordigen. De Landelijke Arbeiders Unie (“Sindicato de Trabalhadores Rurais”) is een van de

belangrijkste op gemeentelijk vlak. Op provinciaal niveau (in Brazilië spreekt men over staten, net als in de VS; het Belgisch equivalent is een provincie) groeperen de unies zich in de Provinciale Federatie van Agrarische Arbeiders. Alle federaties worden op nationaal vlak vertegenwoordigd door de CONTAG (Nationale Federatie van Agrarische Arbeiders). In 2000 vertegenwoordigde de CONTAG 15 miljoen plattelandsarbeiders. De omvang van Brazilië en de verschillen tussen de uiteenlopende regio's vormen een groot probleem om een nationale agenda samen te stellen. Er zijn ook andere bewegingen die onafhankelijk zijn van de CONTAG of diens tegenhanger de CUT ("Central Unica dos Trabalhadores"). De populairste is de MST (Landloze Beweging) dat landloze mensen en mensen reeds wonende in landhervormde gebieden verenigt. Haar voornaamste strategie is via landbezetting druk uit te oefenen op de overheid om de land hervorming uit te voeren. In juli 1999 telde de MST 73.000 families die op 505 verschillende plaatsen land bezetten.

Ondanks de verschillende soorten organisaties en strategieën is er op macro-economisch niveau een zekere overeenkomst in de verschillende agenda's. Alle organisaties vragen om landhervorming en steun voor de kleine boeren. Ze hebben allemaal kritiek op de voorkeur van de overheid op exportgewassen ten koste van voedingsgewassen. En ze zien de opening van de markten als een bedreiging.

Sinds 1996 organiseren de CUT en de CONTAG elk jaar de "Grito da Terra Brasil" (GTB), een demonstratie om druk op de overheid uit te oefenen. Hier volgt de agenda van de GTB van 1999:

- Landhervorming: landconcentratie wordt erkend als het grootste obstakel om armoede te verdrijven. De GTB eist van de regering de uitvoering van het landhervormingsprogramma dat in 1999 aan minstens 250 duizend families een plaats zou geven.
- Steun en versterking voor de kleine boerderijen: na grote druk van de Unies heeft de overheid in 1996 de PRONAF (Nationaal Programma voor Familiale Landbouw) opgericht. Deze leent een bepaalde som aan kleine boeren. De GTB vraagt dat het budget verhoogd wordt. Verder vraagt de GTB om meer overheidstussenkomst in de binnenlandse marktprijzen. De GTB ijvert voor meer kredieten voor kleine boeren en voor meer overheidssteun voor boerderijen die hun landbouwbedrijf tot een agro-ecologisch systeem vormen.

- Steun aan de lokale ontwikkeling: de problemen van de familiale landbouw situeren zich niet enkel op vlak van productie. Het gebrek aan infrastructuur, onderwijs en gezondheidszorg zijn bijkomende elementen die vooral de jonge mensen van het platteland wegjagen. GTB stelt voor de investeringen in zulke activiteiten in de industriële steden te verlagen en op het platteland te verhogen. Voor de ontwikkeling van de kleine boerderijen is overheidssteun nodig om de levensstandaarden te verbeteren en ook voor de ontwikkeling van alternatieven zoals ecotoerisme en kleine landbouwindustrieën.
- Onderhoud van het milieu: de regering moet de milieugeschiktheid van een gebied onderzoeken alvorens het gebied te gebruiken voor landhervorming. Er moeten speciale programma's worden opgesteld voor het Amazonegebied en in het geval van damprojecten moeten bestaande wetten worden gerespecteerd. Ten slotte moeten er fondsen worden aangelegd voor omzetting van kleine boerderijen in agro-ecologische systemen.
- De culturele en sociale diversiteiten van het Braziliaans platteland respecteren: bij hervestigingprojecten werden boeren van het zuiden naar het Amazonegebied gestuurd in plaats van de boeren in hun eigen regio's opnieuw te vestigen. Dit heeft tot een aantal culturele en sociale problemen geleid.
- Sociale politiek: recht op pensioen, sociale zekerheid en gezondheidszorg zijn een aantal sleuteldiensten waar landarbeider evenveel recht op hebben als stadsarbeiders. Nochtans worden de rechten van landarbeiders vaak nog gezien als "gunsten". Vanwege een gebrek aan documentatie krijgen veel boeren, vooral vrouwen, hun pensioen niet omdat zij niet kunnen bewijzen dat zij hun hele leven in de landbouw hebben gewerkt. De Unies eisen de volledige integratie van landarbeiders in het sociale zekerheidssysteem, net als alle andere Braziliaanse burgers. De GTB erkent eveneens het probleem van kinderarbeid op het platteland en vraagt het Braziliaanse Congres om het ILO Conventie 138 (International Labour Organisation) te ratificeren waardoor alle kinderen jonger dan 15 niet mogen werken.
- Respect voor geslacht en generatieverschillen: bij het opstellen van politieken wordt er weinig rekening gehouden met de vrouwen, de jongere en de oudere personen.

- Respect en uitvoering van de rechten van landarbeiders: een groot aantal landarbeiders worden door grote boeren tewerkgesteld. Deze arbeiders werken vaak in barre omstandigheden. Werkende kinderen op suiker- of sinaasappelplantages is geheel normaal. De GTB vraagt daarom de invoering van arbeidersrechten voor degene werkzaam op grote boerderijen en voor betere werkomstandigheden in de transportvoorzieningen.

Er zijn dus verschillende meningen over ontwikkeling. Terwijl de volksbewegingen ijveren voor een politiek gericht op kleine boerderijen en voedselzekerheid, houden de overheid en de landbouwindustrie hun ogen op de internationale markt en herleiden landbouwplanning tot de mogelijkheid van export. Er is dus geen overeenkomstig beeld over ontwikkeling en belangen en prioriteiten botsen tegen elkaar.

7 Oplossingen

Verschillende oplossingen doen zich voor op de problemen veroorzaakt door de vrijhandel van landbouw en het landbouwmodel dat daaruit voortspuit. Hier volgen enkele oplossingen en hun bezwaren.

7.1 Menselijke sojaconsumptie leidt tot daling grondverspilling

De landbouwtechnische en -economische omweg veroorzaakt door de sojateelt en -handel en de vleesindustrie betekent een reusachtige verspilling van grond. Een groot deel van de soja komt in het Europees veevoer terecht. Het vee zet een derde van de veevoedingsstoffen om in vlees, melk, eieren of dergelijke, en twee derde in mest. Wanneer wij bijvoorbeeld melk of vlees opnemen verbruiken wij dus in indirecte vorm soja. Het spreekt vanzelf dat deze indirecte vorm veel meer soja vergt dan wanneer wij ons direct met soja zouden voeden. Wanneer wij ons direct met soja zouden voeden komen er geen dieren aan te pas waardoor er minder levende organismen gevoed hoeven te worden en bijgevolg ook minder land nodig is. De beschikbare landbouwgronden worden zo veel minder belasten om in ons voedsel te voorzien en het gebruik van mest en pesticiden kan vermindert of afgeschaft worden.

In veel gevallen wordt de smaak van sojaproducten echter niet positief gewaardeerd door de consument. Een verhoging van de menselijke sojaconsumptie wordt hierdoor in de weg gestaan. Vele ondernemingen zijn daarom volop bezig smaakvolle sojaproducten uit te vinden die zoveel mogelijk de smakelijke vlees- en zuivelproducten kan evenaren.

Maar de smaak is niet de enige belemmering voor de sojaconsumptie. Medische rapporten wijzen op gezondheidsproblemen bij een hoog verbruik van soja. De consumptie van een grote hoeveelheid soja kan leiden tot hersenveroudering¹⁰³, bevordering van schildklierandoeningen, afwijkingen bij kinderen en verhoogde kans op borstkanker¹⁰⁴.

¹⁰³ *Vaak eten van soja zou kunnen leiden tot hersenveroudering*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=29136>.

¹⁰⁴ *Onrust over gevaren van eten soja*, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=22201>.

Een verhoging van de sojaconsumptie vormt een oplossing voor de grondverspilling en het mest- en stikstofprobleem. Bij overmatig gebruik kan het soja echter ook gezondheidsproblemen opleveren. Daarbovenop benadeelt het de Europese boeren waarvan velen hun inkomen uit vee halen.

7.2 Biolandbouw

7.2.1 Op Europees vlak

In Europa is er een zekere bewustwording aan het opkomen waarbij men streeft naar kwaliteitsvolle producten, milieuvriendelijkheid en dergelijke. Dit als antwoord op de verschillende voedselcrisissen die eind jaren 90 de landbouw teisterden. Men is het huidige landbouwmodel in vraag gaan stellen. Zo geniet vooral de biologische landbouw van een zekere groei en populariteit. Biolandbouw gebruikt geen pesticiden, kunstmest en veevoeders afkomstig van ver buiten de regio. De biolandbouw wordt als een oplossing gezien om het huidige landbouwmodel te bekampen. Maar dit is zeker geen duurzame oplossing.

Verskillende crisissen in de biolandbouw hebben het vertrouwen van menig bioconsument alsook potentiële bioconsumenten geschaad. Zo ontstond er in het voorjaar van 1999 een groot schandaal in Duitsland nadat er sporen van nitrofen en andere verboden onkruidverdelgers waren gevonden in de biovoedselketen. Deze situatie vertoont grote vergelijknissen met het dioxineschandaal in België. De oorzaak ligt waarschijnlijk bij fraude¹⁰⁵. Omwille van het dioxineschandaal zijn een aantal mensen juist overgestapt naar bioproducten. Een ander bioschandaal gebeurde op 23 mei 2002, na de vondst van chloormequat-pesticide in biobabyvoeding van het merk “Vitagermine”¹⁰⁶.

Daarbovenop is het fundamentele probleem van de huidige landbouw op Europees vlak de te lage prijzen als gevolg van goedkoop geïmporteerde producten. Biolandbouw vergt nog meer inspanning, tijd en werk voor de boer. De bioboer produceert bijgevolg minder dan de gewone boer maar dankzij een zekere vraag kan de bioboer zich een zekere inkomen

¹⁰⁵ Duitse biolandbouw verspeelt onschuld in voedselschandaal, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>; *Raadsel rond herkomst nitrofen opgelost*, <http://www.vilt.be/informatie/nieuwsarchief/detail.phtml?id=2943>, 3 juni 2002.

¹⁰⁶ *Frankrijk : Chloormequat in bio-babyvoeding*, <http://www.agris.be/fr/02/306n4.asp>; *Belgie : Babybio recall 2*, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

verzekeren, al bevindt dit inkomen zich nog steeds onder de minimale inkomensgrens. De vraag naar bioproducten is namelijk vandaag nog niet groot genoeg. Zouden meer Europese boeren overstappen naar biolandbouw, dan zullen de prijzen van bioproducten natuurlijk dalen en zal het inkomen van bioboeren bijgevolg nog minder zijn.

Biolandbouw lost de ecologische problemen op daar het gebruik van pesticiden en kunstmest verbannen is en het aantal dieren per hectare op een natuurlijke peil blijft. Op cultureel vlak gaat de biolandbouw terug naar de traditionele waarden van de landbouw zoals teeltrotatie, werken mét de natuur en dichtbij de consument zijn. Maar zolang de vraag naar bioproducten niet structureel toeneemt vormt het geen oplossing voor de economische en de sociale problemen waarmee de Europese landbouw te kampen heeft.

De ideologie van de biolandbouw vormt niet alleen een oplossing voor de economische, ecologische, sociale en culturele problemen van de landbouw in Europa maar ook in de ontwikkelingslanden. Een van de basisprincipes van biolandbouw steunt op de lokale productie. Biologische producten uit Azië, Afrika of Amerika – zoals soja uit Brazilië – naar Europa importeren kan immers moeilijk als een biologisch fenomeen worden bestempeld aangezien het transport van het ene continent naar het andere uiterst onecologisch is. Zo kan men in Duitsland als boer de biolabel alleen krijgen wanneer men kan verzekeren dat de gebruikte grond- en hulpstoffen in Duitsland zijn geproduceerd. Deze lokale landbouw streeft kwaliteit na in plaats van kwantiteit en vermijdt al te veel verplaatsingen van gewassen, grondstoffen, goederen en boerenfamilies.

Daarbovenop is de biolandbouw arbeidsintensiever en het tekort aan landarbeiders groter. Werklozen kunnen op het platteland werk vinden. De kosten van bioproducten stijgt hierdoor waardoor bioproducten minder aantrekkelijk zouden zijn. Maar anderzijds vormen de plattelandsarbeiders met inkomen een markt. Zij hebben namelijk geld dat zij kunnen uitgeven.

Men mag niet vergeten dat de principes van de biolandbouw nauw aansluiten bij de principes van de landbouw van 50 jaar geleden. Algemeen wordt gesteld dat Oost-Europa op landbouwgebied zo'n 50 jaar achter loopt op West-Europa. Wat men vandaag op het Oost-Europese platteland ziet, zag men 50 jaar geleden op het West-Europese platteland. De Oost-Europese landbouw wordt als biologisch gekenmerkt waardoor men kan concluderen dat de

West-Europese landbouw van 50 jaar geleden eveneens biologisch georiënteerd was. De cultuur en verbondenheid aan de natuur dat zo eigen is aan het platteland, is in Oost-Europa veel meer aanwezig. Terwijl in het huidige West-Europese landbouwsysteem deze cultuur vervangen is door de kapitalistische drang naar als maar meer en groter. De biolandbouw, een terugkeer naar 50 jaar geleden voor de industrie het voor het zeggen kreeg, symboliseert dus eveneens de bescherming van het boerencultuur. Er moet evenwel gesteld worden dat de biolandbouw bewuster en intensiever ingaat op duurzame en ecologische factoren van productiviteit.

7.2.2 **Op Braziliaans vlak**

De bewustwording van Europeanen met betrekking tot voedsel komt het Braziliaans biolandbouw enkel ten goede: de Braziliaanse bioboeren kunnen hun producten nog beter verkopen wat andere boeren zal aanzetten tot het produceren van bioproducten. In Brazilië bestaat er al een heel certificatiesysteem omtrent biolandbouw. Voor deze bioboeren verzekert de Europese markt een goed inkomen. Maar, zoals eerder besproken is dit geen duurzame of toch geen echte bio-oplossing vanwege de lange geografische afstand die de producten moeten afleggen om van hun oorsprong tot de markt te komen.

Wanneer de Europese landbouw zich echter gaat richten op de biolandbouw zal zij steeds meer voor de Europese markt produceren en steeds minder capaciteiten hebben om voor de buitenlandse markt en dus ook de Braziliaanse markt te kunnen produceren. Hierdoor kunnen de Braziliaanse boeren hun producten makkelijker verkopen tegen normale prijzen op de Braziliaanse markt. De Europese vraag naar Braziliaanse bioproducten zou dalen met de komst van Europese bioproducten. Het is dan wel van belang om tegen de vrijhandelsconventies, in de geïmporteerde bioproducten van buiten Europa te belasten opdat zij door hun lagere prijzen de Europese bioboeren niet bedreigen.

De Braziliaanse boeren kunnen zodoende hun bestaan verzekeren en hoeven niet te grijpen naar chemische producten en nieuwe technieken en machines die het moderne landbouwsysteem in Brazilië van hen eist. Een biolandbouw in Europa (Amerika en de Cairns-landen achterwege gehouden) zou dus kunnen leiden tot een biolandbouw in Brazilië

en zo zorgen voor ecologische, sociale, culturele en economische oplossingen voor de landbouw.

Het is echter van het grootste belang dat de consument de voordelen van biolandbouw inziet. Wanneer eenmaal heel Europa biologisch zou zijn zullen er geen pesticiden meer zijn. De producten zullen dan wel duurder zijn maar ze zullen eveneens kwaliteit verzekeren vermits er geen vergissingen of fraude meer zal voorkomen, zoals in het geval van de Duitse biocrisis en het Franse biobabyvoeding-geval. De consument moet inzien wat de reële prijs is van zijn of haar eten- en drinkwaren. Het budget bestemd voor luxe goederen zal moeten dalen ten gunste van het budget voor primaire producten. De voordelen die de consument er uit zal halen, naast de verzekering van de kwaliteit van de etenswaar, zijn meer werkgelegenheid omdat de biolandbouw meer arbeid vergt, en een beter en gezonder leefmilieu.

Ondanks de ecologische, sociale, culturele en economische voordelen die de biologische landbouw kan bieden, zijn er toch mensen die beweren dat de biolandbouw geen oplossing kan vormen. Volgens hen zal de biolandbouw nooit genoeg kunnen produceren om de huidige wereldbevolking te voeden. Soja bevat eiwitten die door dieren in stikstof worden omgezet. Deze stikstof is van groot belang voor een goede productie van de grond. Biologisch landbouw hekelt het gebruik van producten met een verre afkomst. In Europa zal daarom geen soja meer gebruikt worden. Daarom stellen sommige mensen dat Europa geen alternatief heeft om de vruchtbaarheid van de grond te verzekeren en daardoor niet genoeg kan produceren om de Europese bevolking te voeden.

Dr. Ir. E. Goewie van de landbouwuniversiteit van Wageningen, Nederland, stelt echter dat de goede biobedrijven maar 10 % minder produceren dan de intensief producerende moderne bedrijven. Volgens hem kan dit door efficiënt om te gaan met stikstof, bijvoorbeeld in de vorm van klaver, een plant waarvan de wortels stikstof bevatten en de blaadjes eiwitten.

7.3 Vegetarisme

7.3.1 Op Europees vlak

Zoals eerder vermeld komt er in Europa een zekere bewustwording omtrent het voedsel van de Europeanen. Dit manifesteert zich bijvoorbeeld door de komst van bioproducten, maar ook het vegetarisme heeft aan populariteit gewonnen. Toch is dit geen oplossing voor de landbouw. De maatschappij van vandaag is grotendeels gebaseerd op economische stellingen zoals winstmaximalisatie, productiviteit en efficiëntie. De boeren zijn daar ook in meegesleurd. Veronderstel nu dat iedereen zich vegetarisch zou voeden en er dus geen vlees gegeten wordt. Dan zouden er heel wat minder dieren op Europese boerderijen gefokt kunnen worden, en ook op boerderijen wereldwijd, zoals in Brazilië, daar het land een grote vleesproducent is. De landbouwgrond zou veel meer gaan dienen voor de verbouwing van plantaardig voedsel en gewassen zoals groenten en fruit voor menselijke consumptie, in plaats van voor de groei van dieren. De kweek van plantaardig voedsel zal veel intensiever dan voordien worden waardoor de grond zonder de nodige bemesting snel(ler) uitgeput zal raken. Het is de mest van de dieren die al dan niet gecombineerd met industriële kunstmest, vandaag de grond bemest. Bij de veronderstelling dat iedereen vegetarisch zou zijn zal de wereldwijde veestapel gedeeltelijk nog van nut zijn daar koeien melk produceren en kippen eieren, enz. en ook bruikbare mest. Maar de veestapel zou wel eens te klein kunnen zijn om de nodige meststoffen te produceren die nodig zijn om de grond voor de plantaardige voedselproductie vruchtbaar te houden. Ofwel zal de landbouwgrond armer worden, ofwel gaat men meer kunstmest strooien.

In de veronderstelling dat iedereen veganistisch zou zijn (geen producten consumeren afkomstig van dieren zoals melk en eieren) zal er geen veestapel meer zijn en is de landbouw alleen op kunstmest aangewezen om aan de vraag naar plantaardige voedsel te kunnen voldoen. Daarbovenop hebben dieren zoals koeien, kippen, varkens, en dergelijke, geen enkel nut meer en zullen zij nauwelijks meer op boerderijen te vinden zijn. Op termijn zal men ze enkel nog op kinderboerderijen vinden net als de trekpaarden van 50 jaar geleden. In het wild zullen we ze misschien nog in natuurreservaten terugvinden.

Er dient wel vermeld te worden dat in de veronderstelling dat iedereen vegetarisch of veganistisch zou zijn, er minder dieren nodig zijn en bijgevolg vijf tot zeven keer meer land

beschikbaar zou moeten zijn. De productie van plantaardig voedsel kan dan op zodanig grote schaal gedaan worden dat de wereldbevolking geen honger hoeft te lijden. Maar de vraag blijft of het beschikbare land zonder dierenmest vruchtbaar genoeg kan blijven om het nodige voedsel te produceren. Een alternatief op dierenmest zijn de zogenaamde “groenbemesters”. Het betreft gewassen zoals klaver, mosterd of raaigras die voedingsstoffen voor de grond produceren. Of ze genoeg produceren om de landbouw in een vegetarische of veganistische wereld te verzekeren moet nader onderzoek uitwijzen.

7.3.2 Op Braziliaans vlak

De argumenten hierboven vermeld gelden eveneens voor de Braziliaanse landbouw. Al kent de Braziliaanse landbouwgrond reeds armoede door een uitputtende verbouwing van plantaardige voedingsproducten. Deze landbouwgronden hebben vaak een tekort aan stikstof. Doordat stikstofrijke gewassen zoals soja massaal worden geëxporteerd en ook de tamelijk grote veestapel toch niet kan voldoen aan de nood aan stikstof voor de Braziliaanse bodem wordt er uitgekeken naar chemische stikstof in de vorm van kunstmest of, wat nog goedkoper is, nieuwe, nog ongerepte gronden ontginnen. Vegetarisme en veganisme, of te wel een stijging van de vraag naar plantaardige voedselproducten zoals soja zullen dit fenomeen enkel versterken en de situatie enkel verergeren. Daarbij is de Braziliaanse tropengrond zeer snel uitgeput en moeilijk vruchtbaar te houden. Tenzij groenbemesters de capaciteiten hebben om genoeg voedingsstoffen voor de grond te produceren. Maar dit is nog onzeker.

Hoe ideologisch het vegetarisme en veganisme schijnen, ecologisch is het onverantwoord. Vegetariërs en veganisten kijken veelal vanuit het perspectief van dierenwelzijn. Toch mag men niet vergeten dat de mens zowel carnivoor als herbivoor is. Willen we de natuur opnieuw zijn gang weer laten gaan zou de mens ook dit feit moeten respecteren. De westerse mensen zouden eveneens moeten streven naar een daling van hun vlees consumptie. Het dierenwelzijn kan ook op andere manieren verbeterd worden. Verder is het ethisch en cultureel onmogelijk om iedereen op plantaardig voedsel te laten leven.

7.4 Gezamenlijke voordeel

De Braziliaanse landbouw laat zien hoe moeilijk het is om “voedselveiligheid” te baseren op duurzame landbouwsystemen. De afhankelijkheid van de wereldeconomie is zeer groot. Voor de ontwikkelingslanden volstaat de opheffing van importbarrières door de rijke landen niet. Het marktaandeel van ontwikkelingslanden zou kunnen stijgen en de handelsbalans zou kunnen verbeteren. Maar Brazilië laat zien dat bij de opheffing van importbarrières, enkel een klein deel, de rijke en grote boeren, ervan zouden profiteren. De ecologische problemen zullen blijven of zelfs verergeren als gevolg van de opvoering van de sojateelt. Het ontwikkelingsprobleem voor ontwikkelingslanden situeert zich dus niet alleen op internationaal vlak. Veranderingen en hervormingen van de landbouw op nationaal vlak zijn een noodzaak.

Eerlijke handel moet sociale, milieu, economische en culturele diversiteiten respecteren en alle partijen moeten er voordeel uit kunnen halen zonder dat er een zou worden uitgebuit. Wanneer dit op nationaal niveau eenmaal gerespecteerd zou worden, kan het de onderhandelingen op internationaal vlak beïnvloeden.

Voorlopig worden in Brazilië de diversiteiten niet gerespecteerd maar er zijn wel beslissingen genomen op lokaal, nationaal en Europees vlak die duurzame landbouw op positieve wijze kunnen beïnvloeden. De EU heeft besloten geen genetisch gemodificeerde soja in te voeren. Door te weigeren GGO voedsel te kopen oefent de Europese consument druk uit op de distributieketens die deze druk doorvoert naar de voedselverwerkers en producenten. Naast de campagnes die burgerbewegingen reeds opgevoerd hadden, kregen zij dus bijval van economische factoren. Daardoor vindt men – nog – “geen” genetisch gewijzigde soja in Brazilië.¹⁰⁷

Het belang van georganiseerde nationale burgerbewegingen die druk uitoefenen op de overheid is op wereldniveau van belang. Bij gebrek aan grote nationale druk schikken de ontwikkelingslanden zich bij onderhandelingen grotendeels aan de wil van de ontwikkelde landen die grote druk uitoefenen. De aanwezigheid van georganiseerde volksbewegingen is daarom van groot belang om druk op de overheid uit te oefenen opdat deze een welbepaalde agenda zou samenstellen waarin de belangen van de bevolking zo goed mogelijk in worden

¹⁰⁷ GGO-soja wordt op het Braziliaanse platteland helaas reeds op clandestiene wijze gekweekt.

verdedigd. De volksbewegingen kunnen echter ook op internationaal vlak een rol spelen wanneer zij volksbewegingen van andere landen zouden steunen. Dit zou een betere uitwisseling van informatie ten goede komen en hun posities versterken. Voorbeelden hiervan zijn de protesten tegen genetisch gewijzigde voedsel. Daar de standpunt van de kleine boeren in Brazilië grotendeels overeenstemt met het standpunt van de Europese kleine boeren, kan er voor bepaalde punten samen geijverd worden naar een manier om hun belangen in internationale onderhandelingen te verdedigen.

7.5 Multifunctionaliteit van de landbouw

Het moderne westerse landbouwsysteem veroorzaakt niet alleen milieuproblemen maar ook armoede op directe en indirecte wijze. In ontwikkelde landen waar het landbouwmoderniseringsproces tientallen jaren geleden begonnen is, hebben in de loop der jaren vele boeren en vooral landarbeiders, hun landbouwactiviteiten stop moeten zetten en zijn naar industriële steden getrokken. Het grondbezit is zich hierdoor gaan concentreren en het platteland is gaan veranderen. De vele kleine boerderijtjes die omgevormd zijn tot woonhuizen, zijn hier een concreet voorbeeld van. Het wordt voor politici steeds duidelijker dat de landbouw niet alleen de rol van voedselproductie vervult, maar ook vele andere maatschappelijke rollen heeft. Daarom gebruikt de EU de term “multifunctionaliteit” om de bescherming van Europese landbouwers te rechtvaardigen. Wanneer men spreekt over duurzame landbouwsystemen en voedselveiligheid is het van belang om tevens over de multifunctionaliteit van de landbouw te spreken. Naast de hoofdzaken van landbouw zoals voedselvoorziening, stelt het mensen tewerk die op positieve wijze voor het behoud van de landschap zorgen. Een goedkopere wijze om voor het landschap te zorgen is er voor de maatschappij niet. Landhervorming en landbouwpolitieken die streven naar familiale en kleine landbouw zijn daarom zeer belangrijk om tot duurzame landbouw te komen.

Opdat de bevolking, de burgerij, de landbouwproblemen begrijpt en er op anticipeert is het belangrijk dat de afstand tussen de consumenten en de boeren kleiner wordt. Sinds de komst van de voedselindustrie heeft de consument geen enkel contact met de boeren meer. Het zijn de consumenten die de boeren echter een oplossing kunnen bieden en de voedselindustrie uitdagen. De GGO-discussie is hier een uitstekend voorbeeld van. Landbouw moet voor iedereen van belang zijn, niet slechts voor de boeren maar ook voor de consumenten.

7.6 Zoeken naar alternatieve producten

Voor de nakende soja-expansie in Brazilië zou men om ecologische, culturele en misschien ook sociale redenen naar alternatieven kunnen zoeken. Dit zou een oplossing kunnen zijn voor de negatieve effecten van de sojaproductie in Brazilië maar een daling van het nationaal inkomen van Brazilië teweegbrengen.

Bij een daling van het nationaal inkomen zou Brazilië de exploitatie van andere natuurlijke bronnen wel eens kunnen verhogen, bijvoorbeeld van de houtindustrie. Een alternatief voor soja kan de oorzaak worden van andere ecologisch, economische en sociale problemen.

Ook in Europa is het de vraag of een alternatief genoeg oplossingen kan brengen zonder teveel problemen. De vraag naar eiwitrijke grondstoffen blijft en het alternatief zou dus eveneens een eiwitrijk grondstof moeten zijn. De vraag naar stikstof blijft ook. Alternatieven voor soja zijn bijvoorbeeld maniok, aardnoten en vismeel. Maar hiermee wordt het probleem verschoven naar andere landen zoals Thailand, Singapore of Senegal. Hierdoor zal er een overschot aan stikstof in Europa blijven en indien het alternatief niet in Europa gevonden kan worden zal er nog steeds een ecologisch onevenwicht blijven en zal de ecologische kringloop binnen Europa verbroken blijven. Een voorbeeld van een Europees alternatief is klaver. Klaver produceert zowel stikstof voor de grond als eiwit voor de dieren. De vraag is of klaver enerzijds genoeg stikstof kan produceren om de vruchtbaarheid van de grond te verzekeren en een goede productie van de grond te vrijwaren en anderzijds of het voor genoeg eiwitten kan zorgen om op vlak van vlees- en zuivel de Europese veestapel genoeg te laten produceren om de voeding van de Europeanen te verzekeren.

Zoals reeds vermeldt vormen groenbemesters een mogelijk oplossing. Bij overproductie van bijvoorbeeld graan moedigt de EU zelfs het gebruik van groenbemesters aan in plaats van tarwe.

7.7 Minder handel in landbouwproducten

Oplossingen zijn theoretisch makkelijk te vinden, net zo makkelijk als het voor mondialisten is om de theorie van specialisatie en vrije handelsmarkt te verdedigen. Al zijn er ook positieve kanten aan globalisatie, toont de praktijk ons de negatieve zijden van een perfect lijkende theorie. Voor deze negatieve zijden moeten oplossingen gevonden worden. Een oplossing bestaat erin te streven naar een ecologische, sociale, economische en cultureel verantwoord duurzame landbouw waarbij er op internationaal vlak minder handel gedreven wordt in landbouwproducten. Hierdoor beconcurrereert men elkaar minder met lage, haast onmogelijke prijzen en kunnen de Brazilianen in plaats van te exporteren, hun eigen bevolking voorzien. De Braziliaanse bevolking heeft aanvankelijk niet veel geld, wat de binnenlandse markt voor Braziliaanse boeren onaantrekkelijk maakt. Maar, zoals reeds gesteld, wanneer de EU minder goedkope (zuivel)producten naar Brazilië uitvoert of wanneer Europa de prijzen van haar producten optrekt naar de werkelijke waarde en dus niet artificieel laag houdt door (inkomens)subsidies, dan zullen Braziliaanse producten interessanter worden, in de eerste plaats voor de Braziliaanse bevolking. Zij kunnen zo de Braziliaanse producten aankopen, de boeren kunnen op hun beurt op meer inkomen rekenen en personeel aanwerven dat op zijn beurt weer koopkracht verwerft voor Braziliaanse goederen. Op Braziliaans niveau moet er tevens gestreefd worden naar landbouwhervorming om landloze boeren weer aan land te helpen en om zo voor meer werk op het platteland te zorgen.

Ontwikkelingslanden zullen geen last meer hebben van dumping waardoor de waarde van de lokale boer weer wordt hersteld en hij zijn producten weer voor een redelijke prijs kan verkopen. Hetzelfde geldt voor de Europese boer. Europese boeren kunnen eveneens hun familiale bestaan weer verzekeren daar de prijzen van hun producten stijgen waardoor ze eindelijk de reële waarde ervoor krijgen. Zijn familiebestaan zal weer perspectief hebben tegenover de geïndustrialiseerde landbouw. Zo blijft de landbouwproductie grotendeels lokaal waardoor de ecologische en de economische kringloop voor een groot deel hersteld kunnen worden en duurzame landbouw mogelijk wordt. Europese boeren kunnen eveneens hun familiale bestaan weer verzekeren daar de prijzen van hun producten stijgen waardoor ze eindelijk de reële waarde ervoor krijgen. Voorwaarde is wel dat er importheffingen komen op landbouwproducten wanneer deze de toekomst van de kleine familiale Europese boer zou kunnen schaden bijvoorbeeld door (onwaarschijnlijk) lage prijzen. Het quotasysteem mag eveneens niet opgeheven worden. De opheffing van het quotasysteem zou leiden tot

massaproductie met het oog op schaaconomie in plaats van stimulering door het vraag-en-aanbod-systeem, waardoor vooral de kleinere boeren in geen tijd hun boerderij zullen moeten verlaten of verliezen.

Zo blijft alles lokaal waardoor de ecologische kringloop voor een groot deel hersteld kan worden en duurzaam landbouw mogelijk wordt. Hierdoor kunnen de doelstellingen die de wereldleiders in 1996 opgesteld hadden, zijnde het halveren van het aantal hongerlijdenden in de wereld tegen 2015, toch nog worden bereikt: driekwart van de 800 miljoen hongerlijdenden in de wereld zijn immers boeren!¹⁰⁸ Wanneer deze boeren zich in hun bestaan kunnen verzekeren en een overschot kunnen produceren zullen zij dit overschot aan andere hongerlijdenden kunnen verkopen.

Twee spelbrekers:

De eerste is de zeer ontwikkelde landbouw van de VS, hun machtige positie in de wereldpolitiek en hun wil om alles, vooral de handel, te domineren. Dit kan het model hierboven uit evenwicht brengen. Een tweede spelbreker vormen de westerse consumenten. Zij moeten overtuigd worden dat het deel van hun budget dat zij aan eten besteden onrealistisch is. De werkelijke prijs van (kwaliteits)voedsel is veel hoger. Ze moeten ertoe bereid zijn meer te willen uitgeven aan voedsel maar dit kan moeilijk zijn aangezien de rest van hun budget naar luxe gaat dat zij niet gemakkelijk willen opgeven of althans verminderen.

Op deze spelbrekers zijn er ook weer oplossingen:

Een eerste oplossing bestaat erin de ontwikkelingslanden de toestemming geven handelsbarrières op te leggen om hun eigen productie te beschermen alsook de ontwikkeling van de interne markt. Het gevaar is wel dat zij geconfronteerd kunnen worden met de hoge schulden die zij hebben tegenover bijvoorbeeld de VS. IJveren voor de kwijtschelding van deze schulden blijft dus belangrijk. Een tweede gevaar is dat men dezelfde weg zou opgaan als India.

India heeft in het verleden ooit een protectionistisch beleid gevoerd waarbij zij zeer hoge importbarrières stelde. Zo bevorderde zij de binnenlandse productie en ontwikkeling. Dit

¹⁰⁸ L. VANKRUNKELSVEN, *Bové staat niet alléén*, (onuitgebracht artikel), 2002.

project vereiste wel enige investeringen op technisch en financieel gebied, die veelal uit het buitenland moesten komen. In het begin ontwikkelden de Indiase ondernemingen zich zeer goed, kenden zij een snelle groei en waren ze competitief op de interne markt. Maar omdat zij beschermd werden door de Indiase importbarrières kon hen niets gebeuren waardoor zij op internationaal vlak slecht presteerden. Hierdoor was de export laag waardoor India na een tijd teveel schulden kreeg om een dergelijk protectionistisch beleid te behouden en zij de grenzen moest openen. De Indiase ondernemingen kregen het zwaar te verduren en een periode van recessie en werkloosheid volgde.

Verdeling van de rijkdommen en stimuleren van concurrentie om op een zo kort mogelijk termijn mee te kunnen dingen op wereldvlak is daarom zeer belangrijk.

Het EU-landbouwbeleid heeft, net als het Amerikaans landbouwbeleid en die van de Cairns-groep, een grote invloed op de rest van de wereld, de ontwikkelingslanden inbegrepen. Wanneer zij zich zouden bezinnen en hun beleid veranderen ten voordele van de ontwikkelingslanden dan zouden deze landen een groter marktaandeel kunnen krijgen. Maar het is van het grootste belang dat de ontwikkelingslanden ervan profiteren om hun landbouw duurzaam te maken om zo armoede te kunnen bestrijden, de natuurlijke grondstoffen te behouden en economische groei te verzekeren. Ontwikkeling bestaat dus zowel uit groei in het buitenland als in het binnenland, bijvoorbeeld door middel van de volgende oplossing.

7.8 **Het model van Sri Lanka**

In Sri Lanka worden grootgrondbezitters verplicht een klein deel van hun grond aan hun werknemers (vaak kleine boeren van weleer) te geven om iets onafhankelijker te zijn. De uitvoering hiervan brengt wel de nodige implicaties met zich mee:

- het slechte grond wordt hen toebedeeld;
- de macht van de werkgever is zeer groot in een land waar werkloosheid zeer hoog is;
- kan dit beleid daarom nog wel gecontroleerd worden?

Een definitieve oplossing is het zeker niet: het deel dat grootgrondbezitters zouden moeten afstaan is zeer klein in vergelijking met de grond dat zij in hun bezit hebben. Bovendien hebben zij ook weinig personeel vanwege mechanisering.

In geval van landverdeling is het zeer belangrijk de boeren te vormen. De kleine boeren die vroeger van hun land verjaagd zijn hebben sindsdien veel van hun kennis verloren. Een voorbeeld is Zimbabwe waar het land van de grote boeren onder de “oud-strijders” is verdeeld. Al waren de rijkdommen onterecht verdeeld, de landarbeiders hadden onder de grote landheren te eten. De landheer wist hoe hij het land moest laten produceren. Nu het land verdeeld is onder de oud-strijders is de productie zeer snel gedaald. Onder de oud-strijders bevinden zich voormalige boeren maar ook mensen uit de stad. Zij hebben geen kennis – meer – over landbouw.

Dat 85 % van de boerenbevolking in de wereld honger lijdt is daarom geen verrassing. Veel know-how moet hen bijgebracht worden. Hen moet alles geleerd worden, maar wel volgens de traditionele waarden van de lokale landbouw. Niet volgens het VS/Europees landbouwmodel daar deze haar nadelen heeft getoond en heeft laten zien niet overal toepasbaar te zijn.

7.9 **Uitwisselingen**

Know-how is in de landbouw zeer belangrijk. In een wereld waar de landbouw kapot gaat vanwege de internationalisering is het belangrijk dat de boeren van elkaar leren. Het is voor de Braziliaanse boeren belangrijk te zien hoe hun landbouw er uit zou kunnen zien wanneer zij doorgaan met de modernisatie van hun landbouw. De VS en de EU kunnen een voorbeeld zijn. Anderzijds is het voor de Europese boer belangrijk om te zien hoe het ook anders kan zodat hij inspiratie kan opdoen om een alternatieve wijze van boeren voor te stellen.

Dit kan door het uitwisselen van informatie tussen bijvoorbeeld de Braziliaanse en de Europese boeren, of zelfs door uitwisselingen van personen. Dit is een van de voordelen van globalisatie die zeker benut moet worden.

Echte duurzame landbouw is pas mogelijk wanneer landbouw weer lokaal wordt. Maar dit moet wel op wereldniveau gebeuren: zolang Europa haar vee soja voert zal Brazilië Amazonewouden kappen om aan de sojavraag te kunnen voldoen.

Naar het voorbeeld van eerder, waarbij lokale volksbewegingen collega's van andere landen steunen, kan men ook hier op globaal niveau ervaringen uitwisselen over "lokale duurzaamheid" om technische, financiële, culturele, politieke en handelsbarrières voor duurzame landbouw te overwinnen. De Europese boeren zouden veel kunnen leren van de Braziliaanse kleine boeren inzake omgang met de natuur. De Brazilianen kunnen daarentegen wat opsteken van de Europese kredietverlening aan boeren.

7.10 Druk op de distributiesector

De distributiesector is een van de grote oorzaken van de landbouwproblematiek in Europa. Supermarkten zijn zonder twijfel de meest bezochte plaatsen door consumenten. De supermarkten beoefenen een enorme prijsconcurrentie op elkaar. Deze prijsconcurrentie is mogelijk door hun producten met een lage prijs aan te kopen. Wanneer een product tegen een lagere prijs wordt aangekocht leidt dit niet altijd tot een prijsdaling in de schappen. Het wordt beschouwd als winst. Wegens een gebrek aan alternatieve verkoopplaatsen en de populariteit van de supermarkten voor consumenten hebben de grote winkelketens de producenten in hun macht. Onder deze producenten bevinden zich niet alleen ondernemingen maar ook op directe of indirecte wijze boeren. Wanneer een producent niet aan de gevraagde prijs kan leveren gaan de distributieketens simpelweg elders zoeken. In de huidige internationale markten is het voor hen zeer gemakkelijk producten uit het buitenland te kopen. Zo wordt bijvoorbeeld de Belgische biomarkt benadeeld tegenover de Poolse, omdat deze laatste goedkoper is. Dit geldt niet alleen voor bioproducten maar voor alle landbouwproducten en andere goederen.

Wanneer de landbouwers niet aan de gevraagde prijs kunnen produceren en bijgevolg hun producten niet meer in de schappen krijgen wordt overleven onmogelijk.

Het is daarom van groot belang om manieren te vinden om druk uit te oefenen op de distributieketens. De grootste druk die er uitgeoefend kan worden komt van de consument. De consument moet inzicht krijgen in het probleem en zijn of haar voorkeur voor bepaalde (nationale) producten uitspreken door alleen deze te kopen, ook al zijn ze duurder. En bij gebrek aan deze producten in de schappen moet de consument niet overgaan tot de aankoop van een concurrentieel product maar eerder het product elders proberen te verkrijgen, bijvoorbeeld in een ander supermarkt of bij de producent zelf.

Hierdoor worden de supermarkten op een andere wijze aan elkaar uitgespeeld en kunnen de producenten druk uitoefenen op de supermarktketens om hun producten voor een redelijke prijs aan te kopen. Belangrijk is wel dat de producenten dan niet te veel macht gaan krijgen wat de consument zou kunnen benadelen.

De kans dat de consumenten dergelijke acties zouden voeren is echter onwaarschijnlijk.

De politiek zou ook druk kunnen uitvoeren door regels op te stellen. Deze regels riskeren echter in strijd te zijn met de vrijhandel. Bovendien heeft de distributiesector vanwege haar belangrijke rol in de economie een aanzienlijke invloed op de politiek, dus op die regels.

En ook de media worden belemmerd oor te geven aan het beleid van de distributiesector daar deze sector via advertenties instaat voor een deel van het inkomen van de media.

7.11 Oorsprongskeurmerken

Een tweede oplossing kan gevonden worden in het oprichten van oorsprongskeurmerken waaraan men kan zien waar het product vandaan komt en zo kiezen voor de goedkopere vaak gesubsidieerde product van het buitenland of de duurdere locale producten die de werkelijke waarde van het product weerspiegelen waarbij men tegelijkertijd de lokale economie ondersteunt, met andere woorden zijn eigen intrest.

Een eerste variant op deze laatste oplossing vindt men al terug in de huidige biolandbouw. Deze blijft momenteel nog zeer lokaal (althans op Europees niveau) en moet ook lokaal blijven. Zo kan men in Duitsland het biokeurmerk niet verdienen als men biologische grondstoffen van verre oorden aankoopt. Bio staat namelijk voor duurzaam en duurzaamheid bekomt men niet door van ver te importeren maar door lokaal te blijven. In Brazilië is er een opmars van biosoja waar ook in Europa een steeds grotere vraag naar is. Deze vraag mag echter pas beantwoord worden wanneer de lokale bevolking, de Braziliaanse bevolking, geen honger meer heeft, dat is namelijk duurzaam. Het is erg belangrijk om de biolandbouw niet tot een industrie om te vormen wat helaas al in enige mate in Duitsland gebeurd is.

7.12 Combinatie

De oplossingen hierboven zijn maar enkele. Iedereen heeft zijn of haar eigen visie op de feiten en geeft daarom andere oplossingen. De verschillende oplossingen hierboven richten zich veelal op specifieke problemen en niet op de landbouwproblematiek in zijn geheel. Sommige oplossingen vormen enkel een oplossing in combinatie met andere oplossingen. Andere oplossingen spreken elkaar juist tegen. Een algemene oplossing voor de problematiek vinden is dus zeer moeilijk en zal veel tijd vergen. De te vinden oplossing zal een combinatie moeten zijn van verschillende oplossingen en tevens een middenweg voor deze oplossingen vormen. Deze oplossing zal moeten worden gevonden door middel van projecten waaruit lessen kunnen worden getrokken en verbeteringen worden gemaakt.

De oplossing moet

- Ecologisch verantwoord zijn.
- Importbarrières promoten om de lokale productie – symbool van duurzaam landbouw – te beschermen.
- Exportsubsidies verbieden om de duurzame ontwikkeling van een ander land niet te saboteren.
- Het gebruik van quota's verplichten om het risico te vermijden van systematisch overproductie met alle ecologische, sociale, culturele en economische gevolgen dien.
- Verdeling van rijkdom. Hier komt landhervorming aan te pas.
- De overdracht van kennis bevorderen opdat de “nieuwe” boeren hun kostbare activa efficiënt doch duurzaam aanwenden.
- De schuld van de arme landen opheffen zodat deze zich niet verplicht zien de landbouw, een van hun weinige productiedomeinen, tot export aan te zetten maar juist kan laten ontwikkelen om tot zelfbevoorrading te komen.
- De consument inzicht geven in de landbouwproblematiek en duidelijk maken dat het hem of haar ook aangaat.
- De distributieketens minder macht geven opdat zij geen prijzending kunnen uitoefenen.
- De landbouwproducten voor de werkelijke waarde aan de consument aanbieden.

- Wereldwijd worden uitgevoerd met steun van internationale instanties zoals de WTO en het IFM. Wanneer een land zich hier niet aanhoudt kan het gevolgen hebben voor de landbouwontwikkeling van andere landen.

Tijd, raad en ervaring moet uitmaken wat de beste combinatie is voor een oplossing voor de wereldwijde landbouwproblematiek.

8 Conclusie

Een van de axioma's van de globalisatie is dat elk land zich specialiseert in datgene waarin het een competitief voordeel heeft. Dat wil zeggen dat Brazilië, dat zeer competitief is in de productie van GGO-vrije soja, zich hierin zou moeten specialiseren. Brazilië heeft zich hierin gespecialiseerd met groot succes. De sojaproductie helpt vandaag in belangrijke mate mee de nationale schulden af te betalen. Zonder globalisatie had de sojaproductie nooit zo belangrijk kunnen worden.

Mondialisten stellen dat vrijhandel een land uit armoede kan halen en uiteindelijk leidt tot welvaart voor iedereen, de arme mensen inbegrepen. West-Europa is daar het grootste voorbeeld van: er is geen armoede noch honger.

Toch is er een groot verschil tussen arm en rijk in de wereld. Dit verschil wordt steeds groter. Mondialisten zijn van mening dat vrijhandel daarom des te belangrijker is.

Brazilië vertelt echter een ander verhaal. De Braziliaanse sojaproductie, boegbeeld van de Braziliaanse globalisatie, heeft enkel nog maar welvaart geleverd aan rijken. De armen zijn armer en talrijker geworden. Vele factoren hebben deze evolutie in de hand gehad, factoren waar zelfs globalisatie niets aan kan doen. Maar door de wijze waarop de huidige maatschappij in Brazilië georganiseerd is zal globalisatie de situatie enkel verergeren.

Voorlopig wordt het Westen enkel rijker en stijgt de hongernood elders in wereld.

Het sojaverhaal laat ons duidelijk zien hoe het zover is kunnen komen. Alles is aan elkaar gelinkt: de economie, de maatschappij, het milieu en de cultuur. Wanneer men een grote verandering in een van deze vier factoren teweegbrengt heeft het automatisch effect op de andere factoren. Zowel de West-Europese welvaart als de Braziliaanse sojateelt laten dit zien.

Men kan zich de vraag stellen of globalisatie dan wel per definitie welvaart brengt, en zoja, aan wie? Is het dan nog wel verantwoord? Moeten we de term globalisatie niet herzien in de lijn van een “gematigde” of “duurzame” globalisatie?

Globalisatie heeft onmiskenbare voordelen. Dankzij globalisatie zien we wat er aan de andere kant van de wereld gebeurt, waar onze behoeften naar leiden. Maar het is tevens de huidige globalisatie die deze problemen veroorzaakt. Dit werk pleit daarom voor een andere

globalisatie waarin niet alleen de economie maar ook de maatschappij, het milieu en de verschillende culturen in centraal staan.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE WERKEN

1 BOEKEN

ALSTON L.J., LIBECAP G.D., and MUELLER B., Titles, conflicts and land use – The development of property rights and land reform on the Brazilian Amazon frontier. 4de druk. Universtiy of Michigan, 1999.

BAYER M., *Brazilië, mensen, politiek, economie en cultuur*. KIT-uitgeverij, 1997.

CARAVELLE, *Cahiers du monde hispanique et meso-brésilien*. Toulouse, Presses Universitaires du Mirail, 1997.

GUIBERT M., *Examen des politiques commerciales: Brésil 2000*. Genève, 2000.

Moderne Encyclopedie. Meije, Vigila, Elsevier Copyright Management S.A., Neuchâtel / Canal House Publishers, 1990.

ROLLAND D., *Le Brésil et le monde – pour une histoire des relations internationales des puissances émergentes*. L'Harmattan, 1998.

SMIT J.-P., *Duistere Machten*. Amsterdam, Agri & Cultuur, 2000.

VANKRUNKELSVEN L., *Brazilië: Spiegel van Europa*. Dabar-Luyten, 2000.

2 ARTIKELS

Belg koestert hond en kat. In: *De Standaard*, 10 april 2003.

COPPENS G., Producenten gewurgd, consumenten misleid. In: *Wervelkrant*, nr. 2, februari 2003, p. 3.

Dierenvoeding is 'booming business'. In: *De Standaard*, 11 juli 2001.

Le commerce équitable: souci majeur des agriculteurs du Sud comme du Nord. In: *Plein Champ*, jrg. 3, nr. 11, 20 maart 2003, p. 1.

REYNDERS C., Voor mij zit landbouw op het verkeerde spoor. In: *Colloquium naar een duurzame landbouw? Wervelkrant*, 30 maart 1998, p. 1.

VANKRUNKELSVEN L., Het soja verhaal. In: *Wervelkrant*, nr. 3, Oktober 2003, p. 7.

VANKRUNKELSVEN L., Politieke aspecten van graan in de wereld. In: *Wervelkrant*, nr. 2, februari 2003, p. 5.

3 PUBLICATIES

CENTRAAL VEEVOEDERBUREAU, *Voedernormen landbouwhuisdieren en voederwaarde veevoerders: verkorte tabel 1993*. CVB-reeks n° 13, augustus 1993.

CORDEIRO A., *Sustainable Agriculture in the Global Age: Lessons from Brazilian Agriculture*, Stockholm, Zweden, 2000 (Rapport Swedish Society for Nature Conservation).

COPPENS G., *Soja als GGO*, februari 2003 (onuitgebracht artikel).

DUTRY C., *Voedsel als koopwaar en wapen*, 2002 (ter gelegenheid van Wereldvoedseldag).

L'agriculture brésilienne: evolution récente des politiques et perspectives des échanges, n° 55, Paris, 1997.

OCDE, *Brésil: études économiques de l'OCDE 2000-2001*.

SALTO, *WTO en voedselzekerheid: contradictio in terminis?*, Antwerpen, november 2000.

Soy, the new trigger for Amazon deforestation: Sustainable (organic and Fair Trade) as an alternative? – An intermediate report, oktober 2001.

VERCAUTEREN A., *Soja – Perspectieven van het Zuiden – Brazilië*, 2002 (onuitgebracht artikel).

VERHOFSTADT G., *De paradox van het antiglobalisme*, 30 oktober 2001 (open brief).

VANKRUNKELSVEN L., *Bové staat niet alléén*, 2002 (onuitgebracht artikel).

VANKRUNKELSVEN L., *En nog eens soja*, (publicatie onbekend).

VANKRUNKELSVEN L., *Mestexport-Pestimportland*, maart 2003 (onuitgebracht artikel).

VANKRUNKELSVEN L., *Toespraak internationaal sojaseminarie*, Chapéco, Santa Catharina, Zuid-Brazilië, 26 juli 2002.

4 WEBSITES

Australiërs willen schapen en koeien minder winderig maken,
<http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

België : Babybio recall 2, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

BOLHUIS J., *Tijdelijk hogere sojaprijzen door diermeelverbod*,
<http://www.lei.dlo.nl/publicaties/HTML/agrimonitor/stukken/diermeelverbod.htm>

Brazilië: certificering niet gemodificeerde soja,
www.minlnv.nl/infomart/lba/2002/20/lba43.htm, 21 juni 2002.

BROUWER T., *De parallellen tussen het Ahold debacle en het EU Zuivelbeleid*,
<http://www.nieuwgrazer.nl/forum>, 14 maart 2003.

DE BRUYN L., VANKRUNKELSVEN L. en HENSKENS W., *Duurzame landbouw is wereldwijd ecologisch en sociaal: Vijf stellingen voor wereldwijde duurzaamheid – Grondvest*, <http://www.sdnl.nl/gv3k99-b.htm>.

Duitse biolandbouw verspeelt onschuld in voedselschandaal, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

Europa importeert volop GMO gewassen, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=27684>, 14 december 2001.

Frankrijk : Chloormequat in bio-babyvoeding, <http://www.agris.be/fr/02/306n4.asp>.

Geïmporteerde soja beste vervanger voor diermeel in veevoer, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=24387>, 21 maart 2001.

Greenpeace protesteert tegen Monsanto's aanvraag voor soja-genpatent, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=26933>, 23 oktober 2001.

GREENPEACE, *The advantages of non-genetically engineered soya and corn for the Brazilian market*, www.greenpeace.fr/campagnes/ogm/dossiers/brazil_soya_en.pdf, 2002.

Had u nog een vraag over Max Havelaar?, <http://www.maxhavelaar.com/nl>

Marktomvang vleesvervangers stijgt met 40%, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=27811>, 27 december 2001.

Mestfabriek aan zee, <http://www.agris.be/nl/va02306.htm>.

Onrust over gevaren van eten soja, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=22201>, 14 augustus 2000.

Raadsel rond herkomst nitrofen opgelost, <http://www.vilt.be/informatie/nieuwsarchief/detail.phtml?id=2943>, 3 juni 2002.

Vaak eten van soja zou kunnen leiden tot hersenveroudering, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=29136>, 15 april 2002.

VANKRUNKELSVEN L., *Gekke koeien, Gekke mensen*, www.sap-pos.org/sjw/artikels/archief/dierenrechten1.htm, 8 december 2000.

VANKRUNKELSVEN L., *Steak Onrecht*, website adres onbekend.

VANKRUNKELSVEN L., *Vlees en grond*, www.tgl.be/discus/reactie46.htm, 22 april 2002.

van ROYEN M., *Harde strijd tegen barbarij rijke landen*, <http://www.nrc.nl/geld/1004963714806.html>, 5 november 2001.

Verenigde Staten: soja-industrie concurrent zuivelproducenten, <http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=26870>, 18 oktober 2001.

VN voor biotech-voedsel voor ontwikkelingslanden,
<http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=25564>, 10 juli 2001.

WHO doet stof opwaaien, sociaal economisch nieuwsbrief p. 3,
<http://www.ccecrb.fgov.be/crb/text/oktober-99.pdf>, oktober 1999.

Wilde maïs in Mexico besmet met genetisch gemodificeerd DNA,
<http://www.agriholland.nl/nieuws/artikel.html?id=27494>, 30 november 2001.

5 INTERVIEWS

BARENDRECHT J., gesprek met auteur, december 2002 – april 2003.

COPPENS G., *mail van de auteur*, 6 januari 2003.

COPPENS G., *mail van de auteur*, 8 maart 2003.

COPPENS G., telefoongesprek met de auteur, 28 april 2003.

DECEUSTER P., gesprekken met auteur, juli 2002 – april 2003.

OOSTENDORP L., *Interview met auteur*, 12 februari 2003.

SCHEP W., telefoongesprek met auteur, 24 april 2003.

VANKRUNKELSVEN L., gesprekken met auteur, juli 2002 – april 2003.

VANKRUNKELSVEN L., *mail van de auteur*, 2 januari 2003.

VANKRUNKELSVEN L., *mail van de auteur*, 8 april 2003.

VERCAUTEREN A., *mail van de auteur*, 7 maart 2003.